กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด
(กมล อากาศวิภาต)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓

959.3
ป.247ปจ.

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ
ประทับวันที่ ๒๓ ก.ค. ๒๕๕๓

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด

(กมล อากาศวิภาต)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓

สงวนลิขสิทธิ์

ห้ามทำซ้ำ ดัดแปลง หรือเผยแพร่ต่อสาธารณชนซึ่งส่วนหนึ่งส่วนใด หรือทั้งหมดของหนังสือเล่มนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการคัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนา ฯลฯ หรือนำไปเผยแพร่ในรูปแบบใดๆ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากกรมศิลปากร

All rights reserved

No part of this book may be reproduced in any form or by any mean without prior written permission from the Fine Arts Department.

"ทำซ้ำ" คือ การคัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนา ทำแม่พิมพ์ บันทึกเสียง บันทึกภาพ ฯลฯ จากต้นฉบับ หรือสำเนา หรือจากการโฆษณาในส่วนอันเป็นสาระสำคัญ ไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน

หรือ "ดัดแปลง" คือ การทำซ้ำโดยเปลี่ยนรูปใหม่ ปรับปรุงแก้ไข เพิ่มเติมงาน ฯลฯ ในส่วนที่เป็นสาระสำคัญ ไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน

หรือ "เผยแพร่ต่อสาธารณชน" เช่น การแสดง การบรรยาย การจำหน่าย การทำให้ปรากฏด้วยเสียง ด้วยภาพ ฯลฯ หรือโดยวิธีอื่นใด ซึ่งงานที่ได้จัดทำขึ้น

๙๕๙.๓
ป๒๔๙ ป๑
ก๖๖ ๑
เล่ม ๑ ปี ๒๕๔๙

R01671

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรีหลวงจักรวิธานสันทัด ร.น. (กมล อากาศวิภาต) กำหนดงานวันที่๒๓เมษายน๒๕๐๓ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร พันตรี จักร อากาศวิภาต ผู้เป็นบุตรได้มาติดต่อกับเจ้าหน้าที่แผนกค้นคว้า กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ ออกแจกจ่ายเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มาร่วมงาน กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์แจกจ่ายได้ตามประสงค์

หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ นี้มีเรื่องต่างๆ รวม๔เรื่อง คือ

(๑) จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี ครั้งปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร ได้ฉบับมาแต่หอหลวง เป็นสมุดไทยดำเส้นดินสอขาวลายมือเก่า ได้ถ่ายรูปต้นฉบับให้ดูเป็นตัวอย่างหน้าหนึ่ง เรื่องนี้เป็นคู่มือในการสอบสวนประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี เฉพาะปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๔ เป็นต้น ได้คุ้มาก เชื่อว่านักศึกษาพงศาวดารคงพอใจ

(๒) จุลยุทธการวงศ์ เรื่องนี้มีทั้งฉบับภาษามคธและฉบับความเรียงภาษาไทย ได้ฉบับมาไม่พร้อมกัน ฉบับภาษามคธนั้นแปลออกพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา นับเป็น

ปริจเฉทที่๒ ไม่ตลอดเรื่อง สุดลงเพียงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช

ส่วนจุลยุทธการวงศ์ที่พิมพ์ในเล่มนี้ เป็นฉบับความเรียงภาษาไทย กล่าวตั้งแต่ปริจเฉทต้น ว่าด้วยมูลประวัติในการสมภพสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ผู้กู้อิสรภาพของไทยกลับคืนมาได้จากขอม แต่ก็ไม่จบอีกเหมือนกัน พอขึ้นต้นปริจเฉทที่ ๒ ถึงตอนสมเด็จพระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยาก็หมดฉบับ เป็นอันทราบได้แน่ในชั้นนี้ว่าเรื่องจุลยุทธการวงศ์นั้น เริ่มความตั้งแต่พงศาวดารกรุงสุโขทัย สืบต่อมาจนถึงพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ส่วนตอนสุดท้ายจะยุติลงแค่ไหนยังทราบไม่ได้ ยังเอญมีหนังสือเทศนาจุลยุทธการวงศ์อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวเป็นเรื่องที่ (๔) ต่อไป สามารถให้นักศึกษาเข้าใจได้ว่าจุลยุทธการวงศ์จบลงเพียงสมัยกรุงศรีอยุธยา

(๓) เรื่องพระร่วงสุโขทัย เป็นเรื่องแทรกอยู่ในคำให้การชาวกรุงเก่า เห็นว่าเป็นตำนานใกล้เคียงกับจุลยุทธการวงศ์ตอนต้น เป็นเรื่องดีในทางตำนานอันพอจะอาศัยพิเคราะห์เค้าเงื่อนในทางประวัติศาสตร์ได้บ้างตามสมควรจึงรวมมาไว้เสียในชุดเดียวกัน

(๔) เทศนาจุลยุทธการวงศ์ เรื่องนี้ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยย่อ และยุติความลงเพียงกรุงเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วเก็บความสังเขปตอนสมัยกรุงธนบุรี อันกล่าวไว้ในคัมภีร์สังคีติการวงศ์ มาต่อลำดับเข้า เพื่อเชื่อมกับพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

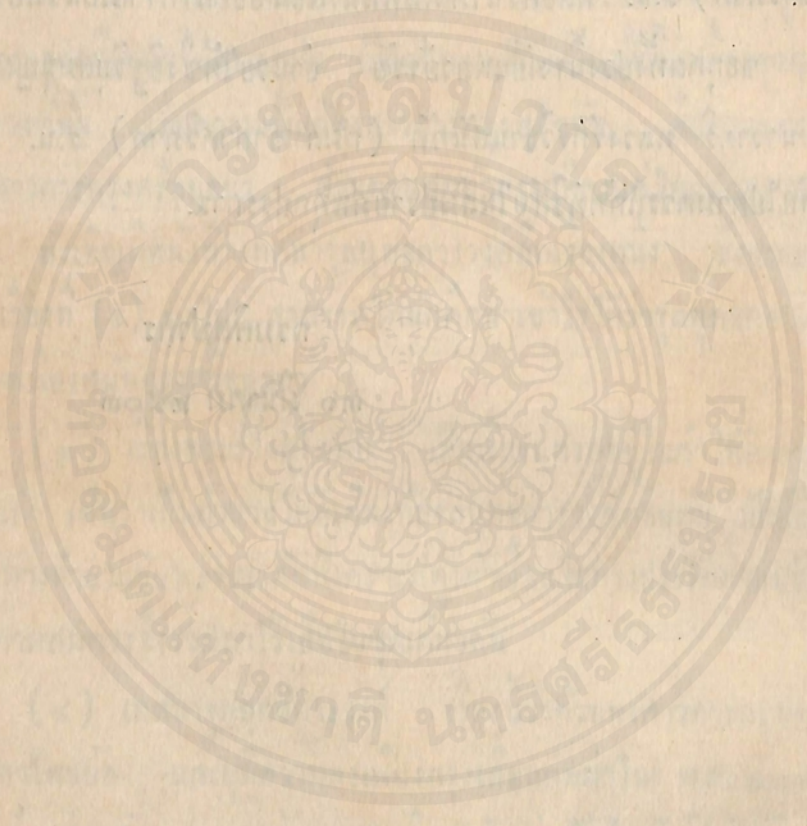
เข้าใจว่าคงจะเรียบเรียงในรัชกาลที่ ๓ สำนวนรัตกุมดี

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศส่วนกุศลแด่ นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด (กมล อากาศวิภาต) ร.น. ตลอดจนให้พิมพ์หนังสือนี้ออกแจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขอกุศลทั้งปวงนี้จงเป็นพลวปัจจัย อำนวยให้ซึ่งอิฐวิบุลมนุญผลแด่ นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด (กมล อากาศวิภาต) ร.น. ผู้ล่วงลับไปตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ.

กรมศิลปากร

๓๑ มีนาคม ๒๕๐๓

ทะเบียน ๕๗๗

นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด

(กมล อากาศวิภาต)

ชาตะ : ๑๕ เมษายน ๒๔๓๔

มรณะ : ๒๒ เมษายน ๒๕๐๒

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ

ประวัติย่อ

นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด

(กมล อากาศวิภาต)

นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๓๔ ที่บ้านทางช้าง ตำบลทางช้าง อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรของนายแฉ่ง อากาศวิภาต และนางเข็ม อากาศวิภาต เมื่อเยาว์วัยได้เข้ามาศึกษาอยู่ที่วัดราชบพิธ แล้วได้บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ ๖ พรรษา เมื่ออายุได้ ๑๗ ปี ได้เข้าเป็นนักเรียนนายเรือและสำเร็จออกมาเป็นนักเรียนทำการนายเรือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖

ตำแหน่งหน้าที่

ประจำกรมยุทธศึกษาทหารเรือ (ผู้กราชการเรือรบหลวงเสือทะยานชล)	๑ เมษายน	๒๔๕๖
นายช่างกล เรือรบหลวงพาลีล้างทวีป	๑๕ สิงหาคม	๒๔๕๖
นายช่างกล เรือพระที่นั่งมหาจักรี	๑๐ เมษายน	๒๔๕๙
นายช่างกล เรือรบหลวงเสือทะยานชล	๑ กรกฎาคม	๒๔๕๙
อาจารย์สอนแผนกช่างกลกรมยุทธศึกษา	๘ ตุลาคม	๒๔๖๑
นายช่างกลโรงเรียนนายเรือ	๑ กันยายน	๒๔๖๒
ต้นกล เรือรบหลวงสุครีพครองเมือง	๒๔ มิถุนายน	๒๔๖๘

ผู้ช่วยนายหมวดช่างต่อเรือ กองโรงงานการจักร กรมยุทธโยธา ฯ	๓๐ มีนาคม	๒๔๗๐
รองต้นกล เรือรบหลวงพระร่วง	๒๘ มีนาคม	๒๔๗๑
ต้นกล เรือรบหลวงวิเทศกิจการ	๑๘ มีนาคม	๒๔๗๒
ต้นกล เรือวิเทศกิจการ	๒๔ ธันวาคม	๒๔๗๓
สำรองราชการกรมทหารเรือ	๕ มกราคม	๒๔๗๕

รับและเลื่อนยศ

ว่าที่นายเรือตรี	๑๒ มิถุนายน	๒๔๕๖
นายเรือตรี	๒๘ พฤษภาคม	๒๔๕๗
นายเรือโท	๒๖ พฤษภาคม	๒๔๖๐
นายเรือเอก	๒๙ มีนาคม	๒๔๖๓
นายนาวาตรี	๕ เมษายน	๒๔๗๑

รับและเลื่อนบรรดาศักดิ์

ขุนจักรวิธานสันทัด	๒๖ เมษายน	๒๔๖๗
หลวงจักรวิธานสันทัด	๒๗ มีนาคม	๒๔๖๗
โปรดเกล้า ฯ ให้เลิกบรรดาศักดิ์	๑๕ พฤษภาคม	๒๔๘๕
โปรดเกล้า ฯ ให้กลับใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิม	๑๑ กุมภาพันธ์	๒๔๙๓

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

เหรียญรมราชาภิเษกเงินรัชกาลที่ ๖	๒ ธันวาคม	๒๔๕๔

เหรียญราชรุจิทอง	๖ ธันวาคม	๒๔๕๗
เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย	๓๐ ธันวาคม	๒๔๖๖
เหรียญบรมราชาภิเษกเงินรัชกาลที่ ๗	๒๕ กุมภาพันธ์	๒๔๖๘
เบญจมาภรณ์ช้างเผือก	๖ พฤศจิกายน	๒๔๗๐
เหรียญจักรมาลา	๑๐ มกราคม	๒๔๗๑
จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย	๑๐ ธันวาคม	๒๔๗๔
เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระมหานคร	๒๘ มีนาคม	๒๔๗๔

ราชการพิเศษ

ระวังเหตุการณ์ทางเหนือเนื่องในการประกาศสงครามประเทศเยอรมันนี และออสเตรีย ฮังการี (เรือรบหลวงเสือทะยานชล) ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๖๐

ไปลาดตระเวนทางใต้ (เรือรบหลวงเสือทะยานชล) เนื่องในการประกาศสงครามประเทศเยอรมันนีกับออสเตรีย ฮังการี ๑๕ ต.ค. ๖๐

การสมรส

ได้ทำการสมรสกับนางสาวแช่ม สิงห์ถาวร มีบุตรธิดารวม ๑๓ คน คือ

๑. นายโกมล อากาศวิภาต
๒. นางวิมล กมลคนธ์
๓. ส.ต.อ. สุมล อากาศวิภาต

๔. นายวิชาน อากาศวิภาต

๕. พ.ต. จักร อากาศวิภาต

๖. นางกาญจนา อักษรสิทธิวิจารย์

๗. นางมาลี จักรกลม

๘. นางสาวเกสรา อากาศวิภาต

๙. จ.ท. เสรินทร์ อากาศวิภาต

๑๐. นายโสพัส อากาศวิภาต

๑๑. นายบุญทรง อากาศวิภาต

๑๒. นายสันทัด อากาศวิภาต

๑๓. นางสาวจินดา อากาศวิภาต

อวสาน

ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๐๒ เวลาประมาณ ๒๐.๐๐ ที่โรงพยาบาลศิริราช.

ไว้อาลัย
นาวาตรี หลวงจักรวิธานสันทัด

ข้าพเจ้ารู้จักกับ น.ต. หลวงจักรวิธานสันทัด โดยท่านได้ย้ายมารับราชการที่กรมยุทธโยธาทหารเรือ ซึ่งเป็นกรมที่ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ รับราชการร่วมกรมเดียวกันประมาณ ๒ ปี ท่านก็ย้ายไปรับราชการกรมอื่น ต่อมาท่านย้ายกลับมาดำรงตำแหน่งผู้ช่วยนายหมวดช่างต่อเรือ กองโรงงานการจักรกรมยุทธโยธาทหารเรืออีกใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ตลอดเวลาที่รับราชการอยู่กรมเดียวกันเป็นที่ประจักษ์ว่า น.ต. หลวงจักรวิธานสันทัดเป็นผู้มีจรียาวัตรอันดีงามต่อผู้มาติดต่อและคนในบังคับบัญชา คือ สุภาพเรียบร้อย, สุขุม, เสมอต้นเสมอปลาย, ไม่มากไม่น้อยและประกอบด้วยเมตตากรุณา ไม่ก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนหรือความเศร้าหมองแก่ผู้ใด โดยเฉพาะตัวข้าพเจ้า แม้อายุจะน้อยกว่า, ยศน้อยกว่า, ตำแหน่งน้อยกว่า, และรับราชการต่างหน้าที่กัน ท่านก็ให้ความสนิทสนมแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดี การติดต่อการงานหรือธุรกิจ ท่านยึดมั่นในพระพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ
คือการเปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

โดยจรียาวัตรดังกล่าวข้างต้น ข้าพเจ้าจึงเคารพในคุณธรรมของท่านตลอดมา

บัดนี้ท่านจากไปแล้วตามธรรมดาของสังขาร แต่คุณธรรมของท่านยังปรากฏอยู่ ขอกุศลกรรมอันงดงามที่ท่านได้บำเพ็ญตลอดมานั้น จงยังผลให้ดวงวิญญาณอันใสสะอาดของท่านได้สถิตสถาพรโดยสุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

พลเรือตรี หลวงสุทธิสารบรรจง

บ้านซอยชัยพฤกษ์ พระโขนง
๓ มีนาคม ๒๕๐๓.

คำไว้อาลัย

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณพ่อครั้งนี้ ได้นำความเศร้าสลดอย่างยิ่งมาสู่พวกลูกๆ คุณแม่ ญาติพี่น้องตลอดจนผู้รู้จักมักคุ้นทุกคน ทั้งนี้เพราะคุณงามความดีของคุณพ่อที่ได้สร้างสมไว้ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่สุดจะพรรณนา คุณพ่อเป็นผู้ที่ยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อลูก เป็นผู้ที่มีใจโอบอ้อมอารี เมตตากรุณา และช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความทุกข์ร้อน แม้ว่าคุณพ่อจะเป็นผู้มีลูกมาก และมีรายได้พอประมาณ แต่คุณพ่อก็พยายามทุกวิถีทางที่จะให้ลูกๆ ทุกคนได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี ท่านเป็นผู้ที่กระเหม็ดกระแหม่ประหยัด และใช้จ่ายในทางที่ถูกที่ควร โดยเฉพาะเพื่อการศึกษาของลูกๆ แล้ว ท่านไม่เคยขัดและเสียดายเลย เพราะท่านอยากจะเห็นอนาคตของลูกๆ รุ่งเรืองและแจ่มใส ท่านรับราชการอยู่ในกองทัพเรือเป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี ต่อจากนั้นก็ออกมาประกอบอาชีพกับบริษัทเดินเรือจนอายุ ๖๐ ปี แล้วจึงลาออกและพักผ่อนอยู่กับบ้าน เมื่อคุณพ่อลาออกจากงาน ลูกๆ รู้สึกดีใจที่ท่านจะได้พักผ่อนเสียที เพราะได้ตรากตรำทำงานมามากแล้ว แต่อนิจจาชีวิตท่านน่าสงสาร และน่าเห็นใจอย่างที่สุด พอออกจากงาน แทนที่จะได้พักผ่อน โรคหืดก็ได้เข้ามาทรมานท่านตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ยิ่งในระยะหลังๆ นี้ โรคหืดเล่นงานท่านเกือบทุกวันไม่ละเว้น แม้แต่เวลานอน คุณแม่และลูกๆ ก็คอยปรนนิบัติท่านโดยใกล้

ชิดตลอดเวลา และก็ได้พยายามหาหมอแผนปัจจุบันและแผนโบราณมารักษา อาการหอบก็ทุเลาลงบ้างในระยะแรก ๆ เท่านั้น และอาการก็คงกลับอยู่ในสภาพเดิม และทรมานท่านต่อไป แม้ว่าอาการไอและหอบจะทรมานสักเพียงใดก็ตาม ท่านก็พยายามต่อสู้และอดทนอย่างน่าสรรเสริญ เพื่อเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของพวกลูก ๆ ชีวิตของท่านไม่ต้องการอะไรตอบแทนจากพวกลูก ๆ เพียงแต่ให้ลูก ๆ ได้รับการศึกษาและมีงานทำเป็นหลักฐานท่านก็พอใจแล้ว พวกลูก ๆ รู้สึกเห็นใจและรู้สึกสงสารท่านมาก ก่อนหน้าที่คุณพ่อจะจากพวกเราไป ๒ วัน อาการของคุณพ่อหนักมาก หอบและไอตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน รับประทานและนอนไม่ได้เลยในตอนบ่ายวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๐๒ จึงได้ไปตามหมอมาฉีดยานอนหลับ และให้วิตามินบำรุงกำลัง ครั้นเวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. จึงได้นำคุณพ่อไปที่โรงพยาบาลศิริราช ก่อนหน้าที่จะพาท่านไปพวกลูกก็จัดแจงเปลี่ยนเครื่องแต่งกายให้ท่าน อากัปกิริยาและดวงตาของท่านที่มองดูพวกลูก ๆ คล้ายกับจะบอกว่า "พ่อรู้ตัวดีว่าชีวิตพ่อคงจะสิ้นสุดเพียงแค่นี้ อย่าเอาพ่อไปเลย ขอให้พ่อจากไปในท่ามกลางของพวกลูก ๆ ณ ที่นี้ดีกว่า" พวกลูก ๆ ต้องฝืนใจคุณพ่อ และมิทางเลี่ยงเท่านั้นที่จะให้คุณพ่อมีอาการดีขึ้น และเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของพวกลูก ๆ ต่อไปก็โดยที่ส่งคุณพ่อไปบ่วยที่โรงพยาบาล แต่อนิจจาใครจะรู้ คุณพ่อก็ต้องจากพวกลูก ๆ ไปตามที่ท่านคิด เมื่อวันที่

๒๒เมษายน๒๕๐๒ เวลาประมาณ ๒๑.๐๐น. ไม่มีความเศร้าโศกครั้งใดเท่ากับครั้งนี้ แต่เมื่อพยายามคิดว่าการเกิดแก่เจ็บตายเป็นของธรรมดาตามคำสอนของพระพุทธองค์ การจากไปของคุณพ่อครั้งนี้ ท่านจากไปดี จากไปมีความสุข พ้นทุกข์ทรมานจากโลกนี้เสียที ความโศกเศร้าอาลัยก็คลายลงได้บ้าง วิญญาณของคุณพ่อหากจะสิงสถิตอยู่ที่ใดแล้ว ลูกๆ ขออธิษฐานให้คุณพ่อได้โปรดกรุณารับทราบว่า ลูกๆ ทุกคนจะพยายามประพฤติและปฏิบัติตนอยู่ในทางที่ดีที่ชอบ และจะสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกันตลอดชีวิต ตามคำพร่ำสอนของคุณพ่อเมื่อครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่

บุญกุศลทั้งปวงที่คุณพ่อได้บำเพ็ญไว้ในชาตินี้ ตลอดจนกุศลใดๆ ที่คุณแม่ ลูกๆ และญาติพี่น้องทุกคนได้อุทิศให้ ขอให้กุศลนั้นจงเป็นผลานิสงส์ผลให้วิญญาณของคุณพ่อไปสู่สุคติไม่ว่าในภพใดๆ.

จากลูกๆ

สารบาญ

จดหมายรายวันทัพคราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมรสมัยกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ หน้า ๑

เตรียมกองทัพเรือ ,, ๑

เรือแม่ทัพนายกองเขียนรูปตราตามตำแหน่ง เรือพระที่นั่งเขียนหน้าเรือเป็นรูปครุฑ ,, ๑

จำนวนเรือรบ, พลและอาวุธในกองต่าง ๆ ,, ๒

อักษรสารของแม่ทัพหน้าถึงเจ้าเมืองพุทไธมาศ ,, ๕

พระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองพุทไธมาศหน่วงการรบ ,, ๖

กองอาทมาตอาสาหักค่ายเข้าเมืองพุทไธมาศ ,, ๗

เมืองพุทไธมาศแตก เจ้าเมืองลงเรือหนีไป ,, ๙

ลงพระราชอาชญาผู้ละเมิด และปูนบำเหน็จผู้กระทำความชอบ ,, ๑๐

จัดแจงการปกครองเมืองพุทไธมาศ ,, ๑๐

โปรดให้พระยาพิพิธเป็นพระยาราชาเศรษฐี รั้งเมืองปากน้ำพุทไธมาศ ,, ๑๒

ทัพหลวงเสด็จพระราชดำเนินไปปราบเขมร ,, ๑๒

ธงพระราชโองการ ,, ๑๒

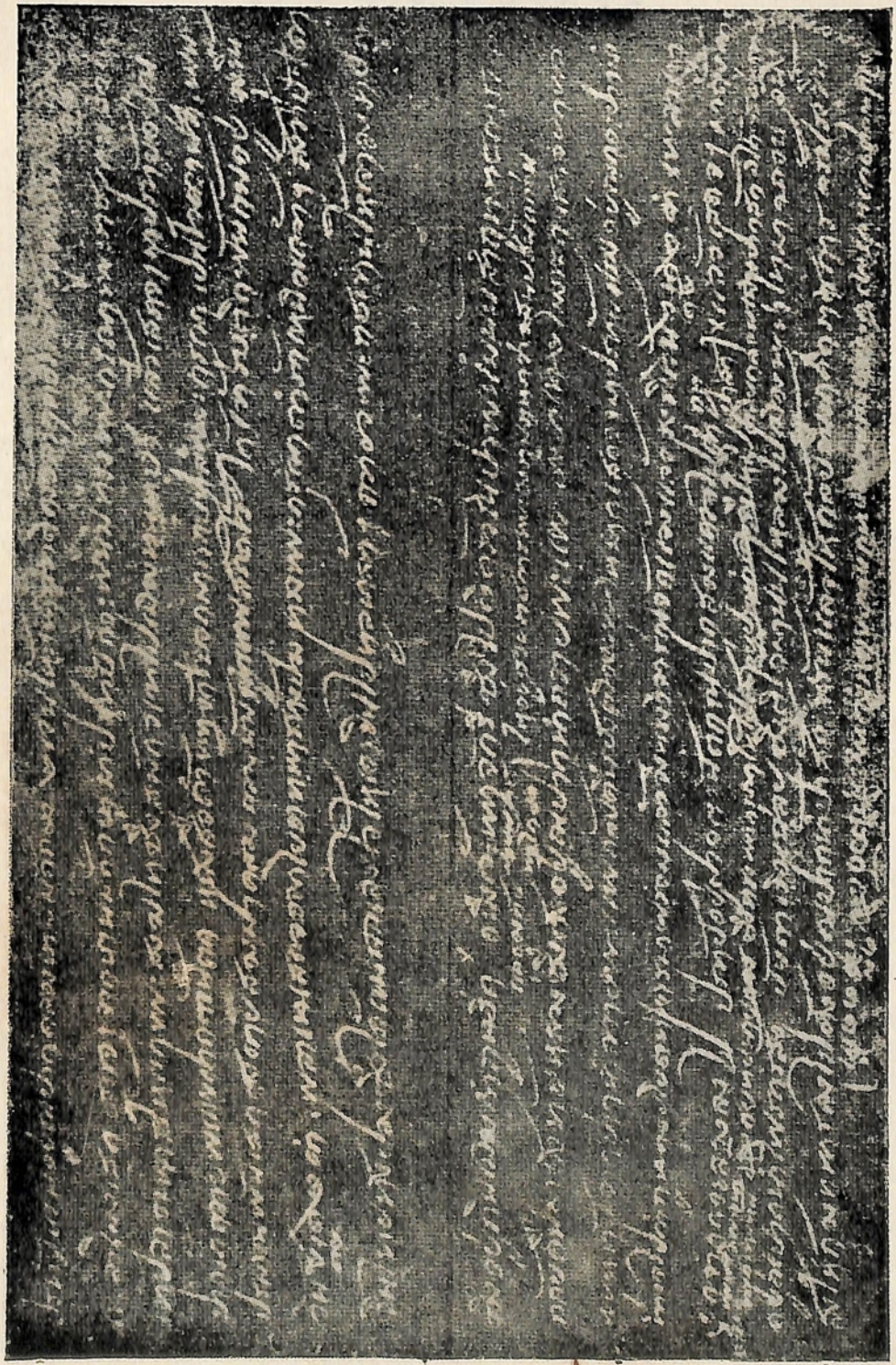
เจ้าเขมรหนีไปเมืองลูกหนาย แคนญวน หน้า ๑๔
โปรดให้นักองค์รามราชาเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี ,, ๑๕
ทัพหลวงเสด็จกลับไปเมืองพุทไธมาศ ,, ๑๖
พระราชปรารภถึงลักษณะผู้จะเป็นกษัตราธิราช ,, ๑๘
พระราชสัตยาธิษฐานสาบานต่อหน้าพระสงฆ์ ,, ๑๙
เมืองปาสักสวามิภักดิ์ ,, ๒๐
พระราชกระแสทรงแนะนำในการรบทัพญวน ,, ๒๗
พระยายมราชเป็นต้นกราบทูลรายงานการยกทัพยกไปเขมร ,, ๒๙
โปรดให้พระยายมราชและพระยาโกษา อยู่ช่วยราชการกรุงกัมพูชา ,, ๓๑
โปรดให้พ่าทะละหะ คงเป็นที่พ่าทะละหะ ,, ๓๑
พระยาประชาชีพฉ้อข้าวหลวง ,, ๓๒
พระราชทานอาวุธและเสบียงช่วยกรุงกัมพูชา ,, ๓๖
ทัพหลวงเสด็จกลับกรุงธนบุรี ,, ๓๗
พระราชทานญวนข้างในแก่เจ้าพระยาทั้งห้า ,, ๓๗
พระยาราชาเศรษฐี ญวน ขอสวามิภักดิ์ ,, ๓๘
รายการกองทัพหน้าที่ไปปราบเขมร ,, ๓๙
รายนามเจ้านายและขุนนางบางท่านในกองทัพหลวง ณ เมืองพุทไธมาศ ,, ๓๙

จุลยุทธการวงศ์ ความเรียง (ตอนต้น) หน้า ๔๑
คำนมัสการ ,, ๔๑
บริเฉทที่ ๑ ,, ๔๑
ท้าวความถึงครั้งพุทธกาล ,, ๔๑
มูลเหตุที่พระบรมธาตุเป็นขนาดเล็ก ,, ๔๓
เรื่องพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชกรุงสุโขทัย ,, ๔๔
พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชเสด็จออกไปประทับ
รักษาศีลที่ภูเขาหลวง ,, ๔๕
เรื่องนางนาคมาบำเรอพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช ,, ๔๖
นางนาคสำรอกต่อมโลหิตจากครรภ์ ,, ๕๐
ต่อมโลหิตสมภพเป็นพระร่วงราชกุมาร ,, ๕๑
มียายกัยตาเลี้ยงพระร่วงราชกุมารไว้ ,, ๕๒
พระร่วงวาจาสิทธิ์ ,, ๕๔
พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชกรุงสุโขทัยทรงทราบว่า
พระร่วงเป็นพระราชโอรส ก็โปรดปราน ,, ๕๕
พระร่วงทรงผนวช ,, ๕๖
เมืองละโว้ส่งส่วยน้ำแก่กรุงกัมพูชา ,, ๕๖
พระเจ้ากรุงกัมพูชาคิดกำจัดพระร่วง ,, ๕๗
ผู้ไปทำการกำจัดต้องกลายเป็นขอมดำดิน ,, ๕๘
พระร่วงลาผนวช และสร้างเมืองสวรรคโลก
ที่เมืองสัชนาลัยเก่า ,, ๕๙

พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชสวรรคต พระร่วงครองกรุงสุโขทัย แล้วโปรดให้เจ้าศรีธรรมราชาน้องยาเธอครองเมืองสวรรคโลก หน้า ๕๙
พระร่วงเสด็จไปเมืองจีนหาช่างมากระทำถ้วยชามเป็นต้น ,, ๖๑
พระเจ้ากรุงจีนถวายราชธิดาแก่พระร่วง ,, ๖๓
พระร่วงเสด็จกลับมากรุงสุโขทัย ,, ๖๔
ประเทศรามัญขึ้นกรุงสุโขทัย ,, ๖๖
พระร่วงโปรดเสด็จประพาสต่างประเทศ ,, ๖๘
พระร่วงสวรรคตที่แก่งหลวง ,, ๖๘
บริเฉทที่ ๒ ,, ๖๙
เรื่องเมืองเชียงราย ,, ๖๙
มูลเหตุสมภพเจ้าเมืองสัตวงค์ ,, ๗๐
เมืองสัตวงค์ไม่ยอมส่งบรรณาการแก่เมืองเชียงราย ,, ๗๑
พระเจ้าเชียงรายยกทัพไปปราบเมืองสัตวงค์ แต่ต้องล่าถอยกลับเมือง ,, ๗๓
กองทัพเมืองสัตวงค์ยกมาล้อมเมืองเชียงราย ,, ๗๖
พระเจ้าเชียงรายอพยพหนีมาตั้งอยู่ทิศตะวันตกเมืองกำแพงเพชร ,, ๗๗
พระเจ้าเชียงรายสร้างเมืองไตรตรึงส์ นายแสนปมชาวเมืองแปยได้ราชธิดาเจ้าเมืองไตรตรึงส์ ,, ๘๑

สร้างเมืองเทพมหานครให้เจ้าอู่ทอง หน้า ๘๒
เจ้าอู่ทองอพยพมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ,, ๘๒
เมืองประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา ๑๖ เมือง ,, ๘๓
เรื่องพระร่วงสุโขทัย ,, ๘๔
พระเจ้าสุริยราชาครองเมืองพิจิตรปราการ ,, ๘๔
พระเจ้าจันทราชาครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าสุริยราชา แต่ครองกรุงสุโขทัย ,, ๘๔
พระเจ้าจันทราชาได้นางนาค ,, ๘๔
นางนาคทกฟองเท่าผลมะพร้าวห้าว ,, ๘๕
ยายกัยตาเก็บฟองไปรักษาไว้ ,, ๘๕
ฟองนาคสมภพเป็นกุมารมีวาจาสิทธิ์ จึงได้นามว่า พระร่วง ,, ๘๖
พระร่วงได้ดำรงพระยศเป็นราชโอรสพระเจ้าจันทราชา ,, ๘๖
พระร่วงขอให้องค์ส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัสถ์ ,, ๘๘
ทัพเมืองอินทปรัสถ์ยกมาปราบกรุงสุโขทัย แต่ต้องล่าถอยกลับไป ,, ๘๘
พระร่วงได้ครองราชย์สืบสนองต่อจากพระเจ้าจันทราชา ,, ๙๐
สมเด็จพระร่วงเจ้าสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นใหม่ ,, ๙๐
มะกะโทชาวเมืองเมาะตะมะทำการค้าขาย ,, ๙๑
มะกะโทถวายตัวทำราชการ ณ กรุงสุโขทัย ,, ๙๓
มะกะโทเป็นขุนวัง ,, ๙๕

มะกะโทพาพระราชธิดาหนีไปเมืองมอญ หน้า ๙๖
สมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพระเมตตาอำนวยพร เพื่อความสวัสดิแก่มะกะโท ,, ๙๗
มะกะโทตั้งเกลี้ยกล่อมช่องสุมชาวรามัญ ,, ๙๗
มะกะโทตั้งตัวเป็นกษัตริย์แห่งรามัญประเทศ ,, ๙๘
พระเจ้ามะกะโทสวามิภักดิ์ต่อกรุงสุโขทัย ,, ๙๙
สมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพระกรุณาให้ราชาภิเษก มะกะโทเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าฟ้ารั่ว ,, ๙๙
สมเด็จพระร่วงเจ้าสวรรคต ,, ๑๐๐
พระลือราชอนุชาเสด็จขึ้นครองราชย์สืบสนองต่อมา ,, ๑๐๑
เทศนาจุลยุทธการวงศ์ ,, ๑๐๒
เรื่องพระเจ้าเชียงรายแพ้พระยาสะตอง ต้องอพยพมาสร้างนครไตรตรึงส์ ,, ๑๐๒
สมภพพระเจ้าอู่ทอง ,, ๑๐๒
พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ,, ๑๐๔
ลำดับวงศ์กษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา ,, ๑๐๕
ว่าด้วยสมัยกรุงธนบุรี ,, ๑๑๘
ว่าด้วยเริ่มต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร ,, ๑๑๙
สังเวชนียกถาท้ายเทศนา ,, ๑๒๐

ตัวอย่างลายมือในต้นฉบับสมุดไทย ดูหน้า ๑๕

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ

จดหมายรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี

คราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔

จะได้ยกทัพไปกัมพูชาธิบดีครั้งนี้ เป็นคน ๑๐๕๙๐

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะตรีศก (จ.ศ. ๑๑๓๓ พ.ศ. ๒๓๑๔) กองพระยายมราช(๑)ยกไปทางบก เป็นคน.....

วัน ๔ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลา ๕ ทุ่ม มีจันทคราช จึงทรงพระราชศรัทธาปรายเงินพระราชทานข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลยาจกวณิพกทั้งปวง ถึงเพลา ๒ ยามจึงคาย

วัน ๑ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะตรีศก ทัพหลวงจะยกไปเมืองกัมพูชาธิบดี โดยทางชลมารค ทรงพระที่นั่งเรือรบ เป็นคน ๑๐๘๖๖ ในน

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เสด็จออกพระตำหนักแพ เจ้าพระยาและพระยาหลวงขุนหมื่น บรรดาคนพร้อมมาถวายลำทุกคน พระราชทานขนม, เข็มขัด, เสื้อ, หมวกสีกากำ, ทนาย, ขนหน้าเรือแลขนรายแคมเสมอทุกคน

เรือรบ(๒)เขียนเป็นรูปตราตามตำแหน่ง ตรงข้างเรือเขียนเป็นลายรดน้ำ เรือพระที่นั่งทรง เขียนหน้าเรือเป็นรูปครุฑ ข้างเป็นลายรดน้ำ

---

(๑) พระยายมราช (ด้วง) คือสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

(๒) ระเบียบกองทัพเรือสมัยกรุงธนบุรี

พนักท้ายเขียนน้ำทองพะอวดทอง หลังคาสี่สักหลาด ตะกุดแจว เสากะโดงทาสีเหลือง พลแจวใส่หมวกใส่เสื้อสีดอกคำ เรือรบเจ้าราชนิกุลเขียนลายรดน้ำ หลังคาหุ้มผ้าแดง พลแจวใส่เสื้อเขียว มีอง(๑) แลโคม

กองพระยาพิชัยไอศวรรย์ เรือรบหลวง ๔๔ เรือรบปากน้ำ ๒๕ เรือรบเชลยศักดิ์ ๑ (รวม) ๗๓ (ลำ) คน นาย ๑๔๐ ไพร่ ๑๕๔๖ (รวม) ๑๖๘๖ ยี่นหน้าเรือ ๕๓ ยี่นรายแคม ๑๑๒ (รวม) ๑๖๕ (ยอก) ยี่นคายศิลา ๔๒๖ ยี่นคายชุด ๙๓ (รวม) ๕๑๙ (รวมทั้งหมด) ๖๘๔ ยอก

กองพระยาพิพิธ เรือรบหลวง ๑๒ เรือรบเชลยศักดิ์ ๔ สำเภา ๓๔ (รวม) ๕๐ (ลำ) คน นาย ๕๐ ไพร่ ๑๔๓๑ (รวม) ๑๔๘๑ (คน) ยี่นหน้าเรือ ๑๖ ยี่นรายแคม ๓๒ ยี่นคายศิลา ๑๖ (รวม) ๖๔ (ยอก)

กองพระศรีราชเดโช เรือรบ ๒๗ ลำ คน นาย ๒๕ ไพร่ ๙๔๙ (รวม) ๙๗๔ (คน) ยี่นหน้าเรือ ๒๗ ยี่นรายแคม ๕๔ (รวม) ๘๑ ยี่นคายศิลา ๓๒๔ ยี่นคายชุด ๙๙ (รวม) ๔๖๒ (ยอก)

กองพระท้ายน้ำ เรือรบ ๔๓ ลำ คน นาย ๘๔ ไพร่ ๑๐๑๗ (รวม) ๑๑๐๑ (คน) ยี่นหน้าเรือ ๔๓ ยี่นรายแคม ๘๖ (รวม) ๑๒๙ (ยอก) ยี่นคายศิลา ๓๗ ยี่นคายชุด ๑๘๐ (รวมกับยี่นคายศิลาเป็นจำนวน) ๒๑๗ (รวมทั้งหมด) ๓๔๖ (ยอก)

---

(๑) ต้นฉบับเป็น ทง ทุกแห่ง

กองเจ้าพระยาจักรี[๑] เรือรบ ๘ เรือกลาปู ๔ เรือปากบ่ลา ๑ (รวม) ๑๓ ลำ คน นาย ๒๑ ไพร่ ๖๖๘ (รวม) ๖๘๙ (คน) ขุนหน้าเรือ ๘ ขุนรายแคม ๑๖ ขุนคายศิลา ๑๕๔ (รวม) ๑๗๘ ยอก

กองพระยาโกษา นอกราชการ เรือรบ ๑๐ เรือสำเภา ๒๔ (รวม) ๓๔ (ลำ) คน นาย ๗๒ ไพร่ ๑๖๓๓ (รวม) ๑๗๐๕ (คน) ขุนหน้าเรือ ๑๐ ขุนรายแคม ๒๐ (รวม) ๓๐ (ยอก) ขุนคายศิลา ๓๖๑ ขุนคายชุด ๑๔๒ (รวม) ๕๐๓ (ยอก) (รวมทั้งหมด) ๕๓๓ (ยอก)

กองพระยาทิพโกษา เรือรบหลวง ๗ ลำ เรือรบเชลยศักดิ์ ๖ ลำ (รวม) ๑๓ (ลำ) คน นาย ๒๒ ไพร่ ๔๓๑ (รวม) ๔๕๓ (คน) ขุนหน้าเรือ ๑๗ ขุนรายแคม ๒๖ (รวม) ๓๗ (ยอก) ขุนคายศิลา ๑๒๓ ขุนคายชุด ๑๗ (รวม) ๑๓๖ (รวมทั้งหมด) ๑๗๕ ยอก

กองหลวง เรือรบ ๘๔ คน นาย ๑๗๘ ไพร่หลวง ๑๑๐๒ ไพร่สม ๙๖๒ (รวม) ๒๒๔๒ (คน) ขุนหน้าเรือ ๘๔ ขุนรายแคม ๑๖๘ (รวม) ๒๕๒ (ยอก) ขุนคายศิลา ๗๒๕ ขุนคายชุด ๔๐ (รวม) ๗๖๔ (รวมทงหมก) ๑๐๑๖ ยอก

นายท้ายนายใบ ๒๐ คน ไปสำเภา นาย ๓๐ ไพร่ ๒๙๔ (รวม) ๓๒๔ (คน) สำเภา ๕๔ เรือหลวง เรือรบปากน้ำ เรือเชลยศักดิ์ ๑๓๑ (รวม) ๑๘๐ (ลำ) คน นาย ๔๑๔ ไพร่ ๗๖๗๕ (รวม) ๘๐๘๙ (คน) ขุนหน้าเรือ ๑๗๐ ขุนรายแคม ๓๔๖ (รวม) ๕๑๖ (ยอก)

---

(๑) เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

ขันคายศิลา ๒๘๑๕ ขันคายชุด ๕๒๖ (รวม) ๓๓๔๕ (รวมทั้งสิ้น) ๓๘๖๑ (ยอก)

สำเภา ๕๙ เรือรบ ๔๑๓ ลำ คน นาย ไพร่ ๑๐๕๙๐ คน ขันใหญ่ ขันน้อย ๒๔๒๓ ยอก

หักตาย นาย ๑๑ ไพร่ ๑๐๐ (รวม) ๑๑๑

กองพระญาณประสิทธิ์ (คือ) พระญาณประสิทธิ์ นายจันทร์ นายมา นายรักทะลวงฟัน นายอ้าย นายสัง (รวม) ๖

หมวดขุนเอกประเสริฐ (คือ) ขุนเอกประเสริฐ ๑ นายเทียน ๑ นายโค ๑ นายเกิด ๑ นายอยู่ ๑ นายปาว ๑ นายเกริม ๑ นายอิน ๑ นายพร ๑ (รวม) ๙

หมวดขุนชัยณรงค์ นายเมือง นายจันทร์..... นายมี นายทองดี นายชู นายกัน นายดี นายจ้วน นายสัง (รวม) ๑๐

หมวดพระสารสุธรรม (คือ) พระสารสุธรรม นายเพชร นายชม นายเดือ นายเรือง นายทองคำ นายนาม นายทองขาว นายทองอินทร์ หลวงชน (รวม) นาย ๒ ไพร่ ๘ (รวม) ๑๐

หมวดอาจารย์จันทร์ (คือ) อาจารย์จันทร์ นายขุญรด นายสน นายปาน นายโพ นายเกด นายขุญรอด นายทองคำ นายปิ่น นายอุ่ม นายสุก นายสัง นายสอน นายดา นายอาจ นายสุก นายจิน นายเดือ นายเสน นายวิชิต นายสุก นายโพ นายจันทร์ นายดวง (รวม) นาย ๒ ไพร่ ๒๓ (รวม) ๒๕ คน

หมวดนายโพ (คือ) นายโพ นายสา นายรอด นายกาน นายดวง นายสาแก่ นายจันทร์ นายอินทร์ นายใจ นายอุน ขุนราม นายหมวด นายสน (รวม) นาย ๒ ไพร่ ๑๑ รวม ๑๓ คน

กองหลวงเพชรสงคราม นายดวง นายคำ นายสา นายศรี นายแมน นายเกิด นายเขียว นายสน (รวม) นาย ๑ ไพร่ ๙ (รวม) ๑๐

กองพระสุธรรมาจารย์ (คือ) พระสุธรรมาจารย์ ๑ ขุนศรี ๑ นายชิน นายเพชร นายสม นายทอม นายศรี นายเกลี้ยง นายศรี นายเลี้ยง นายจัง นายจง นายรอด นายสุด นายมาก นายเทศ นายเสม นายขุน นายจันทร์ นายมา นายสา นายเรือง นายสุก นายทอง นายสกน้อย นายนาค นายอินทร์ (รวม) ๒๘ คน

(ต้นฉบับขาด.....)

แล[๑]มายังนี้จะส่งเจ้าองค์รามขึ้นไปราชาภิเษก ณ กรุงกัมพูชาธิบดี..... ตัวเจ้าเสสังข์[๒] เจ้าจุ้ย แลข้าหลวงชาวกรุง ฯ ซึ่งไปอยู่เมืองใดจะเอาให้สิ้น ถ้าแลพระยาราชาเศรษฐีเห็นว่าจะต้านทานสู้รบได้ ให้แต่งข้อมต้ายค่ายคูไว้จงสรรพ ถ้าเห็นจะสู้มิได้ ยังทรงพระกรุณาโปรดพระยาราชาเศรษฐีอยู่ ให้ออกมาถวายบังคม เราจะช่วย เถิงว่าแก่แล้วจะมา

---

(๑) อักษรสาร ของพระยา พิชัยไอศวรรย์ แม่ทัพหน้า ถึงพระยา ราชา เศรษฐี เจ้าเมืองพุทไธมาศ

(๒) เรื่องของเจ้าเสสังข์มีปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๔, เจ้าจุ้ยเบื้นโอรสสมเด็จเจ้าพ้าอภัย

มิได้ ก็ให้แต่งหุเอียยุตรออกมาโดยฉับพลัน ถ้าช้าจะทรงพระพิโรธให้ฆ่าเสียให้สิ้น

ครั้นญวนมีชื่อถือหนังสือเข้าไปเถิงแล้ว พระยาราชาเศรษฐีให้หนังสือตอบออกมา เป็นใจความว่า ซึ่งให้หนังสือมาเถิง ๆ ข้า ๆ ขอบใจนักหนา จะหามาปรึกษาให้พร้อมกันก่อน ถ้าปรึกษาประชุมพร้อมกันแล้วจึงจะบอกมาให้แจ้งต่อเมื่อภายหลัง

จึงมีหนังสือตอบเข้าไปอีกครั้งหนึ่งเล่า เป็นใจความว่า ถ้าพระยาราชาเศรษฐีจะปรึกษา ก็ให้เร่งปรึกษาแต่ในเพลาค่ำวันนี้ ถ้าช้าอยู่ทัพหลวงมาเถิงจะเกิดยุทธนาการมากไป พระยาราชาเศรษฐีก็ยังมิได้บอกหนังสือออกให้แจ้งหามิได้ ในวันนั้นสั่งให้พระยาอภัยรณฤทธิ์ไปตั้งค่ายสกัดอยู่ ณ เชิงเขาฝ่ายทิศตะวันออก พระยาพิชัยไอศวรรย์ แลเรือรบอาสาหกเหล่า กองหน้านั้นให้รออยู่ท้ายกอะ[๑]หน้าเมืองฝ่ายตะวันออก

วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๓๑๔) เพลาเช้าโมงเศษ ทรงพระอุตสาหะเสด็จ ๆ ไปด้วยพระบาท ยืนอยู่ฟากตะวันออกตรงข้อมหน้าเมือง สั่งเจ้าพระยาจักรี พระยาทิพโกษา ตรัสใช้พระหัตถ์ไปให้ทำค่ายน้ำ ๒ ฟาก ไว้หว่างกลางกว้างประมาณ ๑๐ เส้น จะได้ให้เรือรบซึ่งขึ้นหน้าเรือกินดินซึ่งหนึ่ง คอยรบจับเอาอ้ายเหล่าร้ายซึ่งจะหนีออกไปนั้น ในทันใดนั้น เจ้าพระยาจักรี พระยาทิพโกษาพาตัวอ้ายมา ญวน ซึ่งหนีออกมาสวามิภักดิ์เข้ามาเป็นข้าใต้ละออง ๆ มีคำ

(๑) ต้นฉบับเขียน เถาะ เป็น กอะ จึงคงไว้ให้ดูเป็นตัวอย่าง

อ้ายมาญวน กราบทูลพระกรุณาว่า จีนขุนเสงหนีไปแล้ว ราชาเศรษฐีก็คิดอ่านจะหนีไป ครั้นจะเชื่อถ้อยคำอ้ายมาญวนนั้นยังมิได้ จึงทรงพระกรุณาให้จำไว้ จึงสั่งว่าอ้ายมาญวนจะเข้าไปรับครัวนั้น ให้ลงพระราชอาชญา แล้วมักมือไพล่หลังเข้าไป ถ้าพาครัวมาได้ เห็นว่ามันสวามิภักดิ์จริง ตัวมันให้ทำราชการ ถ้าสมัฤทธิราชการแล้ว ถึงจะเป็นใหญ่อยู่ในเมืองพุทไธมาศก็จะให้

อนึ่ง มีรับสั่งให้หมื่นฤทธอาคเนไปดูคลนลมแลเรือรบญวนซึ่งอยู่หน้าเมืองนั้น จะระส่ำระสายอยู่เป็นประการใด แลหมื่นฤทธอาคเนมิได้ไปโดยพระราชดำริ ไปเผาเรือนใกล้ค่ายอ้ายเหล่าร้าย แล้วยิงปืนหน้าเรือเข้าไปให้ผิดด้วยรับสั่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงวิโรธจึงตรัสปริภาษนาดาหมื่นฤทธอาคเนว่า อ้ายข้านอกเจ้า ถ้าอ้ายเหล่าร้ายมันตั้งค่ายสูงจะให้หักค่ายเข้าไป ถ้าเข้าไปมิได้ จะขับศัรษะเสีย

อนึ่ง เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จอยู่ ณ พระตำหนักตึก ให้หาทหารแลกรมอาจารย์ขุนมาเฝ้า จึงตรัสถามว่า ใครอาจสามารถจะหักค่ายเข้าไปได้ในเพลาค่ำวันนี้ ถ้าเห็นจะได้ก็ให้ว่าได้ ถ้ามิได้ก็ว่ามิได้ ถ้าเห็นจะได้ เข้าไปหักค่ายมิได้ กลับคืนออก จะตัดศัรษะเสีย ถ้าเข้าไปได้สมัฤทธิราชการจะปูนบำเหน็จให้ถึงขนาด เมื่อตรัสประภาษนั้นต่อหน้าข้าหลวงผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าอยู่พร้อมกัน ทหารกองใน นาย ๑๑ ไพร่ ๑๐๐ เป็น ๑๑๑ คน รับอาสาหักค่าย พระญาณประสิทธิ ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖ คน ขุนเอกประเสริฐ ๑ ไพร่ ๘ เป็น ๙ คน หมวดขุนณรงค์ ไพร่ ๑๐ คน

พระสารสุธรรมแลหลวงชน ทั้งนายไพร่ ๒๐ คน อาจารย์จันทร์แลขุนวิชิต ทั้งนายไพร่ ๒๕ คน นายโพแลขุนรามทั้งนายไพร่ ๑๓ คน หลวงเพชรสงคราม ๑ ไพร่ ๕ คน พระสุธรรมา ๑ ไพร่ ๒๗ คน แลผู้มีชื่อ ๑๑๑ คน รับอาสาเข้าปล้นค่ายให้ได้ในเพลากลางคืน ถ้าแลหักเข้ามิได้ยอมถวายชีวิต จึงทรงพระกรุณาให้เกณฑ์กองทัพฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือน ทัพยกทัพเรือ ให้ได้ ๒๔๐๐ พระราชทานสุรา แล้วสั่งให้ยกเข้าไปสมทบ(๑) กองอาทมาท(๒) ให้เข้าปล้นค่ายในเพลา ๒ ยาม

อนึ่ง ให้หาพระมหาเทพเข้ามาเฝ้า จึงตรัสถามว่า จะให้ถือคาย ๒ มือว่ายน้ำเข้าหน้าค่าย พ้นเข้าไปจะได้หรือมิได้ จึงรับสั่งว่าสติปัญญาน้อย ถ้าทรงพระกรุณาเห็นว่าจะเข้าไปได้อยู่แล้ว ถวายยังคมลาเข้าไปตามรับสั่ง ถ้าแลเข้าไปแล้วมิได้กลับออกมา ก็หาชีวิตมิได้ ถ้าเข้าไปแล้วมีชัยชนะก็จะได้กลับออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป จึงตรัสประภาษสรรเสริญว่าน้ำใจของอาจมั่นคงนัก จึงทรงพระกรุณาพระราชทานพระแสงต้นองค์หนึ่ง แล้วสั่งให้อยู่รักษาพระองค์

อนึ่ง เพลา ๒ ยามเศษ พวกอาทมาท ๑๑๑ คน แลข้าทูลละอองฯ ฝ่ายทหารพลเรือน ๒๔๐๐ เข้าหักค่าย ตามทรงพระกรุณาพระราชทานฤกษ์ให้ ครั้นหักค่ายเข้าไปได้แล้ว จุดไฟเผาบ้านเรือนเป็นอันมาก แต่รบกันอยู่ในเมืองนั้นช้านาน ทหารซึ่งอยู่รักษาค่ายประชิดนั้น จะเข้าช่วยก็มิได้ ด้วยคนรักษาที่นั้นยังยิงรบกัน.....โยธาทหารก็ยิ่งโรยลง

---

(๑) ต้นฉบับเขียนเป็นจมทบ

(๒) ตรงนี้หมายเอากองอาจารย์นั่นเอง

เดชะด้วยอานุภาพพระยารมิ ให้ดลจิตโยธาทหารทั้งปวง ทัพยกก็สำคัญว่าเสด็จ ฯ มายก ทัพเรือก็สำคัญว่าเสด็จ ฯ มาทางชลมารค โยธาทหารทั้งปวงก็มีน้ำใจองอาจแกล้วหาญ ทัพเรือทัพยกนั้นก็กระโจมหักค่ายเข้าไป

พอรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาเช้ายังมิได้ยาท หักค่ายเข้าไป ไพร่พลเมืองแตกกระจัดกระจายหนีไป พระยาราชาเศรษฐีหนีลงเรือไปได้ จึงทรงพระกรุณาหาเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพเรือมาถามว่า ญวนลงเรือหนีไปได้มียี่ปั๊นด้วยอันใด จึงกราบทูลว่าเรือรบจมนไวยขวางหน้าอยู่ จึงมีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ ให้ถามจมนไวย รับสมคำเจ้าพระยาจักรี จึงให้ลงพระราชอาชญาคนละ ๓๐ จึงกราบทูลพระกรุณาขออาสาตีกรุงกัมพูชาธิบดีทูลเกล้า ฯ ถวายทำราชการแก้ตัว

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ[๑] ครั้นถึงเพลาเช้าโมงเศษจึงเสด็จพระดำเนินเข้ามาอยู่[๒] วังราชาเศรษฐี

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เสด็จออกขุนนางข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือนเข้าเฝ้าพร้อมกัน จึงตรัสถามพระญาณประสิทธิ พระสุธรรมาจารย์ อาจารย์จันทร์ ว่าเมื่อคุมทหารเข้าหักค่ายนั้น เข้าข้างด้านไหน อาจารย์ทั้งสามนั้นให้การมิต้องกัน จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรดู ก็เห็นว่าผิดด้วยพระดำริ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดนั้น หากว่าข้าศึกหนีไป ถ้าต่อสู้จะเสียราชการ จึงให้ลงพระราช

---

(๑) รายการกองทัพหน้า แยกไว้เป็นส่วนหนึ่ง อยู่ตอนท้ายเรื่อง ดูหน้า ๓๘

(๒) ต้นฉบับเป็นเช่นนี้

อาชญานาย ๓ คน คนละ ๕๐ ทิ ไพร่ ๒๐ คน ๆ ละ ๒๐ ทิ ซึ่งมีความชอบหักค่ายเข้าได้นั้น ให้พระราชทานเงินคนละ ๖ ชั่ง พระหลวง ๖ คน คนละ ๑๐ ชั่ง เป็นเงิน ๖๐ ชั่ง ไพร่ ๙๕ คน ๆ ละ ๓ ชั่ง เป็นเงิน ๒๘๕ ชั่ง หมื่นขุน ๑๑ คน ๆ ละ ๕ ชั่ง เป็นเงิน ๕๕ ชั่ง ทนายเลือก ๕ คน คนละ ๑ ชั่ง เป็นเงิน ๕ ชั่ง เข้ากันเป็นเงิน ๓๒๕ ชั่ง

อนึ่งหมื่นศรีเสาวรักษ์ หลวงมหามนตรี ได้บุตรพระยาราชาเศรษฐี ๒ คน นำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะตรีศก หลวงอิณเทพเอาพระธาตุ ๔ พระองค์ ใส่กล่องถมราชาวดีชั้นหนึ่ง กล่องทองชั้นสอง กล่องเงินชั้นสาม ทรงพระกรุณาส่งให้พระอาลักษณ์แล้ว พระราชทานเงินให้แก่ผู้ได้เป็นอันมาก

อนึ่งมีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า บรรดาข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือน บรรดาซึ่งได้ญวนผู้หญิงไว้ ให้เอามาทูลเกล้า ฯ ถวายให้สิ้น ถ้าเป็นลูกหลานวงศ์วานพระยาราชาเศรษฐี จะเอาไว้เป็นหลวง นอกนั้นจะพระราชทานให้แก่ผู้ได้

อนึ่งเจ้าจุ้ยบุตรเจ้าฟ้าอภัย มาอยู่ด้วยราชาเศรษฐี ลงเรือหนีไปได้ตัวมา ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนยกหนึ่งแล้วให้จำไว้ อนึ่งเพลาเช้า ๕ โมงเศษ เกิดเพลิงไหม้หน้าวัง ไหม้ตึกกว้านเรือนร้านริมพระราชวังเป็นอันมาก เสด็จ ฯ ไปให้โยธาทหารดับเสียได้ สั่งให้เอาตัวนายหมู่นายกองจีนมาลงพระราชอาชญาเฆี่ยน แล้วจำตรวนชั้นหนึ่งผูกไว้

ให้สืบเอาต้นไฟให้ได้จึงพ้นโทษ พิจารณาไปได้จนต้นไฟ ๓ คน ถามเป็นสัจแล้วตัดศีรษะเสีย(๑) แล้วทรงพระกรุณาให้นายทัพนายกองจนพ้นจากโทษ

อนึ่งเมื่อเพลาเพลิงสงบลง(๒) ไทยข่าวพระยาพิพิธคนหนึ่ง นำบุตรพระยาราชาเศรษฐีผู้หนึ่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย สั่งถามว่า เป็นไฉนจึงเอาไว้เป็นเมีย จึงให้การว่าจนมิชอบได้รู้จักหน้าพาหนีไฟมา ชิงไว้ได้ จึงตรัสถามว่า จะนำจนซึ่งพามาจะได้หรือมิได้ ให้การมิได้ จึงให้ลงพระราชอาชญาโบย ๑๐๐ แล้วให้ผูกคอพระยาพิพิธผู้นาย ให้นำตัวจนซึ่งพามานั้นกลับได้ จึงสั่งให้ลงพระราชอาชญาจำไว้ บรรดานายทัพนายกองจนทั้งปวงก็มิได้เนื้อความหามิได้

ครั้นรุ่งขึ้นวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนถามยกหนึ่ง ก็ยังมิได้เนื้อความ จึงสั่งให้พระยาจันทบูรเป็นตระลาการถามให้ได้เนื้อความ ถ้ามิได้จะตัดศีรษะเสีย พระยาจันทบูรไปสืบได้จนซึ่งพาไปไว้นั้นมาทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นสัจแล้วให้ตัดศีรษะเสีย แลไทยข่าวพระยาพิพิธนั้นทรงพระกรุณาให้ออกจากโทษ จึงตรัสประภาษว่า ถ้าจะมิเอาโทษ บัดนี้ จะเป็นเยี่ยงอย่างไป จะทำสงครามสืบไปเบื้องหน้า ได้บ้านเมืองแล้ว ลูกเจ้านายก็จะเอาไว้เป็นอาณาประโยชน์แก่ตัวเอง

อนึ่งตรัสสั่งว่า สัมฤทธิราชการแล้ว ให้มีกฎหมายประกาศแก่

---

(๑) ดูประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๒๒ และประกาศพระราชบัญญัติรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๒๑๔ ว่าด้วยโทษผู้วางเพลิง

(๒) ต้นฉบับเขียนเบื้น สนบ

นายทัพนายกองไทยจีนทั้งปวง ซึ่งจีนแลญวนไพร่พลเมืองจะเดินไปมาค้าขายตามถนนหนทาง อย่าให้จับกุมโยยตีฆ่าฟันเป็นอันขาด ให้ตั้งเกลี้ยกล่อมทำมาหากินตามภูมิลำเนาแต่ก่อน ถ้าผู้ใดมิฟัง บังอาจละเมิดพระราชกำหนด จะลงพระราชอาชญาผู้นั้นถึงสิ้นชีวิต

วันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะตรีศก ปรายอริราชศัตรูสัมฤทธิราชการแล้ว ทรงพระกรุณาจัดแจงบ้านเมืองดังเก่า จึงพระราชทานชื่อพระยาพิพิธผู้ว่าราชการที่โกษา เป็นพระยาราชาเศรษฐีรั้งเมืองปากน้ำพุทไธมาศ เสร็จแล้ว เพลาย่ำฆ้องค่ำ ๕ บาท เป็นมหาพิชัยฤกษ์ เสด็จยกพลพยุหยาตราทัพหลวง นายไพร่ ๕๐๐๐ เศษ เรือรบ ๖๐ สรรพด้วยปืนหน้าเรือ ปืนรายแคม ปืนคาบศิลา ๒๐๐๐ แลเครื่องศัสตราวุธทั้งปวง ยกจากพุทไธมาศโดยทางชลมารคไปตีกรุงกัมพูชาธิบดี

ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ประทับแรมพลอยู่ข้างปลิงกุเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่ง ณ วันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ เสด็จฯ ไปถึงบ้านนักอำริมน้ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ประทับเรือพระที่นั่งหน้าบ้านเขมรผู้ใหญ่นายบ้านลงมาเฝ้า จึงตรัสถามถึงเล่าเหี้ย ว่ายกหนีมาทางนี้หรือประการใด กราบทูลพระกรุณาว่า เล่าเหี้ยยกไปจากนี้ได้ ๔ วัน เห็นว่าทัพหน้าจะตามทัน เพลาวานนี้ได้ยินเสียงปืนมาถึงนี่ จึงทรงพระกรุณาพระราชทานซึ่งพระราชโองการให้...แล้ว เสด็จฯ ไปประทับแรมอยู่ ณ บ้านแหลมเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ เสด็จฯ ไป จึนนำทางให้ผิด ทรงพระวิโรธ ให้ล้างจึนผู้นำทางนั้นเสีย เสด็จประทับแรมอยู่กลางทุ่งเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมงเศษ หยุดประทับปากน้ำโพรงกระสัง จัดแจงโยธาทหาร พระราชทานอุยายแล้วให้เร่งยกไป

อนึ่งสั่งให้หมื่นศรภูธรตำรวจใน คุมเขมรเชลยคนหนึ่ง ให้นำทางแยกขึ้นไปทางหนึ่ง ไปเร่งกองทัพเจ้าพระยาจักรี ครั้นถึงเพลาเย็นเขมรโดดน้ำหนี หมื่นศรภูธรแทงเขมรนั้นตาย ครั้นจะไป ขัดสนด้วยหนทาง จึงกลับคืนทัพหลวง

อนึ่งทรงพระกรุณาให้จึน....๒ คน ถือหนังสือโกษาธิบดีไปถึงผู้รั้งกรมการเมืองปาสัก เยียนใจความว่า เมืองพุทไธมาศได้แล้ว กองทัพซึ่งยกทหาร.....ยอกหนังสือมาว่าจะได้เมืองกัมพูชาอยู่แล้ว จึงเสด็จฯ มาทางท้องจึนจง หากนายทัพนายกอง.....มิให้ไปตีปาสักหามิได้ ด้วยเมืองปาสักเคย ถวายเครื่องบรรณาการ ทูลเกล้าฯ ถวาย....ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะเลยงสายไป อนึ่งเจ้าเมืองพุทไธมาศหนีมาทางนี้ ให้จับตัวถวายด้วย จะมีความชอบ แลจึน ๒ คนไปในเพลากลางคืน พยเรือญวนใหญ่น้อยประมาณ ๒๐ ลำ ญวนสกัดไว้จะไปนั้นมิได้ จึงกลับคืนมาหาทัพหลวง

ด้วยนายจ่าเนตรรับสั่งใส่เกล้า ฯ หม่อม สั่งว่ามีพระราชกำหนดกฎหมายว่าไว้แต่ก่อนนั้น....

วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จ ฯ ไปพบข้านจีนริมน้ำ หยุดประทับ จีนเข้ามาเฝ้า กราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าเมืองกัมพูชาหนีไปแล้ว จึงทรง พระกรุณา พระราชทาน ธงสำคัญให้แล้วเสด็จ ฯ ไป

วันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ เพลา ๕ โมงเศษ หยุดประทับอยู่ณ กอะพนมเพ็ง เจ้าพระยาจักรีมาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าเขมรหนีไปหลายวัน ไปอยู่บ้านย่อพนม จึงคำรัสสั่งเจ้าพระยาจักรี พระศรีราช-เดโช พระท้ายน้ำ ให้ยกไปตาม อยู่ประทับแรมเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ยกทัพหลวงตามไป เพลาประมาณยามเศษ หนังสือเจ้าพระยาจักรีออกมากราบทูลพระกรุณา ใจความว่า ญวนลูกหนายรับเอาเจ้าเขมรไปจากกอะพนมแล้ว จึงหยุดประทับแรมอยู่หน้าบ้านตำหนักเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ เพลาเช้า โมงเศษเสด็จกลับคืนมา ถึงปากคลองมักกะสาพบเรือครอบครัว จึงหยุดประทับณ ฟากตันงว จมนสรรเพชญ์ภักดีมากราบทูลพระกรุณาว่าพระยาพระเขมรพาครัวแลราษฎรชาวเมืองกัมพูชา หนีอยู่ในคลองนั้นเป็นอันมาก จึงทรัสสั่งให้ทหารกองหน้าเข้าตีครัว ได้เรือแลครัวเป็นอันมาก ประทับแรม

รุ่งขึ้นวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า ทรัสสั่งให้

พระอาลักษณ์ หลวงราชัย หลวงสุรินทร์ คุมเรือเครื่องบรรณาการและหญิงเขมรคนหนึ่งซึ่งเขมรมีชื่อทูลเกล้าถวาย ฯ ขึ้นไปอยู่ ณ กอะพนมเพ็ง จึงสั่งพระอาลักษณ์ หลวงราชัย หลวงสุรินทร์ ให้แต่งคนลงไปเอาข่าว....เมืองปาสัก เมืองพุทไธมาศ ประทับแรมอยู่ ณ ปากคลองบ้านมักกะสา ๔ เวน ให้ทหารเข้าคารวัสมฤทธิ์แล้ว

รุ่งขึ้น ณ วันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาโมงเศษ เสด็จ ฯ จากบ้านมักกะสามาประทับกอะพนม ทรงพระกรุณาพระราชทานเรือและข้าวปลาอาหารให้แก่พระสงฆ์ไทย ซึ่งสมัครจะเข้าไปเมืองธนบุรี แล้วเสด็จ ฯ มาประทับอยู่ ณ ปากน้ำถวายพะแพฟากตะวันตก หนังสือเจ้าพระยาจักรี[๑]ยอกมากราบทูลพระกรุณาเบื้นใจความว่า เขมรประมาณ ๑๐๐๐ เศษ ตั้งค่าย ๒ ฟากคลอง คลองนั้นผูกแพสกัดไว้ ได้เข้ารบติดพันกันอยู่

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๔ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จ ฯ ออกโยธาทหารทั้งปวง ทรงพระกรุณาตำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า บรรดาจีนไทยทั้งปวงซึ่งได้เขมรเชลยไว้ ให้เอาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย จะพระราชทานให้เจ้าองค์รามราชา ซึ่งอยู่กินเมืองกัมพูชาธิบดี และกองทัพพระยายมราช[๒] พระยาโกษา ให้อยู่ช่วยราชการพระองค์รามราชากว่าจะสนบสนัดก่อน อนึ่งเจ้าพระยาจักรีซึ่งไปตีครัว ณ บ้านพนมนั้น สัมฤทธิ์ราชการแล้ว กลับคืนมายังทัพหลวงซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากน้ำ

---

(๑) เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

(๒) คือสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี

ถวายพะแพ เพลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จ ฯ ยกพลพยุหทัพจากปากน้ำ ถวายพะแพกลับคืนยังเมืองพุทไธมาศ เสด็จ ฯ มาประทับแรมอยู่ ณ กอะปากน้ำทางจะไปกัมพูชา คอยโยธาทหารมาพร้อมแล้วจึงทรงวิจารณ์จัดแจงแล้ว

รุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ เพลาเช้ายกจากกอะล่องลงไปประทับอยู่ฟากตะวันตก ณ ปากสองแควจะไปกัมพูชาจะไปปาสักอันนี้.....นายทัพนายกองซึ่งทรงพระกรุณาให้ไปตั้งอยู่ปากน้ำ แล้วจึงให้ไปเกลี้ยกล่อมเมืองปาสัก มิได้ตั้งอยู่ตามรับสั่ง ล่วงเข้าไปพบเรือญวนประมาณ ๕๐ เศษ รบกัน ลาดทัพถอยมาให้เสียพระสิริสวัสดิ์เสียคน เสียเรือ ๑๑ ลำ แล้วเสด็จ ฯ มาตั้งค่ายอยู่ ณ ปากน้ำโพรงกระสัง บรรดาเรือเชลยซึ่งได้มานั้น ให้ล่วงไปเมืองพุทไธมาศก่อน อันนี้สั่งให้กองทหารลงไปตั้งอยู่ ณ ปากน้ำปาสัก ครั้นแล้วให้กลับขึ้นมาคิดราชการ

ครั้นรุ่งขึ้นวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ยกจากค่ายปากโพรงกระสัง มาประทับ ท้องจีนจง ให้เจ้าพระยาจักรี ตั้งมั่น อยู่บ้านจีนจง และนายทัพนายกองซึ่งลาดทัพมาแต่ปาสักนน ให้สมทบอยู่ในกองเจ้าพระยาจักรี

รุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ยกจากจีนจงมา เพลาค่ำน้ำในคลองนั้นตื้น เรือครัวจะไปนั้นมิได้ จึงทรงอุตสาหะเสด็จ ฯ ....ช่วย บรรดาเรือใหญ่ซึ่งกินน้ำลึกไปมิได้ ทรงพระกรุณาให้ผู้พายทนายเลือกช่วยเข็น แล้วสั่งให้ทดน้ำทั้งกลางวันกลางคืน เรือทั้งปวงจึงไป

ได้พร้อมกัน จีนทั้งปวงสรรเสริญว่า เทศกาลเดือนอ้ายน้ำแห้งคลองขาดทีเดียว จะเดินได้เหมือนฉะนี้หามิได้ นี่หากว่าบุญญานุภาพพระบารมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากนักหนา เรือรบเรือเชลยใหญ่น้อยทั้งปวงไปมาได้เทศกาลนี้

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมง เถิงเมืองพุทไธมาศ สั่งให้พระยาพิชัยไอศวรรย์ แต่งคนไปเอาข่าวราชการ ณ กรุงเทพมหานคร

รุ่งขึ้นวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ เพลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระยาทิพโกษานำเอาจีนบุนเส็ง หลวงสงขลา ซึ่งหนีไปนั้นมาทูลเกล้าฯ ถวาย จึงตรัสประภาษว่า จีนบุนเส็งคิดอ่านทำการสงครามทั้งปวงด้วยตัวยังมิได้เป็นข้าใต้ละออง ฯ โทษถึงตายให้งดไว้ก่อน แลซึ่งหลวงสงขลานั้น ได้กินน้ำพิพัฒน์สัจจาเป็นข้าใต้ละออง ฯ แล้วแลมาคิดการอีกเล่า โทษถึงตายอยู่แล้ว จึงตรัสถามว่า ตัวจะพอใจอยู่หรือ ๆ จะพอใจตาย จึง กราบทูล จะอยู่ ทำราชการ สนอง พระเดช พระคุณ สืบไป จึงตรัสว่าราชการสงครามเมืองญวนอย่ากก เมืองญวนลูกหนายยังมีสืบไป ถ้าตัวจะใคร่อยู่จงคิดอาสาอุยายทำราชการแก้ตัวสืบไป หลวงสงขลา กราบ ทูล พระ กรุณา รับจะ ถือ หนังสือไป เมืองญวน ก็ทรงพระกรุณาให้ตัวไป ให้บุตรภรรยามาคุมไว้ แลหลวงสงขลา จีนบุนเส็งให้ตำรวจในจำไว้

อนึ่งทนายเลือก ๒ คนเสพสุราแล้วไปวิวาทกับจีน เอาดาบฟันเอา

จึ่นเจ็บข่วย จึ่งตรัสถามได้เนื้อความเป็นสัจถ่องแท้แล้ว ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยน ๒ หวาย ให้ตัดศีรษะเสีย

ครั้นรุ่งขึ้นวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จออกโยธาทหาร สั่งให้ลงพระราชอาชญาหลวงรักษาสมบัติ หลวงราชมนตรี คนละ ๓๐ ที ด้วยแต่งคนลงมาเอาข่าวราชการ ณ เมืองพุทไธมาศ มิได้เอาข่าวราชการกราบทูลพระกรุณาหามิได้ แลข่าว ๒ คนนั้นให้ตัดศีรษะเสีย

อนึ่งจมื่นไวยวรนาถ ซึ่งเจ้าพระยาจักรีกราบทูลพระกรุณาว่า ย่อหย่อนแก่การสงคราม ให้ลงพระราชอาชญาจำลงมาแต่ปากน้ำโพรงกระสังนั้น ปรึกษาโทษถึงตายจะไว้มิได้ จะเป็นเยี่ยงอย่างสืบไป จึ่งสั่งให้ตัดศีรษะเสีย จึ่งทรงพระกรุณาพระราชทานชื่อนายเดช มหาดเล็กเป็นจมื่นไวยวรนารถ แลผู้มีชื่อโทษถึงตาย ๕ คน เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๒ คน ทำเรื่องราวกราบทูลพระกรุณา ในใจความว่า ผู้มีชื่อกระทำผิดในราชการเป็นมหันตโทษให้ลงพระราชอาชญาถึงสิ้นชีวิต ควรด้วยเกล้า ฯ อยู่แล้ว ฯ ข้า ฯ ทั้งปวงขอพระราชทานชีวิต ไว้ทำราชการแก้ตัวฉลองพระเดชพระคุณอีกครั้งหนึ่งนั้น จึ่งมีพระราชบริหารคำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ผู้จะเป็นกษัตราธิราช ทำนุกบำรุงอาณาประชาราษฎร แลแผ่นดินให้สมบูรณ์นั้น มิได้ตั้งอยู่ในขนบธรรมเนียมพระราชบัญญัติทางพระอุเบกขา ผิดแลมิกระทำโทษ ชอบแลมิให้ชั่น บ้านเมืองนั้นก็เสียไป แลอ้ายมีชื่อ ๕ คน กระทำบัดนี้ผิดคุณประเวณีอันเป็นธรรม คุณพญาเอลาราชก็เป็น

อย่างอยู่ ใช่ว่าจะมีนไวยเลยงมาจะไม่รักใคร่นั้นหามิได้ มาทว่าไพร่คนหนึ่งอันเข็นข้าขอยขันธเสมาเสียไปนั้น ก็มีความรักประดุจชีวิต จึงทรงพระสัตยาธิษฐานสาบาน ต่อหน้าพระ อาจารย์ วัดเทริงหวาย พระสงฆ์หลายรูป ว่าเป็นความสัจแห่ง ฯ ข้า ฯ ๆ ทำความเพียรมิได้คิดแก่กายแลชีวิตทั้งนี้ จะปรารถนาสมบัติพัสถานอันใดหามิได้ ปรารถนาแต่จะให้สมณะชีพราหมณ์สัตวโลกเป็นสุข อย่าให้เบียดเบียนกัน ให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติ เพื่อจะเป็นบำจัยแก่โพธิญาณสิ่งเดียว ถ้าแลผู้ใดอาจสามารถจะอยู่ในราชสมบัติ ให้สมณพราหมณ์ประชาราษฎรเป็นสุขได้ จะยกสมบัติทั้งนี้ให้แก่บุคคลผู้นั้น แล้ว ฯ ข้า ฯ จะไปสร้างสมณธรรมแต่ผู้เดียว ถ้ามิฉะนั้นจะปรารถนาศรัยะแลหทัยวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็จะให้แก่ผู้นั้น ถ้าแลมิสัจฉะนี้ ฯ ข้า ฯ มุสาวาท ขอให้ตกไปยังอบายภูมิเถิด เมื่อแลคนทั้งปวงกระทำโทษผิดถึงฉะนี้ ครั้นจะมิเอาโทษ ก็จะเสียขนบธรรมเนียมบ้านเมืองไป ครั้นมิให้ขัดนี้เล่าเจ้าพระยาแลพระยา พระหลวงมาขอเป็นอันมาก เป็นมิรู้ที่จะคิด

ตรัสด้วยพระเท่าดังนี้แล้ว จึงตรัสแก่ข้าทูลละออง ฯ ซึ่งกราบทูลขอโทษนั้นว่า ราชการสงครามเมืองปาสักยังมีอยู่ ถ้าแลสูเจ้าทั้งปวงจะพร้อมกันไปตีเมืองปาสักถวายให้ได้ ซึ่งคนโทษถึงตายนั้นก็จะงดโทษไว้ให้ไปกระทำราชการแก้ตัว ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย๒๒คน ก็รับสั่งจะอาสาไปตีเมืองปาสักทูลเกล้า ฯ ถวาย แลคน๕คนซึ่งเป็นมหันตโทษนั้น ก็ทรงพระกรุณาพระราชทานชีวิตไว้

อนึ่ง ทรงพระกรุณาให้อาราธนาพระสงฆ์ญวน ทุกอารามแขวงจังหวัดเมืองพุทไธมาศ เข้ามาในราชฐานแล้ว พระราชทานจีวรแพรทุกองค์ ทั้งได้จีวรนั้น พระราชทานเงินองค์ละ ๕ ตำลึง แลโภชนาอาหาร ก็พระราชทานให้มิได้ขัดสน

อนึ่ง เพลา ๒ ยามเศษ เจ้าพระยาจักรี พระยาอภัยรณฤทธิ์ ยกมาให้กราบทูลพระกรุณาใจความว่า นายทัพนายกองซึ่งไปราชการเมืองป่าสัก รบกับญวนเสียคนถูกยิงตาย (คือ) หลวงรักษ์มนเทียร ไพร่ ๑๑ เรือ ๔ ลำ ซึ่งรอดมาได้ นาย ๑๑ ไพร่ ๑๗๕ (รวม) ๑๘๖ (คน) ขึ้นยกเดินตามริมน้ำมาถึงบ้านพระยาพิชัยสงคราม เขมรซึ่งเกลี้ยกล่อมไว้นั้นรับเลี้ยงดูไว้ ว่าจะส่งเข้ามา

อนึ่ง พระสงฆ์เขมร ๕ รูป ถือหนังสือพระยาอธิกวงศา เจ้าเมืองป่าสัก แลพระยาราชาสงคราม ให้มาถึงนายทัพนายกองทั้งปวง ในใจความว่า จะสวามิภักดิ์สมัครเป็นข้าใต้ละออง ฯ แลให้นายทัพนายกองช่วยทำนุกบำรุงเอาเนื้อความกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ อย่าให้มีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย พระหลวงขุนหมื่นเขมรจะได้มีชีวิตสืบไป จะได้ทำการสงครามมิได้กลับแก่ญวนเลย

ครั้นได้ทรงฟังหนังสือยอกนั้นแล้ว จึงตรัสประภาษว่า เจ้าเมืองป่าสักนี้มีความชอบอยู่ ซึ่งข้าทูลละออง ฯ จะอาสาไปตีนั้นให้ยกไว้ จึงทรงพระอักษรไปถึงเจ้าพระยาจักรี ในใจความว่า ข้าหลวงซึ่งไปราชการเมืองป่าสัก ญวนยังอาจตีมิชอบแตกกระจัดกระจายหนีขึ้นยกได้นั้น

พระยาอธิกวงศา เจ้าเมืองปาสัก แลพระยาราชาสงครามเขมร รับไว้เลี้ยงดูให้กินแล้ว แต่งคน เรือ เสบียง ส่งมานั้น เป็นความชอบใหญ่หลวง ทรงพระกรุณาพระราชทานเสื้อผ้าคนละสำรับ เงินคนละชั่ง แก่พระยาอธิกวงศา พระยาราชาสงคราม เขมร แล้วให้เจ้าพระยาจักรีหาลงมาพระราชทาน แล้วให้ห้ามนายทัพนายกองทั้งปวงอย่าให้ไปตีเมืองปาสักเลย ให้พระยาอธิกวงศากินเมืองปาสักสืบไป ทรงพระกรุณาจะฝากฝั่งพระองค์รามราชา ซึ่งครองกัมพูชาธิบดีให้ทำราชการยิ่งๆ ขึ้นไป ถ้าพระยาอธิกวงศา พระยาราชาสงครามจะใคร่ไปถวายบังคมพระองค์รามราชา ก็ให้ไป ถ้าจะใคร่มาถวายบังคมลันเกล้าฯ ณ เมืองพุทไธมาศ ก็ให้พาตัวลงมา หนังสือแลสิ่งของพระราชทานนั้น ให้พระยาเดโช เขมร นายแก่วน ถือไป

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จฯ ไปประพาสเขาเมรุ

อนึ่งทรงพระอักษร ๒ ฉบับเป็นหนังสือพระยาโกษาธิบดี ให้นายวิสูตร ๑ องไดฉาม ๑ ลักเกียด ๑ นาย ๓ ไพร่ไทย ๕ ญวน ๕ (รวม) ๑๐ คน ถือไป ณ กรุงอโนกก ในเรื่องราวใจความฉบับหนึ่งว่ากล่าวเนื้อความเป็นทางพระราชไมตรีถึงพระเจ้าอโนกก มิให้พิโรธแก่กัน ด้วยจะแบ่งแผ่นดินกันเป็น ๒ ภาค ให้พระองค์อุทัยราชาหนึ่ง ให้พระองค์รามราชาหนึ่ง มิให้พิโรธแก่กัน ในกรุงทั้งสามโดยธรรมราชประเพณี ฉบับหนึ่งว่า ให้เสนาบดีกราบบังคมทูลพระเจ้าอโนกก ให้ว่าแก่ญวนลูกหนาย ให้ส่งเรือรบ ๘ ลำ คนไพร่นาย ๑๐๐ เงิน ๑๐๐ ชั่ง ซึ่งญวน

สกัดตซึ่งข้าหลวงราชการเมืองปาสัก โดยทางพระราชไมตรีแลไมตรี มิให้พิโรธแก่กัน

ครั้นเพลาบ่าย ๕ โมง ให้ลงพระราชอาชญาคนโทษ ๔ คน จำมั่นไวยวรนาถ ย่อหย่อนแก่ข้าศึก ขุนศรีราชยุตร หมื่นตาทัพ ทนายเลือก(๑) ๒ คน เสพสุราแล้วเอาดาบฟันจนบ่วยเจ็บสาหัส เสมียนหลวงราชมนตรีกับข่าวหลวงรักษาสมบัติ ถือหนังสือมาแต่กอะพนมเพ็ง มาเอาข่าวราชการ ณ เมืองพุทไธมาศ มิได้เอาหนังสือยอกให้กราบทูลพระกรุณาจนเสด็จ ฯ กลับมาเถิงเมืองปากน้ำพุทไธมาศ แลคน ๖ คนนั้นจะไว้มิได้ ข้าทูลละออง ฯ ทั้งปวงจะดูเยี่ยงอย่างกัน จะเสียขนบแผ่นดินเมืองไป จึงสั่งให้ประหารชีวิตเสีย

วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เพลาเช้าโมงเศษ เสด็จออกข้าทูลละออง ฯ มีพระราชบริหารตรัสสั่งเจ้าละคร ว่าพระศรีพิพัฒให้เป็นนายกองคุมหลวงขุนหมื่นไทยจีนไปราชการเมืองปาสัก พยเรือญวนเข้ามิได้ช่วยกันรบพุ่ง จนเสียหลวงรักษ์มนเทียร ไพร่ แลเรือรบขึ้นใหญ่น้อยไปเป็นอันมากนั้น จะลงพระราชอาชญาตามโทษ แลราชการยังมีอยู่ แลสมกำลังพระยาจันทบูร หมื่น....หลวงสิทธิสงคราม จีนไทย ให้พระยาจันทบูรคุมเข้าไป แลพระศรีพิพัฒสมกำลังพระศรีพิพัฒนั้น ให้พระยาทิพโกษาคุมเข้าไป แลหลวงขุนหมื่นแลสมกำลังหลวงขุนหมื่น ในกองซึ่งไปด้วยพระศรีพิพัฒนั้น ให้หมื่นสรรเพชญ์ภักดี หมื่นศรีเสาวรักษ์

(๑) ที่อธิบายมาแล้วในหน้า ๑๗ เบื้องต้น

หมื่นเสมอใจ ให้กองมหาดเล็กคุมเข้าไปให้สิ้น แลหมายเลือกกองนอกซึ่งไปด้วยพระศรีพิพัฒนั้นให้เจ้ากรม ปลัดกรม กรมหมายเลือกรับเอาเข้าไปให้สิ้น อย่าให้ไทยไพร่มีชอหลบหลีกหนีไปแต่คนหนึ่งได้ ถ้ามีราชการจะให้ทำราชการแก้ตัว ถ้าผู้มีชอหลบหนีได้แต่คนหนึ่ง จะเอาผู้รับคุมเข้าไปนั้นเป็นโทษ แลขัญชีคนซึ่งไปราชการด้วยพระศรีพิพัฒนั้นมีอยู่แก่มหาดไทยกลาโหม ให้ผู้ซึ่งจะรับตัวผู้มีชอเข้าไปนั้น ให้ลอกเอาขัญชีต่อมหาดไทยกลาโหม ตรวจเอาตัวพระหลวงขุนหมื่นไพร่ตามขัญชีได้นาย ๑๑๕ ไพร่ ๔๔๑

อนึ่งเพลา ๓ โมงเศษ หลวงเพชรสงครามกราบทูลพระกรุณาว่าตัวแลพรรคพวกสมกำลัง ซึ่งทำราชการเข้าหักค่ายนั้น มิได้รับพระราชทาน จึงตรัสสั่งให้พระญาณประสิทธิ ถามได้ความว่า พระญาณประสิทธิกระทำความผิด ฉ้อพระราชทรัพย์ของหลวง จึงมีพระราชบริหารดำรัสสั่งพระโหราธิบดี ว่าคนมีบำเหน็จเข้าหน้า (ที่) ปลันเมืองมีความชอบแต่ ๕ คน พระญาณประสิทธิเอาผู้มีความชอบน้อย ตั้งขัญชีว่ากระทำความชอบมาก ยังผู้กระทำความชอบมากเสีย ยอกขัญชีฉ้อเอาเงินของหลวงไปนั้น ทรงพระกรุณาให้ลงพระราชอาชญาตีหลัง ๑๐๐ ทีแล้วให้ฆ่าเสีย จึงจะสมควรโดยโทษ แต่ว่าพระญาณประสิทธิกระทำตามพระราชดำริกล้าหาญ เอาเมืองพุทไธมาศถวายคุณพระราชดำริได้ มีความชอบอยู่ แต่ให้เรียกเอาทานบนไว้แล้วให้คงทำราชการสืบไป

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๘ ค่ำ เพลา ๔ โมงเศษ ตรัสสั่งพระ

อาลักษณ์ให้หมายบอกกรมนา จ่ายข้าวสาร ๓ เกวียนแลกบัยยะถวายพระสงฆ์ ๕๐ เถรเณร ๕๐ (รวม) ๑๐๐ รูป ซึ่งจะได้รับพระราชทานฉันกว่าจะไปเถิงเมืองธนบุรี

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาบ่าย ๒ โมง ทรงพระอักษร คำรัสสั่งหลวงราชนิกุลให้ไปเถิงเจ้าพระยาจักรี เป็นใจความว่า กองทัพพระศรีพิพัฒ ซึ่งไปราชการเมืองปาสัก แตกญวนหนีมา เสียเรือรบเรือไล่นั้น ครั้นจะไม่เอาโทษ ข้าราชการทั้งปวงก็จะดูเยี่ยงอย่างกันสืบไป ครั้นจะเอาโทษเล่า คนมากกว่า ๓๐๐ นั้น ทรงพระราชดำริจะลงโทษให้.....ก่อกำแพงเมืองธนบุรี แลให้เจ้าพระยาจักรีแต่งคนคุมผู้มีชื่อเป็นหมวดเป็นกองลงมา ณ เมืองพุทไธมาศ จะได้ให้มีนายประกันรับตัวเข้าไปยังเมืองธนบุรี แลให้เจ้าพระยาจักรีแลกองทัพทั้งปวงกลับเข้ามา ณ เมืองพุทไธมาศ จะได้จัดแจงแต่งเรือรบเรือไล่ให้พร้อมไว้

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาทุ่มเศษเสด็จอยู่ ณ พระตำหนักเมืองพุทไธมาศ ขุนวิสูตรแลสาวมชื่อ กับหนังสือบอกพระยาพิชัย[๑] แลหนังสือเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช[๒]เป็นหลายฉบับ ในทันใดนั้นทรงหนังสือบอกเมืองพิชัย ในท่ามกลางราชบริษัททั้งปวง ในใจความนั้นว่า พระยาพิชัยให้ขุนคลังไปสืบข่าวราชการพม่าถึง

---

(๑) พระยาพิชัย (ทองดี) ที่เรียกในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าพระยาพิชัยดาบหัก

(๒) ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นพระยาธิเบศบริรักษ์ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุด เป็นอัครมหาเสนาธิบดี ดังปรากฏนามในบานแผนกไตรภูมิ พ.ศ. ๒๓๑๘

พระยาศรีสุริวงศ์ ๆ ยอกเนื้อความว่า ไปสอดแนมราชการ ณ เมือง แพร่ เมืองน่าน พยนายจุด นายฅน นายคำมูน ๆ ให้การว่า พม่ามากะเกณฑ์คนในบ้านงูเหลือม จึงถามนายฅุน นายบ้านว่า กะเกณฑ์ทัพทั้งนี้จะยกไปไหน นายฅุนจึงบอกว่า มังมะยุ่งวน เจ้าเมืองเชียงใหม่ให้กะเกณฑ์พลทหารเป็นหลายบ้าน ให้ไปพร้อมกัน ณ เมืองเชียงใหม่ กับทัพเมืองเมาะตะมะ เป็น ๒ ทัพ จะยกไปเมื่อใด คนมากน้อยเท่าใดมิได้รู้ พระยาพิชัยเกณฑ์คนเมืองลับแล เมืองฝาง เมือง..... กองหลวงพิชัยได้คน ๔๐๐ ตระเตรียมไว้

อนึ่ง พระยากาญจนบุรียอกเข้ามาว่า ได้แต่งคนออกไปตระเวน ณ ปลายด่านพยพม่าแลมอญ พระยากาญจนบุรีจึงยกพวกพลทหารก้าวสกัดยิงพม่าตาย ๒ คน ตัดศีรษะเสียบไว้ พม่าแตกพ่ายไป จึงได้หมวกเสื้อชั้น แลละว้าซึ่งพม่ากวดเอาไปนั้น คืนมาได้ ๗๐ คน สืบถามรายการในเมืองเมาะตะมะ อ้ายมีชื่อให้การว่า ราชการในเมืองเมาะตะมะสงบอยู่ แลหนังสือบอกราชการในเมืองธนบุรี

ครั้นทรงอ่านสัมฤทธิแล้ว จึงทรงจินตนา แลอนุมานด้วยญาณตามกระแสเนื้อความนั้น ซึ่งยอกมานั้นแจ้ง จึงตรัสแก่บริพัทท์ทั้งปวงว่า พม่าจะยกมานั้นหามิได้ ในทันใดนั้น จึงทรงซักไซ้ไต่ถามลาวมีชื่อด้วยภาษาลาว ก็แจ้งตระหนักในพระญาณเป็นแท้ว่า พม่าจะยกมานั้นหามิได้

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จ ฯ ไปบำเพ็ญพระราชกุศล ณ วัดญวน ถวายนมัสการบูชารูปพระปฏิมากร ครั้นแล้วพระสงฆ์ญวนสวดมนต์ถวายจบแล้ว ทรงพระราชศรัทธาถวายเงินพระสงฆ์

เถร เณร ปะชี(๑)แล้วมีพระราชบริหารให้โอวาทแก่พระสงฆ์โดยภาษาญวน ให้ตั้งอยู่ในวินัยสิกขา ว่าอย่าคบหาสองเสพด้วยสิกาให้อุตสาหะทำนุกบำรุงพระศาสนารุ่งเรือง ถ้าจะขัดสนเข็ญประการใดก็ให้ไปหาพระยาราชาเศรษฐี แล้วถวายข้าวเปลือก ๑๐ เกวียน อนึ่ง สั่งพระอาลักษณ์ว่ารูปพระพุทธปฏิมากร ซึ่งญวนเอามาแต่กรุงเทพมหานคร ให้อาราธนากลับคืนเข้าไป ณ เมืองธนบุรี ครั้นแล้วจึงถวายนมัสการลา เสด็จออกมาเห็นยาจกวณิพกทั้งปวงเข้ามารับพระราชทานมากกว่า ๑๐๐ ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานปะเงินหนักปะละ ๑ บาท ๒ สลึง คนละปะให้แก่ยาจกทั้งปวงเป็นอันมาก

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก เพลาเช้าโมงเศษ พระยาโกษาธิบดีมาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาในเนื้อความว่า เมื่อยกทัพลงมานั้น เขมรข่าพวกละ ๕๐๐ คน พวกละ ๖๐๐ คน ยกกันมาสกัดทำอันตราย กลางวันบ้าง เข้าปล้นกลางคืนบ้าง ได้รบกันเป็นสามารถ เขมรร้องว่ามงแตกทัพญวนลงมาแล้วหรือ แลกองทัพพระยาโกษา กองทัพเจ้าพระยาอนุรักษ์ภูธรแล กองทัพขุนหมื่นข้าหลวงทั้งปวง ได้ไล่ตะลุมบอนฆ่าฟันเขมรล้มตายเหล่าละ ๓๐ บ้าง เหล่าละ ๔๐ บ้าง เหล่าละ ๕๐ บ้าง ล้มตายเป็นอันมาก ผ่ายเขมรก็ต่อสู้ยิงกองทัพด้วยธนูหน้าไม้ ถูกไพร่ทหารในกองทัพเจ้าพระยาอนุรักษ์ภูธร ๖๐ เศษ ทัพพระยาโกษา ๒๐ เศษ แต่จะได้อันตรายล้มตายแต่สักคนหนึ่งหามิได้นั้น จึงทรงพระกรุณาตรัส

(๑) บางทีจะหมายเอา ปะขาวและรูปชี

แก่พระยาโกษาว่า เราคิดเอ็นดูว่าเขมรนี้มิได้แกล้วกล้าในสงครามเราจึงอดกลั้นไว้ ยังคนมาทำร้ายแก่ไพร่กองทัพนั้น เห็นว่าแผ่นดินกัมพูชาธิบดียังมิสงบ จะไว้ชีวิตมิได้ สั่งให้พระยาโกษายกกองทัพขึ้นไปปราบเขมรเหล่าร้ายให้สงบจงได้ ครั้นพระยาโกษา เจ้าพระยาอนุรักษ์ภูธร รับสั่งแล้ว ไปจัดแจงกลับยกไปปราบเขมรเหล่าร้ายตามรับสั่ง

อนึ่งเพลาทุ่มเศษ ทรงแต่งกฎประกาศแก่ข้าทูลละอองฯ ฝ่ายทหารพลเรือนไทยจีน ให้หลวงราชนิกุลเชิญในใจความว่า .....ทางจะไปญวนนั้นขัดสน.....แลได้มีศุภอักษรไปแก่ญวนแล้ว ถ้าเขาไม่ตรต่อแล้วก็แล้วไป ถ้าดื้อดึงอยู่จึงจะยกกองทัพยกกองทัพเรือ.....แลให้พระยายมราช พระยาโกษา อยู่ช่วยราชการพระองค์รามราชา ณ เมืองกัมพูชาธิบดี กว่าเขมรจะรายคายส่งแล้วจึงให้กลับไป เมื่อจะกลับไปนั้น ให้กะเกณฑ์กันตั้งค่ายเป็นทอดไปกว่าจะถึงกรุง อย่าให้เป็นเหตุการณ์อันตรายได้ ถ้าเป็นเหตุการณ์อันตราย จะเอานายทัพนายกองเป็นโทษเถิงตาย อนึ่งญวนเขมรอ่อนแก่การสงคราม จะตั้งค่ายก็ตั้งแต่ ๓ ด้าน จะรบเรือก็ลอยเรือยิง เรือใหญ่ช่องปืนนั้นยิงจำเพาะแต่ปากปืนนั้นจะยักย้ายมิได้ ล้อรางไม่รวดเร็วอย่างกับเรือรบกรุงฯ ถ้าทแกล้วทหารยกรุกเข้าไปญวนกระโดดน้ำหนีไป ได้เรือเครื่องศัสตราวุธเป็นหลายแห่งหลายตำบล แลกองทัพพระศรีพิพัฒรบกับญวน ญวนลอยเรือรบยิงแต่ไกล มิได้ยกเรือบุกรุก จึงเสียคน ๑๐ คน เรือ ๖ ลำ แลพระอุทัยธรรมมิได้ช่วยกัน ลาดลอยหนีมาให้เสียราชการนั้น จะเอาตัวเป็นโทษตาม

โทษานุโทษ แต่นสิ้นไปเมื่อหน้า นายทัพนายกองทั้งปวงจะรบญวนนั้น ให้เข้าไปเป็นกอง ๑๐ ลำบ้าง ๕ ลำบ้าง ให้ตีแต่.....เข้าไปให้ชิดได้แคมได้ข้าง ถึงจะยิงยันช่องยันจำเพาะแต่ปากยอก จะยกท้ายขึ้นมิได้ ก็จะพ้นไป เสียทางยันแล้วญวนก็จะโดดน้ำหนี จะได้ชัยชำนะมาทูลเกล้าฯ เป็นความชอบนัก และนายทัพนายกองจะรบด้วยเรือรบญวน ผู้ใดรั้งรอย่อหย่อนอยู่ให้เสียราชศัสตราวุธนั้น ให้นายทัพผู้ใหญ่ตัดศีรษะเสียบอย่าได้ดูเยี่ยงอย่างกัน อนึ่งพลรบ พลแจว ถ้าโดดน้ำหนีก็ดี ขึ้นยกยกหนีไปก็ดี ให้ตัดศีรษะเสียเหมือนกัน อนึ่งพลแจวเรือ แจวย่อหย่อน.....ให้ตัดศีรษะเสีย ถ้านายเรือนายปลัดย่อหย่อน.....แล้วให้เอาเนื้อความกราบบังคมทูลพระกรุณาจะให้ลง พระราชอาชญา บุตรภรรยาโคตรญาติกาเป็นโทษตามยถาพระอัยการ.....ญวนตั้งค่ายรบเอาเรือรบเรือล่อ อย่าให้บุกรุกเข้าไปให้ตั้งค่ายมั่นไว้ แล้วตัดทางวกหลังตบุกรุกเข้าไป ถ้าพอจะเอาเรือรบซ่อนไว้ได้ ก็ให้ซุ่มไว้ ให้แต่งกองออกล่อให้เสียกลแล้ว ก็ให้ตัดท้ายตัดกลางบุกรุกเข้าไป จึงจะได้ชัยชำนะด้วยง่าย.....เชลยไว้จะเอาออกรบกลัวโดดน้ำหนี พลรบจะเสียใจ ก็ให้เอาเชือกผูกเท้าไว้ จึงจะไม่.....ได้

วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมง ข้าทูลละอองฯ ผ่ายทหารพลเรือน ได้เชลยไทยชาวกรุงเทพฯ นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายให้ทอดพระเนตร ทรงพระกรุณาพระราชทานให้เงินชายหญิงคนละ ๑ บาท ให้คุมไว้ตามหมวดตามกอง

อนึ่งเพลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยามราช(๑) พระยาคำแหงวิชิต พระอนุชิตราชา พระเนาวโชติ นายทัพนายกองทั้งปวง ยกมาแต่ ฯ ล ฯ ลูกขุน ณ ศาลา ๆ ได้เอาหนังสือยอกนั้น กราบทูลพระกรุณาในใจความนั้นว่า ยกกองทัพยกมาถึง ณ วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ถึงบ้านปราสาทเอกไกลเมืองบัตองทางประมาณ ๑๕๐ เส้นเศษ ตั้งค่ายมั่นลงแล้ว ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ แต่งให้พระหลวงขุนหมื่นทแกล้วทหารทั้งปวง ๑๐๐๐ เศษ ยกเข้าตีเมืองบัตองกำลัง ได้รบกันแต่เพลาบ่ายโมงหนึ่งจนเพลาค่ำ เขมรยังรบพุ่งต้านทานอยู่ ครั้นเพลาประมาณ ๒ ทุ่มเศษ พระอนุชิตราชาแลนายทัพนายกองทั้งปวง จึงแต่งคนให้ข้ามน้ำวกหลังไปตีเขมรแตกบ่าวพระอนุชิตราชา บ่าวพระวิเศษ ต้องปืนตาย ๒ คน ถูกบ่วยลำบาก ๘ คน ถูกไม่เข้า ๓ คน จึงไปสอดแนมจับเขมรได้ ให้การว่า ทัพเรือยกมาถึงจันทบูรแล้ว กองทัพเขมรตั้งอยู่บ้าน.....พระเนาวโชติ พระวิเศษกองหน้า ได้รบตีทัพเขมรแตกไป จึงยกมาตั้งมั่นอยู่ ณ บ้านปลงกะบู.....

วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ให้ไปสอดแนมดูรู้ว่าเขมรตั้งค่ายอยู่ ณ สำนักระกา ๕ ค่าย.....
.....ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ให้พระยาคำแหงวิชิตยกกระบัตรทัพอยู่รักษาค่าน จึงยกไปตีค่ายสำนักระกา กองหลวง กองหน้า กองเกียกกาย กองยกกระบัตรทัพ กับนายทัพนายกองทั้งปวง

(๑) คือ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

รบพุ่งกันกับเขมร แต่เพลาเช้า ๒ โมง จนเพลาบ่าย ๒ โมง เขมรออกตีนอกค่ายประมาณ ๒๐๐๐ มีเศษ จึงให้กองทัพออกรบตะลุมบอนฟันแทงเขมรตายประมาณ ๑๐๐ มีเศษ เขมรแตก จับได้เป็น ๒๗ คน เข้าค่ายได้ ๆ ยึดแก่ว ๕๐ ยอก.....ม้า ๕ ม้า และเครื่องศัสตราวุธเป็นอันมาก ถูกยิงตาย พระวิเศษ ๑ ข่าวพระเนาวโชติ ๑ (รวม) ๒ คน บาดเจ็บนั้น พระเนาวโชติถูกปืนข้องซ้ายตลอด ๑ นายหมวด ๔ ไพร่ ๑๑ (รวม) ๑๖ คน และสืบถามเขมรให้การว่า พระยาสังขโลกให้พระยาสุรินทรสงคราม พระยาราชาสงคราม เขมร ไปตั้งค่ายรบ ณ บ้านตะพงปรัก ๒ ค่าย จึงให้พ้าทะละหะ(๑)ยกกองทัพมาตีเอาเมืองโพธิสัตว์ ให้นายเงินน้องพระวิเศษทำราชการแทนพระวิเศษกองหน้าต่อไป เดชะพระบรมโพธิสมภารปกเกล้า ฯ เขมรแตกหนีไป จึงตั้งค่ายอยู่พักช้างหาเสบียง ณ เมืองโพธิสัตว์ ๓ วัน แต่งให้กองทัพตั้งอยู่ ณ เมืองโพธิสัตว์ ๒๐๐ คน ให้ยกแยกขึ้นทางเมืองตะคร้อ — ทางหนึ่ง เมืองชลุงทางหนึ่ง เมืองลารองทางหนึ่ง เมืองบริบูรณ์ทางหนึ่ง เมือง.....ทางหนึ่ง เป็นคน ๑๐๐๐.....ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ยกจากเมืองโพธิสัตว์ ตัดตรงจะเข้าตีเมืองพุทไธเพชร ครั้นถึงบ้านกำแรง จับเขมรได้ให้การว่า กองทัพหลวงได้เมืองพุทไธเพชรแล้ว จึงยกรี้พลมาตามเสด็จ ฯ พบพระองค์รามราชาบอกว่าเสด็จ ฯ กลับไปเมืองพุทไธมาศแล้ว และเมืองพุทไธเพชรนั้น ข้าวปลาอาหารขัดสน

(๑) เมื่อเสร็จศึกเขมรแล้ว โปรด ฯ ให้คงอยู่ในตำแหน่งพ้าทะละหะต่อมา

เขมรกลัวกองทัพไทยนัก ฯ ข้า ฯ ยกลงมาตั้ง ณ เมืองโพธิสัตว์ เมืองบัตบอง ข้าวปลาอาหารผู้คนค่อยมั่งคั่ง ให้พ้าทะละหะอยู่เกลยกล่อม .....จะได้ช่วยราชการไปกว่าจะสงบ

ครั้นได้ทรงฟังในหนังสือยอกนั้นแล้ว จึงทรง ฯ ตรัสสั่งว่าพ้าทะละหะนั้น จะให้อยู่เกลยกล่อม ณ เมืองโพธิสัตว์ เมืองบัตบอง ที่ข้าวปลาอาหาร ผู้คน มากทาง ซึ่งจะไป กรุง ฯ ตามกฎหมาย ซึ่งให้ พระยาโกษาถือมานั้น แลให้พระราชทานดินประสิว ดีบุก ส่งให้พระยาโกษาเอามาด้วยแล้ว แลซึ่งพระวิเศษภาชัยถูกขันตายในทรัย มีความชอบอยู่แลน้องพระวิเศษได้ทำราชการมา ให้เยี่นที่พระวิเศษทำราชการสืบไปให้พระยายมราช พระยาคำแหงวิชิต ทำตามกฎหมายนั้นเถิด

อนึ่งให้ มี หนังสือไปถึง พระองค์ รามราชา ว่าได้ให้ กองทัพพระยายมราช พระยาโกษา อยู่ช่วยราชการพระองค์รามราชา ถ้าราช การ กรุง กัมพูชา ธิบดี สงบ แล้ว จึงให้ กอง ทัพ พระยา ยม ราช พระยาโกษา กลับเข้าไปกรุง ฯ แลพระราชทานข้าว ๑๐๐ เกวียน ดินประสิว ๕ หาบ ดีบุก ๕ หาบ ไว้แก่พระองค์รามราชาสำหรับราชการ

อนึ่งพ้าทะละหะ ครั้นสงบราชการแล้ว ให้คงที่เยี่นพ้าทะละหะทำราชการด้วยพระองค์รามราชา ทะนุบำรุงแผ่นดินกรุงกัมพูชาธิบดีสืบไป

แล้วทรงพระกรุณาพระราชทานข้าวไว้สำหรับเมือง ให้พระองค์รามราชา ๑๐๐ เกวียน พระยาราชาเศรษฐี ๑๐๐ เกวียน ไว้เมือง

พุทไธมาศ ถ้าพระองค์รามราชาขัดสน ก็ให้แต่งคนลงไปรับเอาต่อพระยาราชาเศรษฐีเมืองปากน้ำพุทไธมาศ

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมงเศษ ทรงพระกรุณาพระราชทานเงินคนละ ๑ บาท แก่ญวน เขมร เป็นอันมาก แล้วทรงปรายเงินในเมืองพุทไธมาศ

วันศุกร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จ ฯ ออกขุนนาง ณ พระตำหนักเมืองพุทไธมาศ ตรัสสั่งเจ้าพระยาสรประสิทธิ์ว่า ณ วันเดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ จะเสด็จกลับไปเมืองธนบุรี ให้ตั้งพิธีไปแต่วันนี้ ให้เป็นลมว่าว ลมตะวันออก กว่าจะเสด็จ ฯ กลับไปถึงเมืองธนบุรี อย่าให้เป็นเหตุการณ์แก่ปรปักษ์โยธาทั้งปวง

อนึ่งเพลาบ่ายแล้ว ๔ โมงเศษ พระยาราชาเศรษฐี มาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาว่า กรมนาจ่ายข้าวให้ ๕๐ เกวียนเศษ ยังมิได้ครบ ๒๐๐ เกวียน ครั้นได้ทรงฟัง จึงสั่งให้หาพระยาประชาชีพมาเฝ้า ตรัสถามว่าข้าวซึ่งพระราชทานไว้สำหรับเมืองกัมพูชา เมืองพุทไธมาศ ๒๐๐ เกวียน จ่ายไว้ครบแล้วหรือประการใด พระยาประชาชีพกราบทูลพระกรุณาว่า ได้จ่ายให้ไปแล้ว ๕๐ เกวียนเศษ ยังเหลือข้าวอยู่ ณ ฉางประมาณ ๒ เกวียน เมื่อข้าวมิครบ ๒๐๐ เกวียนฉะนี้ ตัวเองยักย้ายขายเสียหรือประการใด จึงกราบทูลพระกรุณาว่า จะได้ยักย้ายขายเสียหามิได้ จึงตรัสว่าไม่เห็นความจริงด้วย เพลาวานนี้ตรัสถามตัว ๆ กราบทูลว่า ตวงจ่ายให้พระยาราชาเศรษฐีไป ๑๐๐ เกวียนแล้ว เพลาวันนี้จะแล้วครบ ๒๐๐ เกวียน แลตัวจ่ายไปแต่ ๕๐ เกวียน

มากราบทูลว่า ๑๐๐ เกวียน ก็เห็นว่าตัวพูดเท็จอยู่แล้ว จึงตรัสถามข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย เพื่อจะให้เป็นสักขีพยานว่า เมื่อตรัสถาม และ กราบทูลนั้น ผู้ใดได้ยินบ้าง เจ้าพระยาจักรีกราบทูลพระกรุณาว่า เมื่อตรัสถามนั้น พระยาประชาชีพ(๑) กราบทูลพระ ฯ ว่าได้ตวงจ่ายไปแก่พระยาราชาเศรษฐี ๑๐๐ เกวียนแล้ว ครั้นทรง ฯ ตรัสถามได้พยานเป็นถ่องแท้แล้วฉะนั้น ก็เห็นว่าพระยาประชาชีพฉ้อเอาข้าวหลวง แล้วเอาเท็จมิจริงมากราบทูลพระกรุณาเป็นสัจแล้วจะไว้มิได้ ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยจะคุเยืองอย่างกันสืบไป จึงสั่งให้เอาพระยาประชาชีพ หมื่นศรีทิพโภช หมื่นเทพโกษา เสมียนเชน ๔ คนนั้น ไปทะเวนยกทะเวนเรือตามธรรมเนียม แล้วตัดศีรษะเสีย อย่าให้ข้าราชการคุเยืองอย่างกันสืบไป(๒)

อนึ่ง เพลาย่ำค่ำแล้ว ทรงพระอักษรส่งให้นายเล่ห์อาวุธ ให้มหาดไทยหมายยอกข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือนทแกล้วทหารทั้งปวง ในใจความว่า จะเสด็จ ฯ กลับไปโดยทางชลมารคนั้น ให้นายทัพนายกองเรือกำชับว่ากล่าวกัน ให้ไปเป็นหมวดเป็นกอง อย่าให้พลัดหมวดพลัดกอง มิราชการจะได้หากันสะดวก แลฤดูนี้เป็นเทศกาลลมว่าวพัดต้านข้างเรือ ลมตะวันออกพัดข้างเรือ ห้ามอย่าให้ออกไปไกลฝั่ง ให้เลียบริมฝั่งไป ถ้าจะข้ามอ่าว ลมพัดข้างเรือนัก คลื่นใหญ่จะไปมิได้

---

(๑) เรื่องพระยาประชาชีพนี้ ที่มีกล่าวอ้างอยู่ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๓๙

(๒) นี่เป็นแต่คำสั่งชั้นต้น เมื่อสั่งแล้วก็จำคนโทษไว้ก่อนจนกว่าจะมีพระบรมราชโองการให้ประหารชีวิตเมื่อไรอีกครั้งหนึ่ง แต่คนโทษเหล่านี้ในที่สุดได้รับพระมหากรุณาธิคุณไม่ต้องถูกประหารชีวิต ดูหน้า ๓๕ ต่อไป

ให้หยุดอยู่กว่าคลื่นจะสงบรายก่อน จึงไปให้ได้อาวอาศัย ถ้าเห็นว่าลมเปล่าโปร่งดี ก็ให้ไปทั้งกลางวันกลางคืน อย่าให้หยุดอยู่ที่ใดที่หนึ่ง แล ให้นายทัพนายกองกำชับว่ากล่าวกัน อย่าให้เป็นเหตุการณ์แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ อนึ่งลูกเรือนั้นให้ดู(๑)โคมนายเรือเป็นสำคัญ ให้ไปเป็นหมวดเป็นกองกันตามรับสั่ง

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จ ฯ ทรงม้าพระที่นั่งไปบำเพ็ญการกุศล ณ วัดญวน ให้สังฆการี(๒)ธรรมการนิมนต์พระสงฆ์ไทย จีน ญวน เป็นอันมาก มาพร้อมกัน ณ วัดญวนแล้วสวดพระพุทธมนต์ตามภาษา ครั้นจบแล้วถวายไทยทาน(๓)พระสงฆ์ไทย เงินองค์ละ ๑ บาท แพรองค์ละสาย พระสงฆ์ญวน พระสงฆ์จีน เงินเสมอองค์ละ ๑ บาท สามเณรองค์ละ ๑ บาท แล้วตรัสประภาษให้โอวาทพระสงฆ์ญวนโดยภาษาญวน พระสงฆ์จีนโดยภาษาจีน ในพระราชอธิบายว่า ให้ตั้งอยู่ในพระวินัยสังวรศีล อย่าให้เสพเมถุนต่อสิกา สามเณร คฤหัสถ์ถ้ามิได้ตั้งอยู่ในวินัยยัญญัติฉะนี้ จะให้ทัดศีรษะเสีย ครั้นให้โอวาทแล้วเสด็จ ฯ ออกจากพระวิหาร ยาจกวณิพกจีนญวน มารับพระราชทานเป็นอันมากนักหนา จึงพระราชทานเงินเสมอคนละ ๑ บาท แจกด้วยพระหัตถ์(๔)

---

(๑) สัญญาณไฟ

(๒) ต้นฉบับเป็นสังธรี

(๓) ต้นฉบับเป็นไชยทาน

(๔) ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๔๘ และ ๕๑, ดูกฎหมายฉบับตราสามดวง ว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๑

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ให้หา(๑) พระยาประชาชีพซึ่งอยู่ในเวรจำเข้ามาเฝ้า จึงตรัสว่า ถ้าจะใช้ข้าวลงให้ครบพันได้ มีผู้รับรองเป็นมั่นคงแล้ว โทษถึงตายให้ยกไว้ จะเอาตัวไปลงพระราชอาชญาเฆี่ยน ๓ ยก ณ กรุง ฯ ถ้ามิได้จะตัดศีรษะเสีย พระยาประชาชีพจึงให้พระยาสุรเสนา หมื่นศรี พระยาวิชิตณรงค์ หลวงพรหมธิบาล หลวงอินทรเทพ รับตัวต่อเจ้าพระยาจักรี

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๑ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยาพิษณุโลก เจ้าเมืองเชียงกะชุม พระยาโยธาภักดี เจ้าเมืองมะลิกุน พระยาราชโยธาธิบดี เจ้าเมืองนครบุรี เจ้าพระยาจักรีพามาเฝ้า ทรงพระกรุณาพระราชทานเสื้อผ้าคนละสำรับ พระราชทานขันใหญ่ ๒ ยอก ให้พระยาพิษณุโลกรักษาค่ายปากน้ำโพรงกระสัง ฝากไปพระองค์ราม ขันใหญ่ ๕ ยอก อนึ่ง เจ้าพระยาจักรีให้มีหนังสือไปถึงพระองค์ราชาราชา ใจความว่า ทรงพระกรุณาพระราชทานขันใหญ่ไว้สำหรับเมือง ๕ ยอก แลเมืองซึ่งขึ้นแก่กัมพูชาธิบดี อย่าเพิ่งให้เรียกส่วยไรก่อน ด้วยว่ากองทัพมาช่วย ผู้คนยังขัดสนอยู่ แลให้โอบอ้อมเกลี้ยกล่อมเอาไว้ใช้โดยไมตรี อย่าให้เสียน้ำใจได้ แล้วให้พระองค์ราชาราชาสืบดูหนทางซึ่งจะไปดูเมืองอนำกก, เมืองลูกหนาย, เมือง.....(ต้นฉบับลบ) ให้สรรพไว้

วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จออกเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงตรัสสั่งเจ้าพระยาจักรีให้กฎหมายไว้ ใจความว่า

(๑) ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๕๒ เรื่องหลวงอินทรเทพ

พระยาพิชัยไอศวรรย์ พระศรีราชเดโช พระท้ายน้ำ มหาดเล็ก เป็นกองหน้า มิได้ตีเมืองพุทไธมาศให้แตกหามิได้ ให้ร้อนถึงทัพหลวงทรงพระดำริให้ตีเมืองพุทไธมาศได้ แลพระยาพิชัยไอศวรรย์ พระศรีราชเดโช พระท้ายน้ำ กองมหาดเล็ก ก็มิได้ยึดพระราชวัง(๑) ซึ่งจะได้เป็นหลวงหามิได้ แลเข้าเก็บเป็นอาณาประโยชน์แก่ตนแล้วทุบต่อยสับฟันสิ่งของเสียเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาจะเอาตัวเป็นโทษให้ก่อกำแพงโดยยาว ๑๐ ศอก โดยสูง.....ให้แล้วแต่ใน ๒ เดือน ถ้ามิแล้วจะตัดศีรษะเสีย

อนึ่ง เพลาย่ำฆ้องค่ำแล้วทุ่มเศษ พระองค์รามราชาขอกหนังสือมาถึง ฯ ล ฯ ณ ศาลา ๆ เอาหนังสือขอกกราบทูลพระ ฯ ใจความว่าพระองค์อุทัย, เจ้าเสสัง, หนีไปแคว้นเมืองญวน ๆ ไม่ให้เข้าไปจึงยกทัพกลับมา พระองค์รามราชาให้ทหารไปเกลี้ยกล่อม พยกองทัพพระองค์อุทัย ได้รบกัน กองทัพพระองค์อุทัยแตก แลขัดสนด้วยปัน จะขอปันคายศิลาซึ่งเขิกไปสำหรับทัพ ๓๐ ยอก จะขอใหม่ ๗๐ เป็น ๑๐๐ ยอก

ครั้นได้ทรงฟังหนังสือยอกนั้นแล้ว จึงสั่งเจ้าพระยาจักรให้พระราชทานปันคายศิลา ๑๐๐ ยอก ตามหนังสือยอก จึงสั่งให้จัดปันคายชุด ๑๒ ยอก พระราชทานไปเป็น ๑๑๒ ยอก แล้วทรงพระอักษรให้เจ้าพระยาจักรี ยอกไปถึงพระองค์รามราชา ใจความว่าปันใหญ่ ๕ ยอก ฝากพระยาพิษณุโลกขึ้นไปถึงพระองค์รามราชา แลพระราชทานปันใหญ่ให้พระยาพิษณุโลก ๒ สำหรับรักษาค่ายปากน้ำโพรงกระสัง ถ้าช้าไป

(๑) หมายเอาจวนพระยาราชาเศรษฐี ดูเหมือนจะยกเมืองพุทไธมาศเป็นชั้นเมือง พระยาสามนตราช

ก็ให้พระองค์รามราชาแต่งคนลงมารับเอาต่อพระยาพิษณุโลก อนึ่ง ค่ายุก ๕๐ หาย ดินประสิว๕๐ หาย ฝากโกษา[๑]ไปพระราชทานพระองค์ราม ราชา ถ้าขัดสนด้วยลูกกระสุนดินประสิว ทรงพระกรุณาพระราชทาน พระยาราชาเศรษฐีไว้เป็นอันมาก ให้พระองค์รามแต่งคนมายมเอาต่อ พระยาราชาเศรษฐี อนึ่ง ข้าวเปลือก ๗๐ เกวียน มอบพระยาราชาเศรษฐี ไว้ถ้าพระองค์รามขัดสนด้วยอาหาร ก็ให้แต่งคน แต่งเกวียนลงไปรับเอา ต่อพระยาราชาเศรษฐี แลซึ่งจะเสด็จอยู่ช้านักมิได้ ด้วยเจ้าพระยาศรี ธรรมาธิราช[๒]แลข้าหลวงมีชื่อ ผู้รักษา ยอกหนังสือส่งคน ข่าว ลาว ละว้า พม่า หน้าด่านมา พม่าเสียแก่ห้อแล้ว แลพม่าแตกตนมา หน้าด่าน จะเสด็จฯ พระดำเนินลงยังกรุงฯ แต่งกองทัพขึ้นไปจับแจง เมืองเชียงใหม่ เมืองมัตมะ เมืองหงสา

ณ วันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ยกโยธาทัพหลวงจากเมือง พุทไธมาศ กลับคืน พระนคร เสด็จโดยทางชลมารคมาในท้องทะเล หลวง เดชะ ด้วยบุญญาธิการ ปกเผื่อ เจือไป แก่โยธา ทหารทั้ง ปวง มา เป็นสุขสบาย หาอันตรายมิได้ เสด็จฯ มา ๑๓ เวน วันจันทร์ เดือน อ้าย แรม ๑๓ ค่ำ เพลา .....ถึงเมืองธนบุรี

วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะตรีศก พระราชทานญวน ข้างใน[๓]ให้แก่เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เจ้าพระยาจักรี[๔] เจ้าพระยา

---

(๑) พระยาโกษา นอกราชการ ที่โปรดให้ไปอยู่ช่วยราชการกรุงกัมพูชา

(๒) ข้าหลวงรักษาพระนคร ต่อมาเป็นอัครมหาเสนาบดี

(๓) ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๔๘ และ ๔๙ เรื่องพระยาวิเชียรปราการและพระยากาวิละถวายนัดดานารี

(๔) เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

มหาเสนา เจ้าพระยามหาสมบัติ เจ้าพระยามหามนเทียร ให้โขลนนำไปพระราชทานถึงเรือน

วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาเช้า ๒ โมงเศษ หลวงราช จีน ซึ่งอยู่ช่วยราชการพระยาราชาเศรษฐี ณ เมืองปากน้ำพุทไธมาศ ถือหนังสือยอกข้อราชการเมืองกัมพูชาธิบดี แล หนังสือยอกเมืองพุทไธมาศ แลศุภอักษร(๑)พระยาราชาเศรษฐี ญวน แลคุมตัวพระยาจันทบุร(๒)ซึ่งเป็นกบฏ ส่งเข้ามากับบุตรหญิงคนหนึ่ง พระยา พิพัฒโกษา ได้เอาหนังสือ ยอกแลศุภอักษรนั้น กราบบังคมทูลพระกรุณา ครั้นทรงฟังหนังสือยอกนั้นแล้ว จึงตรัสให้หาลูกขุน (คือ) พระครูพิเชษ ขุนหลวงพระไกรศรี พระเกษม และผู้มีชื่อ (คือ) เจ้าจุ้ย ๑ หลวงสงขลา ๑ พระยาจันทบุร ๑ จีนขุนเสง ๑ ขุน.....๑ (รวม) ๕ เข้ามาเฝ้าพร้อมกัน จึงตรัสสั่งให้ลูกขุนปรึกษาโทษผู้มีชื่อ ๔ คน ลูกขุนเอาคำปรึกษากราบบังคมทูลพระกรุณา ใจความให้ประหารชีวิตสิ้นทั้งโคตรโดยยถาพระอัยการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ออกไปปรึกษากันก่อน ว่าอย่างไรจึ่รอดจากความตายนั้น ให้..... ถ้าผู้ใดคิดได้อย่างไร ก็ให้ทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าเห็นชอบด้วย จะพระราชทานชีวิตให้ทำราชการแก้ตัวสืบไป ถ้าไม่เห็นชอบด้วย ก็ตามโทษานุโทษโดยลูกขุนปรึกษา

---

(๑) หนังสือของเจ้าเมืองพุทไธมาศเรียกศุภอักษร

(๒) พระยาจันทบุรี ทัดทานขุนราม หมื่นสัจจา ไม่ยอมรวมกำลังเข้ากับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อแรกจะกู้ชาติ ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๑๘

รายการกองทัพหน้า ที่กล่าวมาแล้วในหน้า ๙

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๓๑๔) ทัพหน้ายกจากพุทไธมาศไปตีกรุงกัมพูชาธิบดี ทรงพระกรุณาพระราชทานเรือพระที่นั่งรองลำ ๑ ให้เป็นเกียรติยศ กองเจ้าพระยาจักรี นาย ๒๑ ไพร่ ๖๖๘ (รวม) ๖๘๙ คน เรือรบ ๒๐ ลำ สรรพด้วยปืนหน้าเรือปืนรายแคม เครื่องศัสตราวุธทั้งปวง กองพระยาโกษา นาย ๖๗ ไพร่ ๕๗๕ (รวม) ๖๔๒ คน เรือรบ ๕๐ ลำ กองพระมหาเทพ นาย ๔๖ ไพร่ ๓๕๗ (รวม) ๔๐๓ คน เรือรบ ๑๒ ลำ กองพระยาวรนาถ นาย ๔ ไพร่ ๒๖๓ (รวม) ๒๗๒ เรือรบ ๖ ลำ กองกรมราชา นาย ๑ ไพร่ ๒๙๙ (รวม) ๓๐๐ เรือรบ ๕ ลำ ทั้ง ๕ กอง นาย ๑๔๔ ไพร่ ๓๑๖๓ (รวม) ๓๓๐๗ คน เรือรบ ๕๗ ลำ สรรพด้วยปืนหน้าเรือปืนรายแคม เครื่องศัสตราวุธทั้งปวง ครั้นยกไปถึงปากน้ำโพรงกระสังพบเรือประเจียงญวน ๓ ลำ ได้รบกัน หลวงราชเสนายิงปืนใหญ่ ถูกชนวนตกลงติดลูกปืนต้นถูกหลวงราชเสนาตาย แลญวนนั้นก็แตก โดดน้ำหนีไปบ้าง ถูกปืนตายบ้าง จับตัวได้พันเสียบ้าง

รายนามเจ้านายและขุนนางในกองทัพหลวง ณ เมืองพุทไธมาศ

เจ้านคร (คือเจ้านครศรีธรรมราช)
เจ้าอนุรุธเทวา
เจ้าเชษฐกุมาร

พระยาราชาเศรษฐี
พระยาพิชัยไอศวรรย์
พระยาทิพโกษา
พระยาพิชัยรณฤทธิ
พระยาจันทบูร (ใหม่)
พระยาประชาชีพ
พระยาอภัยพงศา
พระยาสุรเสนา
พระราชสมบัติ
พระสุนทรโวหาร
พระเทพอรชุน
พระสุธรรมาจารย์
พระญาณประสิทธิ
พระสารสุธรรม
จมื่นสรรเพชญ์ภักดี
จมื่นศรีเสาวรักษ์
จมื่นเสมอใจราช
หลวงราชนิกุล
หลวงอินทรภิบาล
(รายนามตามที่จดไว้นี้ เข้าใจว่าไม่ใช่ทั้งหมด เช่น เจ้าพระยาสรประสิทธิ์ ก็ไม่ได้กล่าวไว้ด้วย)

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ

จุลยุทธการวงศ์ ความเรียง (ตอนต้น)

๏ ข้าขออภิวันท์ พระคุณอนันต์อันประเสริฐ ยิ่งล้ำเลิศรัตนตรัย พระคุณอันสูงใหญ่ยิ่งทั้งสาม อันงดงามบริสุทธิ์ คือ คุณพระพุทธชินมาร คุณพระธรรมสารนพางค์ คุณพระสงฆ์อัฏฐางค์ขีณาสพ ข้าน้อยนอบนบ พระคุณทั้งสาม ด้วยจิตงามกุศลเจตนา ขอให้ยุติทุกข์ทวะอันตราย สรรพสิ่งอันร้ายจงสูญสาย ด้วยอานุภาพแห่งข้าประณาม แก่ชุมนุมสามแห่งแก้ว สัมฤทธิแล้วจะสาธก ในบุพปัญจกทั้งห้า จะแต่งปกรณาพระคัมภีร์ มีนามกติตามประสงค์ ชื่อจุลยุทธการวงศ์อันปรากฏ ในชนบทสยามประเทศ แต่ว่าได้เหตุเรื่องราวไป สังเขปปัฏฐานน์ไว้ตามสมควร แต่เหล่าล้วนสกุลชาติ ได้เสวยราชย์สืบมาในกรุงพาราประเทศไทย ตามที่ได้สังเกตไว้ได้ฟังมา ในปุราณกถาโดยย่อ ที่ยังเหลือหลอมีมาก ในปุรพภาควิตถาร เรื่อง นิทานพระร่วง เห็นจะช้าหน่วงเนิ่นนาน จะกล่าวนิทาน อนมาก มีหลายหลากไปเบื้องหน้า ข้าขอขมาอภัย ด้วยจิตใจเยินปุถุชน ซึ่งจะนิพนธ์ขาดเหลือ ผิดพลั้งเผอลืมหลง จะไม่ตรงตามนิทาน เพราะปัญญาญาณ ยังเยาว์ ด้วย นิทาน เก่า ล่วงลับ ที่ได้สดับ จึง ว่ากล่าวได้แต่พอเยินราวพึงรู้ นักปราชญ์ผู้รู้แท้ ถ้าเห็นไม่แน่ช่วยแก้ไข ดัดแปลงให้ชอบด้วยเถิด

๏ โลกนาโถ อันว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเยินทพึงแก่สัตวโลก

ในไตรภพ เมื่อแรกได้ตรัสรู้ ซึ่งพระสัพพัญญุตญาณใหม่นั้น พระองค์เสด็จนิสีทนาการนั่งเหนือ พระรัตนบัลลังก์ แก้วิเชียรใน ควงไม้พระศรีมหาโพธิ โวโลเกนฺโต เมื่อทอดพระญาณจักษุไปแลดูทั่วพระพุทธศาสนา ในมัชฌิมประเทศและปัจจันตประเทศ เห็นแล้วซึ่งทั่วพระศาสนานั้นโดยกาลบริเฉท ด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า ดังนี้ ทั่วพระพุทธศาสนาแห่งพระตถาคต จะตั้งในมัชฌิมประเทศมีเมืองพาราณสีเป็นอาทิ จะได้สำแดงพระธรรมเป็นอันมากในชมพูทวีป ในปัจจันตประเทศนั้นก็เป็นอันมาก มีเกาะลังกาเป็นอาทิ ครั้นพระองค์กระทำสันนิษฐานแจ้งฉะนี้แล้ว เสด็จไปยังอยู่ในที่พระมหาสถาน ๗ วัน ๗ ที่เป็น ๗ แห่ง แล้วเสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน สิ้นหนทาง ๑๘ โยชน์ตรัสเทศนาพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้าให้สำเร็จพระอรหัตต์ กับทั้งยสัทเทวกามนุษย์นับด้วยแสนโกฏิ แล้วทรงพระกรุณาโปรดส่งไปซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายในนานาประเทศ เหตุว่าจะให้ทั่งพระพุทธศาสนา จะได้โปรดเทวกามนุษย์จะให้ได้พระอริยมรรคอริยผล สมเด็จพระทศพลเสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์ อนิจฺจาวาโส พระองค์เสด็จอยู่ในนานาประเทศ คือพระเชตุพนและเวฬุวันมหาวิหาร ใกล้เมืองสาวัตถี และเมืองราชคฤห์เป็นอาทิ สำแดงพระธรรมเทศนาโปรดหมู่เวไนยสัตว์ได้อริยมรรคอริยผลพ้นทุกข์จะนับจะคณนามิได้ ตามพุทธกิจพุทธวิสัยพุทธประเพณี อสีติอายุโก ตรายเท่าพระชนมายุได้ ๘๐ ทัศ แต่แรกได้ตรัสมาได้ ๔๕ พระวัสสา เสด็จไปสู่เมืองโกสินาราราชธานีในวันจะนิพพานนั้น

เสด็จบรรทมเหนือพระแท่นที่หว่างต้นรังทั้งคู่ จึงทรงพระอาวัชชนาการแจ้งว่า มนุษย์จะได้ไปอยู่ในเกาะลังกา พระพุทธศาสนาจะปรากฏมีในเกาะลังกานั้น เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว ๔ เดือน พระมหากัสสปเถระกับพระองค์อรหันต์๕๐๐พระองค์จะกระทำมหาปฐมสังคายนา ณ เมืองราชคฤห์ แต่ปีนั้นล่วงไป ๑๐๐ปี พระยสเถระ พระเรวัตเถระ กับพระอรหันต์ ๗๐๐ พระองค์ จะกระทำทุติยสังคายนา ณ เมืองไพศาลี แต่นั้นล่วงไปอีก ๑๑๘ ปี พระโมคคลีบุตรติสเถระกับพระอรหันต์ ๑๐๐๐ พระองค์ จะกระทำตติยสังคายนา ณ เมืองปาตลีบุตร ตโต ปรำ แต่นั้นไปพระโมคคลีบุตรติสเถระ จะส่งพระอรหันต์ไปในนานาประเทศ ให้ตั้งพระพุทธศาสนาโปรดสัตว์ให้ได้มรรคผล พระมหินทรเถระกับพระอรหันต์ ๕ พระองค์ไปสู่เกาะลังกาทวีป ตั้งพระพุทธศาสนาแล้วจะทำจตุตถสังคายนา กับพระอรหันต์ ๑๐๐๐ พระองค์ ในเกาะลังกาทวีป เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๕๐๐ ปี พระอรหันต์ทั้งหลายจะเขียนพระไตรปิฎกลงในใบลาน อนึ่ง ทรงพระอาวัชนาการแจ้งว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าทีปี พระชนมายุยืนนานนิพพานแล้ว มิธรมธาตุเป็นแท่งประดุจแท่งทองพระองค์เดียวใหญ่ยาว ๓–๔ คอกกึ่ม ขัดนพระชนมายุพระตถาคตนั้นน้อย จะไว้พระศาสนา ๕๐๐๐ ปี จะอธิษฐานพระธรมธาตุให้เล็กเป็นหลายพระองค์มากกว่าแสนจะได้เรี่ยรายไปอยู่ในนานาประเทศ เทวดามนุษย์จะได้สักการบูชาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นทางพระอริยมรรคอริยผล ครั้นสมเด็จ พระทศพลแจ้งเหตุแห่งพระพุทธกิจฉะนแล้ว จึงให้โอวาทานุศาสน์สั่งสอนพระสงฆ์

แก่เทวนิกรมนุษย์ เป็นที่สุดพระพุทธวจนะว่า อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ฯลฯ สมฺปาเทถาติ ฉะนี้แล้ว เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานด้วยนิพพานธาตุ ว่ามาทั้งนี้ โดยสังเขปกถา ที่พิสดารวิตถารนั้นมีอยู่ในพระมหาปรินิพพานสูตรโน้นแล พระคัมภีร์มหาวงศ์เป็นอาทิ พระคัมภีร์อื่น ๆ ก็มีแล

อติเต กิร กัปไดยินมาในอดีตกาล พระพุทธศักราชศาสนาล่วงแล้วได้ ๑๗๖๗ ปี เป็นจุลศักราชได้ ๕๘๖ ปีเท่านี้แล เอโก ราชา ยังมีพระยาองค์หนึ่ง สิริธมฺมาโสโก นาม ทรงพระนามชื่อพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช วสิฏฐโคตฺโต เป็นเชื้อวงศ์วสิฏฐโคตรฤษีชาติได้เสวยราชย์อยู่ในเมืองสุโขทัย มีบุญญาธิการยศศักดิ์บริวารเดชานุภาพมาก ปราศจากบั่วงามีครบด้วยบุญฤทธิ์แห่งพระองค์ ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศลศีลทานเป็นอาทิ กอปรด้วยเมตตาพรหมวิหารญาณสุขจริต แก่มหาชน แลท้าวพระยาในนานาประเทศ มิได้เบียดเบียนบ้านเมืองอื่น ๆ รักษาสมณพราหมณามหาชนมิเสนาบดีเป็นอาทิ ให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยทศพิธราชธรรม ยังมหาชนทั้งหลายให้กระทำกองการกุศล มีรักษาศีลแลให้ทานเป็นต้น เสวยราชสมบัติอยู่เป็นเกษมสุขในเมืองสุโขทัย อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช พระองค์บรรทมเหนือแท่นที่อันเป็นสิริไสยาสน์ในพระราชเรือนหลวง เพลาราตรีภาคมัชฌิมยามทรงพระอาวัชนาการซึ่งพระอุโบสถศีล เห็นพระอานิสงส์มีมากยิ่งนัก มีพระทัยปรารถนาจะรักษาพระอุโบสถศีล จึงทรงพระดำริว่า อาตมาภาพนี้จะระคนปนอยู่ด้วยสตรีภาพมาตุคามอันมีรูปอัน

งาม จะรักษาพระอุโบสถศีลในพระราชฐานนี้ เห็นศีลนั้นจะไม่บริสุทธิ์ กอปรด้วยโทษไม่สมควร ถ้าอาตมาภาพไปสู่ภูเขาหลวงรักษาพระอุโบสถศีลในที่สงัดวิเวกปราศจากสตรีภาพมาตุคาม ศีลนั้นจะบริสุทธิ์มีพระอานิสงส์มาก ครั้นทรงพระดำริแล้ว ในวันรุ่งขึ้นเช้าจึงดำรัสสั่งให้หาข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธาน แลพระสนมในทั้งหลายมีพระอัครมเหสีเป็นอาทิมาเฝ้าแล้ว ดำรัสสั่งว่า โภนฺตา ดูกรท่านทั้งหลาย เราจะไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่ภูเขาหลวง ท่านทั้งปวงจงช่วยกันรักษาขอบขัณฑเสมาบ้านเมืองพระราชวังเราจงดี อย่าให้มีภัยอันตราย ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทใน ๗ วันกว่าเราจะกลับมา สมเด็จพระบรมราชาธิราชสั่งแล้วเสด็จลีลาศ ด้วยเสนามาตย์จตุรงค์เป็นบริวาร ทรงยานพาหนะพระที่นั่งพร้อมด้วยสุรโยธาหน้าหลัง ฆ้องกลองแตรสังข์กรรชิงฉัตร จ้องคะนึงแอออัดส่ำส่ายไสว ทวนธงไชยยาบฉัตรแดงปลายจามรี ให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะไปเป็นหลายพระองค์ ครนถึงเชิงเขาหลวงที่กำยังเงื้อมคูหาศิลาดาดสะอาดงามดีแล้ว ให้คนทั้งหลายกลับคืนมาเมือง จึงสมาทานพระอุโบสถศีลในสำนักแห่งพระสงฆ์แล้ว ก็ส่งพระสงฆ์กลับคืนไป เอาไว้แต่ราชบุรุษ ๔ คนเป็นเพื่อน พระองค์ก็รักษาพระอุโบสถศีล ด้วยจิตอันสุจริตอยู่ในสถานที่นั้น

โส ราชา สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เมื่อรักษาพระอุโบสถศีลในที่นั้น ๗ วันบ้าง ๕ วันบ้าง ๓ วันบ้าง จึงกลับไปว่าราชกิจในพระนคร ๗ วันบ้าง ๕ วันบ้าง ๓ วันบ้าง แล้วกลับไปรักษาพระอุโบสถศีลเนืองๆ

ในที่นั้นเป็นหลายครั้ง เป็นเหตุจะได้สังวาสด้วยนางนาค ด้วยอุปนิสัยแห่งกุศลบุญได้กระทำมาด้วยกันแต่ก่อน อนึ่งเป็นเหตุจะได้พระราชบุตรอันมีมหิทธิฤทธิเดชานุภาพบุญญาธิการมาก อนึ่งเป็นเหตุแห่งกุศลวิบากแห่งคนทั้งสามนั้น จะให้บังเกิดปรากฏเป็นอัศจรรย์ประหลาดโลกอันควรแก่กาลนั้น

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าสุโขทัยมีพระทัยปรารถนาจะเสด็จไปประพาสในเชิงมหาบรรพต ทอดพระเนตรชมวนรุกขชาติพฤกษาคณานกนิกรมฤคสัตว์จตุบาททวิบาท แลห้วงแถวธารธารน้ำไหล ในซอกห้วยคูหาศิลาตาด รุกขชาตินอยใหญ่ในประเทศที่นั้น ครั้นเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรแลไปแต่ข้างโน้นข้างนี้ จึงได้เห็นซึ่งนางนาคนิมิตตัวเป็นหญิงเล็ก ยินดีด้วยราคจริตสังวาสกับด้วยบุรุษรูปงามซึ่งกายอันเกี่ยวพันกันอยู่ในที่นั้น พระองค์จึงพิจารณาดูเห็นบุรุษนั้นรูปงามประหลาดคอแดงหงอนแดง จึงแจ้งว่านี่ชะรอยเป็นนางนาคตระกูลสูง จึงทรงพระดำริว่านางบุรุษรูปงามเป็นตระกูลนาคอันสูงศักดิ์ มิควรที่จะมารักสังวาสกับด้วยบุคคลตระกูลต่ำ ครั้นทรงพระราชดำริแล้วเอาไม้เท้าเข้าเขี่ยคัดให้ทั้งสองพลัดออกจากกันต่างตัวต่างไป นางนาคนั้นมีความละอายโกรธซึ่งพระยานั้น จึงคิดว่ากูควรจะฆ่าเสียซึ่งพระยานี้ ก็ให้บังเกิดไภรตกใจกลัวด้วยบุญญานุภาพศีลแห่งพระยานั้น มิอาจจะกระทำร้ายได้ก็ปลาสนาการอันตรธานกลับคืนไปสู่นาคพิภพแห่งตน เข้าไปสู่สำนักแห่งพระราชชนนีมารดา นั่งในที่ควรแล้วนมัสการไหว้พระราชชนนีมารดา

โรทนฺติ แกลังกระทำมารยาร้องไห้ด้วยความโกรธนั้น จึงกล่าวโทษใส่ความแก่พระยาสุโขทัยว่า เทว ข้าแต่พระราชบิดา ข้าพเจ้าอำลาพระองค์ขึ้นไปรักษาอุโบสถศีลในถิ่นมนุษย์ เที่ยวชมประเทศหาที่สบายที่ภูเขาหลวงใกล้เมืองสุโขทัย ประเทศที่นั้นประดับไปด้วยรุกขชาติลดาดาษเครือวัลย์ ภูเขานั้นมีคูหาถ้ำห้วยเหว ชะเงื้อมผาศิลาลาดดาษดาด้วยกนฺทรา ทรอกทรังถ่องแถวธารอารานำ้ไหล ย่ำไม้ระหงรโหฐานเย็นสนุกสบายใจ ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ในที่นั้น ได้เห็นพระยาสุโขทัยเที่ยวมาที่ประเทศนั้น ข้าพเจ้าไม่ทันหลบหลีก พระยานั้นโกรธจึงตีข้าพเจ้าด้วยกระยองอันใหญ่ ข้าพเจ้าเจ็บปวดเป็นสาหัสแทบยรรดาตาย ข้าพเจ้าตกใจกลัวยิ่งนักมิอาจทำอันตรายแก่พระยานั้นได้ ข้าพเจ้าจึงหนีลงมาสู่สำนักแห่งพระองค์นี้ พระยานั้นกระทำให้บิดาได้ความอัปยศอดอาย พระองค์จึงฆ่าเสียซึ่งพระยานั้นเถิด

ตทา ในกาลนั้น พระยานาคราชได้ฟังนางนาคพระราชบุตรีบอกดังนั้น ก็โกรธพระเจ้าสุโขทัย จึงมาจากนาคพิภพด้วยเพศเป็นดาบสฤษี.....ควรที่อาตมาภาพจะไปถามดู ก็จะรู้เหตุเมื่อภายหลัง ครั้นถึงที่นั้นจึงเข้าไปสู่สำนักแห่งพระเจ้าสุโขทัยนั้น แล้วถามว่า มหาราช ดูกรพระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์มาอยู่ในที่นี้ด้วยเหตุดังฤๅ พระองค์ได้เห็นสิ่งใดประหลาดบ้าง พระยาจึงบอกว่า ข้าแต่พระดาบส ข้าพเจ้ามาอยู่เพื่อจะรักษาอุโบสถศีล อยู่มาช้านานแล้ว วันหนึ่งข้าพเจ้าเที่ยวไปภูมิประเทศเชิงบรรพต เพื่อจะชมต้นไม้และภูเขาท่อธารธาราถ้ำเหว

นกเนื่อต่าง ๆ จึงเห็นงูผู้เมียทั้งสองสังวาสเกยวพันกันอยู่ แต่นางงูมีรูปงามหงอนแดง คอแดงประหลาด จึงคิดว่านางงูตัวนี้ชะรอยจะเป็นตระกูลชาตินาคราชอันสูงศักดิ์ ไม่ควรจะมารักสังวาสด้วยชาติงูกินตระกูลต่ำจะเสียตระกูลไปไม่ควร ข้าจึงเอาไม้เท้าเข้าเขี่ยคัดให้งูทั้งสองพลัดพรากจากกันไป ข้าเห็นประหลาดแต่เท่านี้

ขณะนั้นพระยานาคได้ฟังคดีถ้วนถี่ดังนั้น ก็เห็นคุณพระเจ้าสุโขทัยเลื่อมใสยินดี จึงอำลาด้วยคารวะเคารพ กลับคืนไปสู่นาคพิภพพิโรธราชธิดา ปริภาษนาด้วยวาจาทารุณต่าง ๆ ครหาติเตียนเป็นอันมาก แล้วว่าออคนร้ายท่านลวงเราว่าจะลาไปรักษาศีล กลับไปเที่ยวเล่นชู้สู่ชายชาติงูกินตระกูลต่ำ กระทำชาติสมเภทเสียตระกูลมิโทษมาก เอ็งอย่าอยู่ในเมืองนาคนี้เลย จงไปสู่สำนักแห่งพระเจ้าสุโขทัย ท่านมีคุณแก่เราทั้งตัวเอ็งเป็นอันมาก เอ็งไปอยู่ปรนนิบัติเป็นทาสท่านในสถานที่นั้นเถิด

นางนาคนั้นครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระยิดา ปริภาษนาด้วยวาจาอันหยาบช้าดังนั้น ตกใจกลัวตัวสั่น จึงอำลายิดามารดาแล้วมาสู่ภูเขาหลวง จึงนิมิตสรีรกายงามเฉิดฉายโสภี เป็นตรุณนารีรูปงามดังนางเทพธิดา ประดับภูษาอาภรณ์ทิพย์อันสะอาด จึงลีลาศเข้าไปสู่สำนักแห่งพระเจ้าสุโขทัยนั้น นั่งในที่ควรแล้วนมัสการพระยานั้น พระเจ้าสุโขทัยจึงถามว่าเจ้านี่ชื่อใด เจ้ามาแต่ไหน เจ้ามาสู่สำนักเราด้วยเหตุอันใด นางนาคนั้นจึงนำเนื้อความนั้นตามจริง ดุจดังคำพระยิดาว่ากล่าวมาแต่หนหลัง พระเจ้าสุโขทัยได้ฟังดังนั้น แจ้งเหตุดีพระทัยโสมนัสยินดีมีสุนทรวาจาว่า ออ

เจ้านั้นเป็นนางงูเล็กนั้น แล้วเป็นบุตรพระยานาคราช บิดาให้เจ้ามาปรนนิบัติเรานี้แล้ว ชนทั้งสองก็สังวาสอยู่ด้วยกันตามประเพณีคดีโลก นางนาคนั้นเป็นที่เสน่หารักใคร่แห่งพระยานั้นยิ่งนัก ด้วยเหตุว่านางนาคนั้นตบแต่งเครื่องอุปโภคบริโภคอาหารเอมโอชโอชารสบริสุทธิ์สะอาดต่าง ๆ แล้วไปด้วยอิทธิฤทธิเดชานุภาพแห่งนาค แท่นที่สิริไสยาสน์ประดับด้วยดอกไม้แลเครื่องลูบไล้สุคนธมาลา นวดพันคั้นหัตถ์บาทาสรรกายาต่าง ๆ นางนาคปรนนิบัติบำรุงบำเรอพระยรมราชาธิราชมาช้านานถึง ๗ ราตรี

สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เสวยสมบัติด้วยนางนาคเป็นมโหฬารกภาพเสน่หาอาลัย ประหลาดละเอียดกว่ามนุษย์เป็นอัศจรรย์ พระองค์ปรารถนาจะรับพานางนาคนั้นเข้ามาไว้ในพระราชวัง จึงตรัสแก่นางนาคนั้นว่า ภทฺเท ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันจำเริญ บัดนี้เราจะรับเจ้าเข้าไปไว้ในพระราชวัง ตัวเราจะกลับไปสู่พระนครก่อน ว่าราชการอยู่ ๗ วัน แล้วจะจัดแจงแต่งยานุมาศราชรถกับทั้งโยธาบริวารเป็นอันมาก มารับเจ้าเข้าไปในพระนคร เจ้าค่อยอยู่จงดีในที่นี้ อย่ามีทุกข์เดือดร้อนเศร้าโศกสิ้นคำรบ ๗ วันเราจะออกมา เจ้าอย่าโศกาลัยไปสู่ที่อื่น สั่งสอนแล้วเสด็จเข้าไปสู่พระนคร

สมเด็จพระมหากษัตริย์มีกิจการภารธุระเป็นอันมาก มีพระสนมนารีที่โปรดปรานก็เป็นอันมาก มีสตีมักเคลิ้มลืมไปมิได้ระลึกถึงนางนาคนั้น ล่วงพ้น ๗ วันมิได้ออกไปรับนางนาคช้านานไป นางนาคเมื่อคอย

อยู่ในที่นั้นมิได้เห็นพระยาออกมารับล่วงพ้น ๗ วันแล้ว ก็เป็นทุกข์โทมนัสเคร้าโศกใจ ร้องไห้คร่ำครวญหาพระยาสุโขทัย ร่ำไรไปมาต่าง ๆ ว่าพระเจ้าสุโขทัยองค์นี้เป็นชายชาติมนุษย์ วาจาไม่บริสุทธิ์ เจรจามุสาหาสัจวาทีมิได้ สั่งแก่ข้าไว้ว่าจะไปก่อน ถ้วนครบ ๗ วันแล้วจะกลับมารับ พระยามนุษย์องค์นี้เจรจาสับปลับล่อลวงข้ามาทิ้งไว้ในกลางป่า เอกาแต่ผู้เดียวเปลี่ยวใจ ชะรอยบุญตัวข้าหาไม่ ได้ผัวไม่รอดช้วงหน่ายหนี ชะรอยว่ากรรมมีข้าได้ล่อลวง เบียดเบียนสมณพราหมณาให้เสียศีลสิกขา กรรมนั้นจึงมาถึงตัว ณ ครั้งนี้ ข้าได้สังวาสอยู่ด้วยสามี ๗ วัน สัตว์มาบังเกิดในครรภ์ให้เสียวสันอัศจรรย์ยิ่งนัก นิมิตประหลาดประจักษ์เห็นหลากครัน จะพาครรภ์นี้ไปสู่เมืองนาคให้ผู้อื่นรู้จะได้อัปยศอดสูแก่ญาติแลมิตร ครั้นคิดแล้วจึงลุกออกไปด้วยโทมนัส ขัดใจพระสามีด้วยโลกีย์ราคจิตคิดแค้น ถือเอาผ้าแดงกับแหวนพระอำมรงค์ของชอบใจ ที่พระยาให้ไว้ชมพลางดูต่างพระพักตร์นางก็รักสุดสวาท จึงคิดจะนิราศไปสู่เมืองนาคจะสำรอกรากต่อมโลหิต อันติดไปในครรภ์อันสัตว์มายังเกิดอยู่นั้นไว้ให้แก่พระยาภัสดาสามี ครั้นคิดแล้วจรลีไปที่ริมฝั่งคลอง ใกล้ท้องธารที่เป็นซอกกำยัง จึงนางนาคนั่งลงด้วยโทมนัสโสกา วางพระภูษาพับเป็นฐานล่าง แล้ววางพระอำมรงค์ลงตรงกลางชั้นบน แล้วจึงอธิษฐานสำรอกต่อมโลหิตด้วยนาคฤทธิ์แห่งตน ลงไว้ในที่บนวงพระอำมรงค์นั้น แล้วอธิษฐานให้สัตว์นั้นมิให้มีภัยอันตรายด้วยฤทธินาค ประกาศฝากลูกนั้นแก่หมู่เทพดาทั้งหลาย อันสิงสู่อยู่ในรุกขพิมาน ภูมิสถานทุก

ประเทศเขตขอบขุนเขาหลวง ว่าเทพดาเจ้าทั้งปวงเอ็นดูด้วย ช่วยอภิบาลรักษาลูกน้อยของข้าอย่าให้มีภัยอันตรายต่าง ๆ ว่าพลางก็ร้องไห้ร่ำไรอาลัย ถึงพระภัสดาสามีมิใคร่จะไปได้ ฝากลูกน้อยไว้แก่นางพระธรณีนางนาคีก็กลับไปสู่นาคพิภพแห่งตน

ในกาลนั้นยังมีคางคกตัวหนึ่ง เที่ยวมาเพื่อจะหาเหยื่อทแกวธารคลองน้ำนั้น พอประสบพบต่อมโลหิตทวงพระธำมรงค์นั้น ได้กลิ่นคาวโลหิตก็ดีใจยินดีจะได้กินเป็นภักษาหาร คางคกก็คลานด้อมโดดเข้าไปคายกะพ่ำเอาต่อมโลหิต กลืนกลืนเข้าไปกับพระธำมรงค์ คางคกมิอาจดำรงตัวอยู่ได้ ขัดเคืองใจก็ถึงแก่ความตาย ด้วยพิษนาคนั้นร้ายเป็นที่สุด แต่สัตว์อันอยู่ในรูปนั้นเป็นมนุษย์ มีบุญญาธิการอานุภาพมาก ด้วยเป็นเชื้อชาตินาคจึงไม่ตาย อาศัยอยู่ในรูปกายแห่งคางคกนั้นไม่เน่าเปื่อยเป็นปกติ เที่ยวอยู่ในลำคลองด้วยรูปคางคกนั้น

ส่วนพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เมื่อล่วงพ้น ๗ วันไปแล้วจึงได้สติระลึกถึงนางนาค จึงจัดแจงรถราชยานออกไปรับกับบริวารโยธาเป็นอันมาก ครั้นถึงที่นั้นมิได้เห็นนางนาค แล้วมหาชนเที่ยวค้นหาทุกแห่งหนในประเทศเขตขอบเขาหลวง คนทั้งปวงมิได้ประสบพบเห็นนางนาคแต่เที่ยวหาสืบสามีราชกุมพยนางนั้น แล้วสมเด็จพระเจ้าสุโขทัยก็เศร้าโศกเป็นทุกข์โทมนัสเป็นอันมาก ด้วยเสียดายนางนาคดังเสียเมืองให้ขัดแค้นขุ่นเคืองพระทัยตน ไม่ได้แล้วก็กลับพยุหพลคืนเข้าไปสู่พระนครนั้น

ครั้นยังมีบุรุษแก่คนหนึ่งสังวาสอยู่ด้วยหญิงแก่คนหนึ่ง เป็นสามี

ภริยาเพื่อนศาลากัน อยู่ตำบลบ้านพุขอนใกล้ภูเขาหลวง สองคนผัวเมีย นั้นเคยเที่ยวช้อนปลาในลำคลองนั้นเลยงชีวิตมาแต่ก่อน วันนั้นเมื่อจะมีเหตุ สองคนผัวเมียนั้นถือเอาสุ่มช่อมแลข้องออกไปถึงริมคลองนั้นพากันเดินไปตามริมฝั่งจึงเห็นผ้าแดงก็ได้ผ้านั้น คนทั้งสองก็ใคร่ห่อผ้าแล้วช้อนปลาในคลองนั้น ด้วยบุญเดชานุภาพแห่งสัตว์อันอยู่ในรูปคางคกอันอยู่ในคลองนั้น คนทั้งสองช้อนปลาสิ้นวันยังค่ำ ไม่ได้ปลาปลากุ้งหอยแต่สักตัวหนึ่งเลย ได้แต่รูปคางคกนั้นทั้งเทเสียแล้วได้อกแล้ว ๆ เล่า ๆ เป็นหลายครั้ง บุรุษแก่นั้นโกรธว่าคางคกตัวนี้เป็นไร เวียนเข้ามาติดช้อนกู ๆ เททิ้งเสียแล้วแกลังเข้ามาติดช้อนกูอีกเล่า ควรเราจะฆ่าคางคกตัวนี้เสีย สัตว์อยู่ในรูปคางคกนั้นได้ยินคำแห่งบุรุษแก่ว่าจะฆ่าเสียดังนั้น จึงว่าแก่ตานั้นว่า ข้าแต่ยิดาท่านอย่าฆ่าข้าเสียเลย ท่านจงเลยงข้าไว้เถิด ข้าจะรักษาเผ่าเรือนท่าน ชนทั้งสองผัวเมียเมื่อได้ฟังคำนั้นเป็นภาษามนุษย์ก็ชื่นชมโสมนัสมิเมตตาจิต คิดอ่านแก่กันว่า เราหาบุตรมิได้ เราเอาคางคกนี้ไปเลยงไว้เป็นบุตรเราเถิด ว่ามาทั้งนี้เป็นเหตุด้วยบุคคลทั้งสามเคยได้อุปถัมภ์กันมาแต่ก่อน จะให้บังเกิดปรากฏในครั้งนี้ ครั้นคนทั้งสองคิดอ่านกันแล้ว จึงเอารูปคางคกนั้นใส่ลงในข้องแล้วคอนมาคางคกนั้นก็ตกร่วงลงจากข้อง ตายายจับขึ้นใส่ข้องแล้ว ๆ เล่า ๆ เป็นหลายครั้งตรายเท่าถึงบ้าน จึงเลยงรูปนั้นไว้ ณ เรือน ให้ชื่ออร่วง เหตุตกร่วงลงจากข้องที่กลางทางนั้น สัตว์นั้นค่อยวัฒนาการเจริญอยู่ในรูปนั้น รู้เจรจาเป็นภาษามนุษย์เรียกยิดามารดา ชนทั้งสองรักใคร่เลยงไว้ด้วยเมตตากรุณา วันหนึ่งชนทั้งสองมิได้อยู่เฝ้าร่วงจึงออก

จากรูปนั้นแล้วจึงตกแต่งโภชนาหารอันโอชารสต่าง ๆ ใส่ภาชนะไว้เป็นอันดีด้วยฤทธานุภาพแล้วกลับเข้าไปอยู่ในรูป ชนทั้งสองผัวเมียกลับมาบ้านขึ้นไปบนเรือน จึงเห็นโภชนาหารที่ใส่ภาชนะ จึงสงสัยคิดว่าใครโกรธชังแกล้งแต่งโภชนาหารใส่ยาพิษไว้ให้กินจะให้ตาย จึงคิดถึงร่างกายแห่งตนว่า เราทั้งสองคนนี้แก่เฒ่าชราภาพแล้ว เขาแกล้งให้เราตายก็ไม่เสียดายชีวิตแล้ว จะพ้นทุกข์ด้วยอยากหากครอยงำ จึงชวนกันกินโภชนาหารนั้นอร่อยยิ่งนัก จนอิ่มแล้วก็ไม่ตาย โสมนัสยินดีให้ลืมถามคางคกนั้นไป แต่ฉะนี้มาช้านาน อยู่มาวันหนึ่งชนทั้งสองผัวเมียจะใคร่รู้เหตุ แกล้งกระทำกิริยาเหมือนจะไปอื่น ไปซุ่มซ่อนตัวอยู่ในที่ลับซอยกลมิให้สัตว์นั้นรู้เห็น ทารกนั้น ออกจาก รูปนั้นแล้ว นิมิต โภชนาอาหารดังหนหลังมิทันจะเข้ารูป บุรุษเห็นนานแล้วก็ย่องเข้าไปในเรือนเห็นทารกนั้นรูปงามจึงชิงเอารูปคางคกเผาไฟเสีย แล้วเข้ากอดเอาทารกกล่าวคำอันเป็นที่รักชื่นชมโสมนัส กับด้วยยาผู้เป็นภริยาพากันบริโภคโภชนาหารแล้ว โดมนาการรักใคร่เจ้าร่วงยิ่งนัก ประคุบุตรอันเกิดกับตน บำรุงบำเรอเลี้ยงด้วยเมตตาจิต ร้องเรียกชื่อว่าเจ้าร่วงมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ด้วยชื่อนั้น เจ้าร่วงยังเกิดเมื่อจุลศักราชได้ ๕๙๑ ปี เมื่อจำเรญมามีรูปงามโฉมงาม มีบุญญาธิการมหิทธิฤทธิมาก มีวาจาสิทธิกระทำการสิ่งใดก็สำเร็จสิ่งนั้น พอใจเล่นว่าว แลช่วยกระทำการของยิคามารดาแลมีอุตสาหะเป็นอันมาก เป็นที่รักที่ชอบใจยิคามารดาเป็นอันมาก

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชจะให้ปลูกปราสาทในเมืองนั้น ให้จัดแจงไม้ไผ่ไม้จริงน้อยใหญ่เป็นอันมาก จะกระทำร่างร้านบุรุษแก่นั้นนายใช้ให้หาไม้ไผ่ร้อยหนึ่ง จึงไปตัดไม้ได้ครบร้อยแล้วกองไว้ กลับมาบอกเจ้าร่วงให้ไปช่วยขนไม้นั้น ว่าพ่อร่วงเอย บิดานี้ชราแล้ว แรงน้อยขนไม้ไม่ใคร่จะได้ ลำยากนัก พ่อช่วยขนหน่อยเถิด ว่าแล้ว พาเจ้าร่วงไปสู่ป่าถึงกองไม้นั้น เจ้าร่วงนั้นจับเอาไม้ไผ่ลำเดียวลากมาร้องเรียกว่าไม้ไผ่ทั้งกองจงมาให้หมด ไม้ไผ่ทั้งป่วงนั้นก็เลอนมาตามทั้งสิ้นจนถึงที่นั้น พระเจ้าสุโขทัยครั้นถึงวันฤกษ์ดีให้ยกเสาปราสาทผ่ายชาวพนักงานทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น พร้อมกันมากกว่าพัน ช่วยกันยกเสาปราสาทขึ้นไว้ไม่ตรง เจ้าร่วงนั้นมาด้วยบุรุษแก่จึงร้องว่าเสาเอนไปข้างโน้น โอนมาข้างนี้ เสาทั้งหลายนั้นก็โอนเอนไปมาตามวาจาเจ้าร่วงนั้น คนทั้งหลายจะฉุดชักผลักเสาเท่าใด เสาก็ไม่ตรง บุคคลทั้งหลายเหนื่อยพักลำยากกายเป็นหลายพักก็ไม่ตรง แล้วหยุดยั้งคิดอ่านแก่กัน ขณะนั้นเจ้าร่วงเห็นเสาโอนเอนไปมาดังนั้นจึงร้องห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่าฉุดชักผลักลากวุ่นวายไปเลย จะเหนื่อยลำยากกายเสียเปล่า ข้าพเจ้าผู้เดียวจะผลักเสาให้ตรง คนทั้งหลายครั้นได้ฟังก็สงสัยเห็นจะให้เสาตรงดังว่านั้นไม่ได้ แต่ทว่าให้เกรงกลัวไปไม่ห้ามได้ จึงอนุญาตให้กระทำ เจ้าร่วงจึงจับเสาแต่ต้นหนึ่งร้องว่า เสาทั้งป่วงจงตรงเถิด เสาเอนโอนไปมาทั้งสิ้นนั้นก็ตรงพร้อมกันในขณะนั้น คนทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์มิใยยังเกิดพิศวงตกใจแลดูหน้ากันอยู่ สงสัยคิดว่ามิใช่มนุษย์ ชะรอยว่าผู้นี้

เป็นเทวดาให้กลัวเกรงยิ่งนัก จึงพากันไปกราบทูลเหตุทั้งปวงนั้นให้แจ้งแก่พระยานั้น พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ทรงฟังดังนั้น บังเกิดมีพระทัยพิศวงเห็นเป็นอัศจรรย์ จึงให้หากุมารนั้นมากับบุรุษแก่นั้น ปรารภเพื่อจะไต่ถาม วันนั้นเจ้าร่วงห่มผ้าแดง พระอำมรงค์นั้นห่อชายผ้าแดงมาด้วย ประหนึ่งจะใคร่สำแดงเหตุ จะให้พระราชบิดารู้จักตัวว่าเป็นพระราชบุตร กระทำองอาจปราศจากภัยด้วยฤทธานาค ครั้นมาถึงจึงนั่งไหว้พระบิดากับบุรุษแก่แลราชบุรุษอยู่ในที่สมควร

ส่วนสมเด็จพระเจ้าสุโขทัย ทอดพระเนตรพิจารณาดูกุมารนั้นเห็นรูปโฉมงามล้ำเลิศประหลาด องอาจปราศจากภัย เห็นผ้าแดงนั้นเป็นสำคัญก็รู้จักจำได้ เข้าพระทัยว่ากุมารนี้เป็นลูกนางนาคพระราชบุตรเราแล้ว มีพระทัยเสน่หารักใคร่ทรงพระเมตตากรุณา จึงตรัสถามด้วยพระราชโวหารว่า ฮา คูกร กุมารน้อย เอ็งนี้เป็นบุตรของบุคคลผู้ใด ผ้าแดงผืนนี้ใครให้แก่เอ็งหรือๆ เอ็งได้มาแต่ที่ใด เอ็งอยู่บ้านไหน จงบอกมาให้แจ้ง เจ้าร่วงจึงกราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพเจ้าเป็นบุตรของบุรุษแก่ ผ้าแดงผืนนี้บิดาให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าอยู่บ้านพุขอนใกล้ภูเขาหลวง แล้วจึงตรัสถามบุรุษแก่นั้นสอบคำดูเล่าว่า ข้าแต่ท่านลง กุมารน้อยนี้เป็นบุตรของท่านเองหรือๆ ใครให้แก่ท่าน ผ้าแดงผืนท่านได้มาแต่ไหน ท่านให้การไปแต่ตามจริง บุรุษแก่นั้นจึงกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ กุมารนี้ ผ้าแดงผืนนี้ ข้าพเจ้าได้ทรมคลองน้ำ

ใกล้ดินเขาหลวง และบอกเหตุทั้งปวงต่าง ๆ ตามที่มีความว่ามาแต่ก่อนโน้น ถ้วนถี่ทุกประการให้แจ้งแก่พระยานั้น พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชพิจารณาซึ่งผ้าแดงแลพระธำมรงค์ ก็รู้จักจำได้ จึงตรัสว่ากุมารผู้นี้เป็นบุตรของเราเกิดด้วยนางนาค ผ้าแดงแลพระธำมรงค์นี้เราให้แก่นางนาคครั้งเมื่อเราไปรักษาศีลอยู่ที่ภูเขาหลวงนั้น ข้าแต่ท่านลุง ข้าขอซึ่งกุมารนี้เถิด ท่านลุงจงให้กุมารนี้แก่ข้าเถิด บุรุษแก่นั้นก็ถวายซึ่งเจ้ารวงนั้นแก่พระเจ้าสุโขทัย ด้วยความเคารพโดยสุจริต แล้วพระยานั้นจึงพระราชทานเงินทองเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก แก่บุรุษแก่กับทั้งภริยา แล้วรับพระราชบุตรนั้นไปสู่พระราชวัง ให้ชำระสระสรงพระองค์สรรกายลูบไล้ทาพระสุคนธ์ของหอมบริบูรณ์สรรพ ประดับพระภูษาอลังการ์วัตถาภรณ์สรรพพิจิตรงามเลิศแล้ว ให้พระราชบุตรแก้วนั่งเหนือพระเพลาพลางเชยชมโสมนัส แล้วจัดเครื่องสักการพลีทำขวัญสมโภช ทำขวัญ ๓ วันตามบุราณราชประเพณีสืบมา จำเดิมแต่นั้นเจ้ารวงราชกุมารนั้นเป็นที่เสน่หารักใคร่แห่งพระบิดา เข้าเฝ้าอุปัฏฐากพระบิดามาช้านาน มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดาขอบวชในพระพุทธศาสนาเป็นสามเณร เล่าเรียนพระหมวรรย์มีสติปัญญามากเป็นพหูสูตปรนนิบัติเป็นอันดีตราบเท่าได้อุปสมบท ปรากฏด้วยวาจาสิทธิว่าสิ่งใดเป็นสิ่งนั้น มีปัญญาธิการเดชานุภาพอิทธิฤทธิ์มาก หาปุถุชนจะเปรียบเสมอมิได้ ครั้งนั้นท้าวพระยาทั้งหลายในสยามประเทศทุกเมืองมีเมืองสุโขทัยเป็นต้น ไปเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองกัมพูชาธิบดีมหานคร พระ

เจ้าละโว้อันอยู่ในเมืองลพบุรีส่งส่วยน้ำในสระน้ำเสวย พระเจ้าสุโขทัย
ส่งส่วยน้ำอันมีอยู่ในภูเขาหลวง ใส่ตุ่มขรรทุกเกวียนเข็นน้ำนั้นไปถวาย
แก่พระเจ้ากัมพูชาธิบดีมิได้ขาด ณ เมืองกัมพูชาโน้น อยู่มาวันหนึ่งพระ
ภิกขุคือพระร่วงนั้น เห็นเขาขับเกวียนเข็นน้ำไปดังนั้น จึงถามรู้เนื้อความ
ว่าเขาเข็นน้ำส่วยไปส่งถวายแก่พระเจ้ากัมพูชาธิบดีดังนั้น จึงว่าแต่นไป
อย่าเอาน้ำใส่ตุ่มเลย ทำตารางขนเรือนเกวียนแล้วเอาน้ำเทใส่ตารางขังไป
ไม่รั่ว เข็นไปถวายแก่พระยากัมพูชาธิบดีเถิด คนชาวน้ำส่วยทั้งหลาย
จึงกระทำตามคำพระร่วงว่าดังนั้น เข็นน้ำไปน้ำขังอยู่ในตารางไม่รั่วเลย
ไปถวายแก่พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีนั้น พระเจ้ากัมพูชาธิบดีทอดพระเนตร
เห็นเกวียนเข็นน้ำนั้นน้อยรรยงนัก จึงถามรู้เนื้อความว่าพระร่วงเป็นภิกขุ
ให้กระทำดังนั้น ก็สะดุ้งตกพระทัยกลัวพระร่วงยิ่งนัก จึงถามว่าพระร่วง
บวชอยู่วัดไหน แล้วได้ยินว่าอยู่วัดมหาธาตุ จึงทรงพระดำริว่าพระร่วงนี้
มีบุญมาก วาจาสิทธิมฤทธิมาก แต่นไปเมืองสุโขทัยมิควรจะให้เอาน้ำ
มาส่งแก่เรา ครั้นทรงพระดำริแล้วจึงสั่งแก่ชาวส่งส่วยน้ำว่า แต่นสืบไป
ท่านทั้งหลายอย่าเอาน้ำเสวยนั้นมาส่งส่วยแก่เราเลย เอาน้ำนั้นไปถวาย
แก่พระภิกขุรูปนั้นเถิด ได้เป็นกุศลแก่เรา จำเดิมแต่นั้นมา ชาวน้ำเสวย
ทั้งปวงก็มิได้ไปส่งส่วยน้ำ ณ เมืองกัมพูชาธิบดีตราบเท่าทุกวันนี้ พระเจ้า
กัมพูชาธิบดีเห็นมหิทธิฤทธิเดชานุภาพแห่งพระร่วงนั้นมากยิ่งนัก สะดุ้ง
ตกพระทัยครั่นครามเกรงกลัวเข็ดขามยิ่งนัก จึงคิดจะทำลายฆ่าเสีย
ซึ่งพระร่วง ด้วยเห็นว่าพระร่วงจะแข็งเมือง จะชิงเอาราชสมบัติบ้านเมือง

ของตนได้ จึงให้สืบเสาะแสวงหาคนผู้มีวิชาการความรู้วิเศษ จึงได้คนนั้นมา โสมนัสยินดีนักหนา จึงตรัสสั่งว่าท่านจงไปสู่เมืองสุโขทัย แล้วจงฆ่าเสียซึ่งภิกษุรูปหนึ่งชื่อพระร่วงอยู่ ฆ่าเสียให้ตายจงได้แล้วจงกลับมา เราจะพูนบำเหน็จรางวัลให้แก่ท่านจงมาก สั่งแล้วจึงส่งผู้นั้นไป คนนั้นมาสู่เมืองสุโขทัยใกล้จะถึง จึงคำนึงไปผูกขึ้นในวัดมหาธาตุ พอพบพระร่วงมากวาดวัดอยู่ใกล้วิหารลานพระเจดีย์ เห็นแล้วไม่รู้จักพระร่วงคิดว่าพระภิกษุรูปอื่น เมื่อผูกขึ้นพ้นดินแต่ครึ่งตัวจึงถามพระร่วงว่าข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ยังพระร่วงอยู่ที่ไหน พระร่วงกวาดวัดอยู่ในกำแพงพระวิหารหลวง ได้ยินเสียงแล้วแลมาดู เห็นบุรุษนนผูกขึ้นมาจากแผ่นดินครึ่งตัวเพียงนม ก็รู้ว่าบุรุษมาจะกระทำอันตรายแก่พระองค์ จึงกล่าววาจาสิทธิว่า ท่านอยู่ที่นั่นเถิด ว่าแล้วก็ไปจากที่นั่น บุรุษนั้นจะขึ้นมาจากดินก็มิได้ จะถอยหลังคำดินคืนไปก็มิได้ กายก็แห้งแข็งอยู่ บุรุษนั้นก็กลับกลายเป็นศิลาไป ตั้งอยู่เพียงอุรประเทศจนตราบเท่าทุกวันนี้ พระร่วงนั้นพิจารณาเห็นศีลจะไม่บริสุทธิ์แล้ว ด้วยเหตุนั้นจึงสึกออกจากผนวช แล้วกราบทูลพระกรุณาสมเด็จพระราชบิดา ด้วยปรารถนาจะสร้างพระนครในที่สมควรว่า ข้าแต่สมเด็จพระบิดา พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดอนุญาต ให้ข้าพเจ้าสร้างพระนครสักเมืองหนึ่งในที่สมควร พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ทรงฟังเห็นชอบด้วย จึงอนุญาตให้กระทำพระนครว่า ดูกรเจ้าผู้เป็นลูกรัก เจ้าว่าดังนี้ชอบแล้ว เมืองเก่าบุราณชื่อว่าเมืองสัชนาลัย อยู่ใกล้ริมแม่น้ำชื่อว่าป่าพ้อกยนที ใกล้ครีบรรพต

ชื่อว่าเขาสัชนาลัย เมืองนั้นประกอบไปด้วยพระบรมธาตุ พระฤษี ชื่อว่าพระสัชนาลัยดาบส เป็นพระอัยกาชวดแห่งเราท่านให้สร้างเมืองนั้นไว้แต่ก่อน เราสร้างใหม่ให้ชื่อว่าเมืองสวรรคโลกเถิด เจ้าพระร่วงได้ฟังดังนั้นก็ยินดี จึงถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดาไปสร้างเมืองนั้น ให้พูนดินก่อถนนกว้าง ๙ วา แต่เมืองสุโขทัยถึงเมืองสัชนาลัยนั้นทางไกลประมาณ ๔ โยชน์เศษ เจ้าพระร่วงเสวยลูกในมะขามขั้วสุกแล้ว เอาเปลือกนั้นโปรยไป ๒ ข้างถนนนั้นกล่าวด้วยวาจาศักดิ์สิทธิ์ว่า เปลือกเม็ดในมะขามนั้นจงเป็นต้นมะขามไปเถิด เปลือกเม็ดในมะขามก็ค่อยงอกเป็นต้นมะขามเหมือนเม็ดในดีนั้น ทั้งสองข้างถนนเป็นต้นไม้มีใบดอกผัก ไม่มีแต่เม็ดใน มีมาปรากฏตราบเท่าทุกวันนี้ ให้ก่อพระเจดีย์วิหารอุโบสถให้กระทำการเปรียญอาวาสเสนาสนะกุฎีต่าง ๆ พระปรางค์ที่บรรจุพระบรมธาตุตั้งอยู่ข้างตะวันตกยกย้ายมาตั้งข้างตะวันออก แล้วให้ตบแต่งพระราชเรือนหลวงการพระนครทั้งปวงก็สำเร็จมีช้านาน ๔ เดือน แล้วด้วยฤทธิแลวาสิทธิทุกประการ พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช จึงเชิญเจ้าพระร่วงไปครองราชสมบัติอยู่ ณ เมืองสวรรคโลก ว่าราชการสืบไปเมืองสวรรคโลกแต่ก่อนชื่อเมืองสัชนาลัยนั้น เหตุกระทำรูปสัณฐานเมืองนั้นตามสายลูกประคำแห่งพระฤษีชื่อพระสัชนาลัยดาบส ชื่อว่าสวรรคโลกนั้น เหตุพระฤษีนั้นเอาน้ำสุรามฤตมาแต่สวรรค์มารดที่เมืองนั้นว่ามาทั้งนี้เป็นคำบุราณกถา ครั้น พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช แก่ชราภาพ สิ้นพระชนม์สวรรคตไปตามยถากรรมแห่งพระองค์นั้น เจ้าพระร่วงกระทำฌาปนกิจสมเด็จพระราชบิดา ด้วยเครื่องสักการบูชาถวาย

ไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ให้มีการมหรสพ ๗ วันตามราชประเพณี ด้วยพระราชวงศานุวงศ์แลมหาชนทั้งหลายนั้น เมื่อครั้งพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๘๐๐ พระวัสสา จุลศักราชได้ ๖๑๙ ปี สมเด็จพระเจ้าวรวงศ์บรมราชาธิราชอายุได้ ๑๒ ปี ได้เสวยราชสมบัติอยู่ ณ เมืองสุโขทัย พระโบราณาจารย์เจ้ากล่าวพระบาลีไว้ในคัมภีร์จามเทววงศ์ แลพระคัมภีร์สิงหฬปฏิมากรนั้นก็มีแปลกกันบ้าง ซึ่งชอบและเรืองราวนิทานพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้น ว่ามีบุรุษรูปงามมีกำลังผู้หนึ่ง นางนาคนั้นว่านางเทวธิดาองค์หนึ่ง ได้สังวาสอยู่ด้วยกันมีบุตรผู้หนึ่ง คือพระร่วง แลพระร่วงเจ้านั้นชื่อว่า พระยาโรจราชก็มี วารุทราชาธิราชก็ว่าบ้างแปลกกันแต่ชื่อดังนี้ ในกาลนั้นพระราชบุตรแห่งพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชพระองค์ต่างพระมารดาเป็นพระอนุชาธิราชมีบุญญาธิการมาก เจ้าพระร่วงราชาธิราชพระราชทานตั้งพระนามชื่อว่า พระยาศรีธรรมราชาให้ไปครองราชสมบัติอยู่ ณ เมืองสวรรคโลก เกจิอาจารย์บางจำพวกว่าพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้น เมื่อได้พระร่วงมาบันดุกดาดินให้พระร่วงเล่นด้วยทรงพระเมตตารักใคร่โปรดปรานพระราชบุตรนั้น เจ้าพระร่วงได้รับพระราชทานดุกดาดินนั้น เดือรพพระยิดา นับถือ จะไปในที่ใด ๆ ก็ดี ร้องเรียกดุกดาดินนั้นว่าน้องมาไปด้วยกัน เจ้าจงเป็นมนุษย์เป็นเพื่อนเราเถิด ว่าด้วยวาจาสิทธิ์ ดุกดาดินนั้นยังเกิดเป็นมนุษย์รู้เจรจา เดินไปมากินอาหารสรรพการทั้งปวง พระร่วงนั้นเสวยปลาช่องทั้งตับ ยังมีเนื้ออยู่ข้างหนึ่งทิ้งลงในน้ำทั้งตับ ว่าให้เป็นขนจงว่ายไปกับทั้งตับนั้นเถิด ปลา

นั้นก็เป็นขนว่ายไปกันทั้งตัวไต บางทีไม่มีตัวแต่ตัวปลาครึ่งซากก็มีแต่ก้างเปล่าก็มี ว่ายไปได้เป็นอัศจรรย์ประหลาดต่าง ๆ มีปรากฏมาตราบเท่าทุกวันนี้ ทั้งนยังเกิดด้วยบุญฤทธิวาจาสิทธิแห่งท่านนั้น ว่ามาทั้งนโดยสังเขปกถาย่ออยู่ยิ่งนัก ที่มีพิสดารวิตถารนนมีอยู่ในนิทานพระร่วงโนน ครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงธรมราชาธิราช เป็นพระยาเอกราชในสยามประเทศแลนานาประเทศ มิได้เบียดเบียนท้าวพระยาในนานาประเทศ ยังมหาชนทั้งหลายมีสมณพราหมณ์เป็นต้น ให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกประเทศ ยังมหาชนทั้งหลายให้ทำเพ็ญกุศล มิให้ทานแลรักษาศีลเป็นต้นในพระพุทธศาสนา ยังพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองวัฒนาการ เสวยราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมมาช้านาน ส่วนพระยาศรีธรรมราชานั้น เสวยราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมอยู่ในเมืองสวรรคโลก ส่วนบรรยแก่กับทั้งภริยาอันเป็นยิคามารดาเลี้ยงพระร่วงนั้น แก่เฒ่าชราอายุขยักสันชนมายุแล้วก็กระทำกาลกิริยา ตายแล้วก็ไปตามยถากรรมนั้น เจ้าพระร่วงก็กระทำฌาปนกิจสักการบูชา ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมากตามประเพณีกระทำฌาปนกิจนั้น

อยู่มาวันหนึ่งพระร่วงธรมราชาธิราช เสด็จพระราชดำเนินไปด้วยยศศักดิ์บริวารเป็นอันมากไปสู่เมืองสวรรคโลก ทอดพระเนตรเห็นกุฏิวิหารผุคร่ำคร่าหักพังเป็นอันมาก ปรารถนาจะกระทำให้จีรังการมั่นคงไปช้านาน จึงคิดอ่านด้วยพระอนุชาธิราชนั้นว่า เราจะไปสู่เมืองมคธคือเมืองจีน ขอช่างกระทำถ้วยชามแต่พระเจ้ากรุงจีนมาให้กระทำถ้วยชามแลกระเบื้องในเมืองเรา จะได้กระทำหลังคากุฏิวิหารใช้การต่าง ๆ ที่

เมืองเรานี้ พระยาศรีธรรมราชานั้นได้ฟังแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอตามเสด็จพระราชดำเนินไปด้วยพระองค์

พระมหากษัตริย์ทั้งสองนั้นมีพระทัยเป็นเอกฉันท์ด้วยกันแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่งน้อยกับราชบุรุษ ๗ คน แล้วสั่งแก่ข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานให้อยู่รักษาบ้านเมืองว่า ท่านทั้งปวงจงอยู่รักษาบ้านเมืองเราจงดี สั่งแล้วก็ออกเรือพระที่นั่งนั้นไปโดยลำดับ ถึงมหาสมุทรหาอันตรายมิได้ตราบถึงกรุงมคธราฐ ด้วยเดชานุภาพบุญฤทธิให้ประสิทธิ์ทุกประการดังนั้น ในกาลนั้นโหราอาจารย์แห่งพระเจ้ากรุงจีนถวายฎีกาพระเคราะห์เมืองนั้นแก่พระมหากษัตริย์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ข้าศึกจะมาถึงพระนครในวันพรุ่งนี้ จักได้เมืองนี้เป็นแท้

พระเจ้ากรุงจีนครั้นได้ทรงฟังดังนั้นก็สะดุ้งตกพระทัย จึงให้หาเสนาโยธาทวยหาญ มาประชุมพร้อมกันในหน้าพระลานชัย ตรัสบอกคดีถ้วนถี่ทุกประการ แล้วสั่งให้รักษาพระนครทุกแห่งประตูหอรบเชิงเทินหน้าที่กำแพงชั้นนอกชั้นใน คนทั้งหลายมากกว่าแสนพร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธต่าง ๆ รักษาพระนครและพระราชวัง ตามรับสั่งทุกประการตรวจตรากันเป็นสามารถ

สมเด็จพระว่องเจ้ากับพระอนุชาธิราชครั้นถึงเมืองจีนแล้ว จึงให้ราชบุรุษ ๗ คนอยู่รักษาเรือนั้น ทั้งสองพระองค์พากันเข้าไปในราชฐาน แลคนทหารทั้งหลายซึ่งรักษาประตูพระราชวังชั้นนอกชั้นในเห็น

กษัตริย์ทั้งสององค์นั้น ให้บังเกิดภัยความกลัวยิ่งนัก มิอาจว่ากล่าวห้ามปรามสิ่งหนึ่งสิ่งใดมิได้ ก็ปลาสนาการหนีไปในที่อื่น หามีผู้จะต้านทานกางกั้นไว้มิได้ กษัตริย์ทั้งสองก็เข้าไปถึงสำนักแห่งพระเจ้ากรุงจีนจึงนั่งในที่สมควร

พระเจ้ากรุงจีนทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ทั้งสอง เสด็จมานั่งในที่ใกล้นั้น สะดุ้งตกพระทัยกลัวยิ่งนัก ปรารภเพื่อจะถวายบังคมแก่กษัตริย์ทั้งสองนั้น

สมเด็จพระร่วงราชาธิราชเจ้า ทอดพระเนตรเห็นกิริยาแห่งพระเจ้ากรุงจีนจะถวายบังคมดังนั้น จึงตรัสห้ามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าตกพระทัยกลัวเลย ตูข้านี้มาแต่เมืองสุโขทัย จะปรารถนาซึ่งราชสมบัติแห่งพระองค์หามิได้ มายังนี้ปรารถนาจะขอช่างกระทำถ้วยชาม ไปให้กระทำถ้วยชามกระเบื้อง ณ เมืองสุโขทัยโน้น

พระเจ้ากรุงมคธราฐได้ทรงฟังดังนั้น ก็คลายพระทัยมีโสมนัสยิ่งนัก จึงพิจารณาดูสมเด็จพระร่วงเจ้านั้น เห็นพระรูปพระโฉมงามล้ำเลิศประกอบด้วยราชลักษณะองอาจราชศักดาหาที่สุดมิได้ จึงทรงพระดำริว่า พระยาองค์นี้เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย มีปัญญาธิการมากยิ่งนัก มีวาจาสิทธิ์ เราได้ยินมาแต่คำลูกค้าวานิชเล่าลือมาแต่ก่อน ควรแล้วที่เราจะถวายราชสมบัติแก่พระยานี้ ครั้นพระเจ้ากรุงจีนทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว กลัวจะเสียพระราชสมบัติบ้านเมืองแห่งตน จึงถวายราชสมบัติและพระราชธิดาแก่สมเด็จพระร่วงเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอถวายสิ่งนี้ ๆ แก่พระองค์ ตัวข้านี้ขอเป็นทาสแห่งพระองค์

สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงทรงกรุณาตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ตูข้านี้มิได้ปรารถนาพระราชสมบัติของพระองค์ ๆ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชสมบัติให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิดพระพุทธเจ้าข้าแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปสู่ที่รูปพระราชสีห์อันมีอยู่ในพระนครนั้น จึงอธิษฐานว่า รูปพระราชสีห์นี้เป็นที่เสียงทาย เราจะตัดศีรษะแห่งราชสีห์นี้ ถ้าศีรษะนี้ไปตกลงในเมืองใด เราก็จะไปเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น ครั้นอธิษฐานแล้วจึงตัดรูปราชสีห์นั้นด้วยพระแสงขรรค์วาอุแห่งพระองค์ รูปราชสีห์นั้นขาดกลางตัว ข้างศีรษะนั้นลอยไปในอากาศ ด้วยบุญอิทธิฤทธิวาจาสิทธินั้นไปตกลงกลางพระนครสุโขทัย

พระเจ้ามคธราฐเสนาอำมาตย์และมหาชนทั้งหลาย ได้เห็นพระอิทธิฤทธิเดชานุภาพมากยิ่งนักดังนั้น ก็บังเกิดความกลัวสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้านั้นหาที่สุดมิได้ พระเจ้ากรุงจีนจึงราชาภิเษกสมเด็จพระร่วงกับพระราชธิดาของพระองค์แล้ว เชื้อเชิญให้เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น

สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เมืองนี้มิได้เป็นเมืองใหญ่ ศีรษะราชสีห์ไปตกลงในพระนครสุโขทัย ๆ เป็นใหญ่ ข้าพระองค์เจ้าจะลาไปเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัยโน้น ครั้นตรัสดังนั้นแล้วก็ยังเสวยราชสมบัติอยู่ด้วยพระราชธิดาเจ้ากรุงจีนในเมืองนั้นสิ้น ๓ เดือนแล้ว จึงตรัสแก่พระยานั้นว่า ข้าพเจ้าจะลาพระองค์กลับไปเมืองสุโขทัย

พระเจ้ามคธราฐไก้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสถามว่า พระองค์จะพาพระอัครมเหสีไปด้วยหรือ ๆ จะให้อยู่ในเมืองนี้ สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสว่า ตามพระอัชฌาสัย นางจะไปด้วยข้าพเจ้าจะพาไป่ นางจะอยู่กับพระยิคาก็อยู่เถิด

พระเจ้ากรุงจีนจึงถามพระราชธิดาว่า ดูกรเจ้าผู้เป็นลูกรัก เจ้าจะอยู่หรือจะไปด้วยพระภัสดาสามี นางนั้นจึงกราบทูลสมเด็จพระยิคาว่า ข้าพเจ้าจะลาพระยิคาไปตามพระภัสดาสามี อันสตรีจะหาสามีดีเป็นที่รักที่ชอบใจจะหาได้เป็นอันยากนัก จะได้ความร้อนรนทนทุกข์ลำยากด้วยวัตรปรนนิบัติ ตบแต่งกายจะให้ชายรักก็ยาก ได้ผัวแล้วมาพลัดพรากอยู่เป็นม่าย ความเจ็บอายก็จะมีต่าง ๆ จะนับมิได้ ข้าพเจ้าจะขออำลาพระราชยิคาเจ้าไปกับด้วยพระราชภัสดาสามี

สมเด็จพระร่วงเจ้าจึงขอช่างกระทำถ้วยชามมา ๕๐๐ คน พระเจ้ากรุงจีนก็อนุญาตให้ แล้วให้แต่งสำเภาเภตรา ๓๓ ลำ บรรทุกเงินทองแก้วแหวนแพรพรรณผ้านุ่งห่ม แลเครื่องครุลหุบริโภคอุปโภคเป็นอันมาก แล้วจัดแจงทาสกรรมกรชายหญิงเป็นอันมาก พระราชทานให้แก่พระราชธิดา แล้วให้โอวาทานุสาสน์สั่งสอน แลพระชนนีมารดาแลพระญาติพระวงศานุวงศ์ก็เศร้าโศกโสกาอาลัย ร่ำไรร้องไห้รักพระราชธิดาเซ็งแซ่สนั่นในพระราชวัง ด้วยเสนหารักในพระราชธิดา ก็พากันมากับทั้งบริวารตามมาส่งถึงสำเภา ส่วนพระราชธิดาก็ถวายบังคมลาสมเด็จพระยิคามารดาแล้วลงสู่สำเภา ครั้นได้เพลาฤกษ์ดีแล้วชาว

พนักงานล้าต้าไต้กงต้นหนอาบั้น กัดม้าพ่อถอนสมอโห่ร้องเอาชัย กางใบโยกธงออกสำเภาเภตรา จากไปสู่มหาสมุทรทะเลหลวง คนทั้งปวงหาภัยอันตรายมิได้ มาโดยลำดับตรายเท่าถึงเมืองสุโขทัยนั้น หาพายุคลื่นลมร้ายมิได้ ด้วยบุญญาธิการอิทธิฤทธิ์มหาเดชานุภาพแห่งสมเด็จพระร่วงเจ้านั้น ครั้นถึงพระนครแล้ว จึงให้รับพระราชธิดาขึ้นไปในพระราชวัง ทรงพระกรุณาโปรดให้นางนั้นอยู่ในพระราชเรือนหลวง แลพระราชบุตรพระเจ้ากรุงจีนนั้น มีพระนามปรากฏชื่อว่า นางคันธารราชเทวี เป็นที่เสนหารักใคร่แห่งสมเด็จพระร่วงเจ้านั้นอยู่เป็นสุขมาช้านาน คนทั้งหลายซึ่งเอาเครื่องสิ่งของบรรทุกสำเภามาส่งนั้น ขนเครื่องสิ่งของขึ้นถวายเสร็จแล้วก็ถวายบังคมอำลากลับไปเมืองกรุงจีน

ครั้งเมื่อพระเจ้าอลังคจอสูได้เสวยราชสมบัติในเมืองพุกาม ยกทัพมาตีเมืองสเทิมได้แล้ว ไปสร้างเมืองเมาะตะมะ จุลศักราชได้ ๖๒๕ ปี ครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัย เป็นใหญ่เอกราช ยิ่งกว่าท้าวพระยาทั้งหลาย ในสยามประเทศแล รามัญประเทศ แลมลาวะประเทศ จีนประเทศ พุกามประเทศ ปรากฏไปด้วยวาจาสิทธิมหิทธิฤทธิเดชานุภาพมาก มิได้เบียดเบียนท้าวพระยาในประเทศอื่นยังคนทั้งหลายให้อยู่เย็นเป็นสุข ท้าวพระยารามัญทั้งหลาย มีพระยาพ้าร้วเป็นต้น ได้เสวยราชสมบัติในเมืองเมาะตะมะ ยอมถวายเครื่องราชบรรณาการแก่สมเด็จพระร่วงเจ้า แล้วขอพระราชทานนามบัญญัติแก่สมเด็จพระร่วงเจ้าๆ จึงตั้งแต่งซึ่งพระราชนามบัญญัตินั้น แล้วเขียนลงในแผ่นทอง แล้วพระราชทานไปแก่ท้าวพระยารามัญนั้นเป็นอันมาก

แลว่ามาทั้งนี้โดยย่อ ที่พิสดารวิตถาร นั้นมีอยู่ในคัมภีร์มหายุทธการวงศ์โน้น

ในกาลครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงธรมราชาธิราชเจ้า ปรากฏด้วยวาจาสิทธิมีบุญมหิทธิฤทธานุภาพเป็นอันมาก สำแดงเหตุอันวิเศษไว้ประหลาดต่าง ๆ ก็เป็นอันมาก ให้ช่างทั้งหลายนั้นกระทำถ้วยชามกระเบื้องเคลือบ ณ เมืองสวรรคโลก แล้วให้มุงกุฎวิหารการเปรียญโรงพระอุโบสถ ด้วยกระเบื้องเคลือบก็เป็นอันมาก แลให้ช่างกระทำพระปรางค์อันใหญ่สูงบรรจุพระบรมธาตุ แลรูปพระปฏิมากรน้อยใหญ่ก็เป็นอันมาก แล้วกระทำการฉลองด้วยเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ บำเพ็ญพระราชกุศล มิรักษาศีลแลให้ทานเป็นต้นนั้นก็เป็นอันมากมาช้านาน

แลถ้วยชามที่ให้กระทำนั้นคนไม่ค่อยเป็นรวรอยร้าวไป ปรากฏมามาตรายเท่าทุกวันนี้

พระยาศรีธรรมราชา ให้กระทำด้วยอิฐแลศิลาใหญ่สูงกว่าพระปรางค์ สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระปรางค์ดังนั้นไม่ชอบพระทัย ให้รื้อยอดพระเจดีย์อันแล้วด้วยศิลานั้นลงมาทิ้งไว้ในวัดนั้น ศิลายอดนั้นยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

พระราชบุตรแห่งสมเด็จพระร่วงเจ้าพระองค์หนึ่ง ชื่อเจ้ารามราชกุมาร เกิดด้วยนางคันธารราชเทวี มีพระรูปโฉมงาม มีบุญญาธิการมาก เป็นที่รักเสนหาแห่งพระร่วงเจ้านั้น แล้วก็มีจิตเป็นกุศล เป็นที่รักแก่มหาชนคนทั้งหลาย สมเด็จพระร่วงธรมราชาธิราชเจ้า ย่อมเสด็จไปชมใน

นานาประเทศ มิได้กระทำอันตรายเบียดเบียนสมณชีพราหมณ์บ้านเมือง แห่งท้าวพระยาทั้งหลายในประเทศอื่น ๆ แล้วท้าวพระยาทั้งหลายในประเทศนั้น ๆ รู้แล้วออกไปถวายบังคม แลถวายราชบรรณาการสักการบูชาแก่พระร่วงเจ้านั้น ๆ กระทำปราศรัยด้วยสุนทรวาจา แล้วกลับมาสู่เมืองแห่งตน แต่ฉะนี้มาช้านานเป็นหลายปี พระองค์นั้นมีพระชนมายุยืน ๕๒ ปี เสวยราชสมบัติมาช้านานได้ ๖๐ ปีเศษ ทรงพระชราภาพแล้ว

อยู่มาวันหนึ่ง จึงตรัสสั่งแก่มหาชนคนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานว่า ท่านทั้งปวงเอ่ย ค่อยอยู่จงดีเป็นสุขเถิด ช่วยกันรักษาบ้านเมืองเราจงดี เราจะลาท่านทั้งหลายไปเมืองสวรรคโลก อายน้ำที่แก่งศิลาใหญ่นั้น ถ้าไม่เห็นเรากลับมาล่วงพ้น ๗ วันแล้ว จงราชาภิเษกเจ้ารามราชบุตรเราให้ครองราชสมบัติเถิด สั่งแล้วเสด็จไปสู่เมืองสวรรคโลกด้วยบริวารเป็นอันมาก ครั้นถึงแก่งศิลาใหญ่นั้นแล้วก็เสด็จลงสรงสนานในที่นั้น ชำระพระสรีรกายสบายพระทัยแล้ว ก็อันตรธานหายไปในน้ำ หาผู้ใดจะทันรู้เห็นมิได้

ฝ่ายมหาชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น ครั้นมิได้เห็นสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็ตกใจร้องไห้ร่ำไรใจหาย ประหม่าเศร้าโศกโสกาอาดูรเดือดร้อนเป็นอันมาก ให้คนทั้งหลายช่วยกันลงในน้ำที่แก่งศิลาใหญ่ ให้คำดำค้นหาในซ่องศิลา งมคว้าค้นหามากกว่าร้อย ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ให้เที่ยวหายนยกแลย่ำริมฝั่งน้ำทุกแห่ง แสวงหาทุกตำบลก็มิได้ พบเห็น แล้วจนล่วงพ้น ๗ วัน คนทั้งหลายนั้นอาลัยร่ำไรโหยหาว่า แท้จริง

พระองค์ไม่เมตตาอาลัยถึงเราทั้งหลายแล้ว ชะรอยพระองค์ระลึกถึงพระชนนีมารดาพระญาติพระวงศ์อันอยู่ในนาคพิภพ พระจะลงไปเยี่ยมเยือนแล้วจะกลับมาหรือจะไม่กลับมาประการใดก็ไม่แจ้ง ครั้นไม่ได้พบเห็นแล้วคนทั้งหลายนั้นจึงกลับมาเมืองสุโขทัย อยู่ ๗ วันก็จัดแจงแต่งการพระราชพิธีราชาภิเษกเจ้ารามราชบุตร ได้ผ่านพิภพเสวยราชสมบัติตามราชประเพณีในกรุงพระนครสุโขทัยนั้น

สมเด็จพระราชบุตรนั้นจึงทรง พระนาม ชื่อว่า เจ้าราม ราชาธิราชมีบุญญาธิการมหิทธิมหาเดชานุภาพมาก ได้เสวยราชสมบัติเป็นสุขอยู่ ณ เมืองสุโขทัย

ในพระคัมภีร์สิงหัฬปฏิมากรนั้นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้านั้นชื่อว่าพระยาสุรังคราชา พระราชบุตรนั้นชื่อว่าพระยาบาลราช นี้คำเกจิอาจารย์เปลี่ยนกันดังนี้

ปฐโม ปริจฺเฉโท สำแดงมาในเรื่องราวบังเกิดแลเหตุต่าง ๆ แลอันตรธานแห่งพระร่วงเจ้ากล่าวมาโดยย่อนี้ ก็จบปริจเฉทเป็นปฐมเท่านี้

ในกาลเมื่อจุลศักราช ๕๘๘ ปีนั้น พระเจ้าเชียงรายได้เสวยราชสมบัติเป็นสุขอยู่ในเมืองเชียงราย มีศรัทธาสร้างอารามวิหารพระเจดีย์รูปพระปฏิมากร โรงธรรมกุฏิศาลาบริเวณอาวาสเป็นอันมาก แล้วกระทำการฉลองสักการบูชาพระรัตนตรัย ให้ทานวัตถุต่าง ๆ ถวายแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ให้สมโภช ๗ วันแล้วถวายข้าพระโยมสงฆ์เป็นอันมากให้ไว้ปฏิบัติพระรัตนตรัยในอาวาสนั้น

ครั้งนั้นยังมีสามเณรรูปหนึ่งมาเป็นอาคันตุกะ ได้เห็นอาวาสบริเวณพระเจดีย์มหาวิหารแลพระปฏิมากรงามยิ่งนัก บังเกิดศรัทธาปสาทะเลื่อมใส เข้าไปในพระอารามวิหารนั้น นมัสการกรายไหว้บูชาพระเจดีย์แลพระปฏิมากร แล้วออกไปจากวิหาร จึงกวาดลานพระเจดีย์ด้วยกุศลเจตนา ฝ่ายข้าพระทั้งหลายที่รักษาพระนั้น จึงห้ามพระสามเณรนั้นว่าอย่ากวาดวัดที่ไปเสียที่อื่นเถิด

พระสามเณรนั้นมิฟังว่ารูปจะกวาดเอาบุญ ข้าพระทั้งหลายโกรธจึงว่า สามเณรรูปนี้มาชิงเอาบุญของเจ้าเรา ห้ามก็มิฟัง ว่าแล้วเข้าไปกราบทูลแก่พระเจ้าเชียงรายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ สามเณรรูปหนึ่งมาปรนนิบัติกวาดวัดชิงเอาบุญของพระองค์ ห้ามก็มิฟัง

พระเจ้าเชียงรายได้ทรงฟังดังนั้น จึงโกรธพระสามเณรนั้นว่าด้วยวาจาอันหยาบว่า สามเณรมาชิงเอาบุญของเรา ห้ามมิฟังดังนั้น ท่านทั้งหลายจงผูกคอลากไปเสียให้พ้นวัด ข้าพระนั้นจึงกระทำตามรับสั่งดังนั้น เจ้าสามเณรนั้นได้ฟังก็โทมนัสซึ่งพระยานั้น ด้วยคิดว่าเรากระทำกุศลดังนี้ พระยานั้นยังคิดกรรมอันหยาบช้าแก่เราฉะนี้ผิดแล้ว ครั้นคิดแล้วจึงว่าแก่ข้าพระนั้นว่า ท่านทั้งหลายจงคิดยังรูปสักคู่หนึ่ง รูปจะนมัสการลากระทำปทักษิณพระเจ้าก่อน ข้าพระจึงอนุญาตแล้วไปกระทำปทักษิณนมัสการอธิษฐานปรารถนาว่า เดชะกุศลอันข้ากระทำนี้ เมื่อข้ากระทำกาลกิริยาตายนั้น ขอให้ได้บังเกิดเป็นพระราชบุตรแห่งพระยาในเมืองสัตวงค์ ขอให้ได้กระทำสงครามกับพระยาเชียงรายนี้ ให้ข้ามี

ชัยชนะแก่พระยานั้น ครั้นอิษฐานแล้วก็ไปจากที่นั้น อยู่มาไม่ช้านัก เกิดอาพาธหนักลงด้วยโรคอันใดอันหนึ่งกระทำกาลกิริยาตาย แล้วก็ได้ไปเกิดในครรภ์พระอัครมเหสีแห่งพระยาสัตวงค์นั้น อยู่ถ้วนกำหนดทศมาส ๑๐ เดือน ประสูติจากมาตุครรโภทรมีบุญมาก เมื่อพระราชกุมารวัฒนาการมีพระชนม์ได้ ๑๐ พรรษา พระบิดาสวรรคตแล้ว ชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานกระทำการฌาปนกิจแห่งพระยานั้น แล้วจึงอภิเษกพระราชกุมารนั้นให้ครองราชสมบัติ อยู่เป็นสุขในเมืองสัตวงค์นั้น

ในกาลนั้นเมืองสัตวงค์เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองเชียงรายนั้น ราชบุรุษแห่งพระยาเชียงรายจึงไปสู่เมืองสัตวงค์ เพื่อจะไปตักเตือนเร่งเอาดอกไม้ทองเงิน ให้มาส่ง ณ เมืองเชียงรายนั้นตามอย่างธรรมเนียม พระราชกุมารเจ้าเมืองนั้น จึงคิดการสงครามล่อลวงข้าหลวงชาวเมืองเชียงรายว่า ท่านข้าหลวงทั้งหลายมาตักเตือนเร่งให้ส่งดอกไม้ทองเงินนี้ก็ชอบควรด้วยอย่างธรรมเนียมอยู่แล้ว แต่ข้าผู้ครองเมืองนพึงได้ว่ากล่าวใหม่ ยังเด็กเล็กน้อยอ่อนศักดิ์อ่อนนาม มีสติปัญญายังอ่อนนัก ท่านข้าหลวงทั้งปวงจงได้อนุเคราะห์แก่ข้าผู้เด็กเล็กน้อย ให้ผัดผ่อนยังดอยู่สัก ๓ ปี ข้าจึงจะส่งดอกไม้ทองเงินไปถวายตามอย่างธรรมเนียม

ข้าหลวงนั้นครั้นได้ยินวาจาดังนั้น มีจิตเมตตาแก่พระราชกุมารนั้น จึงอนุญาตว่าตามเถิด เจ้าเมืองสัตวงค์ล่อลวงข้าหลวงเมืองเชียงรายด้วยกลอุบาย จะคิดการสงครามจะให้ช้านานเนิ่นออกไป จะได้แต่งพระนครค่ายคูประตูหอรบเชิงเทินป้อมกำแพงเมืองให้มั่นคง จะได้จัดแจง

ให้กระทำไร่นายุ้งฉางสะสมข้าวเปลือกข้าวสารแลโภชนาอาหารของหวาน ของคาวเกลือพริกเปรี้ยวเค็มให้ได้ไว้จงมาก แลจะได้จัดแจงซ่อมแปลงเครื่องศัสตราวุธสั้นยาวน้อยใหญ่ แลจะได้ขำรุงช้างม้าโยธาทหารพลทวยหาญ ให้ฝึกหัดปรือสังสอนอนุหน้าไม้ ปืนไฟใหญ่น้อย เขญจรงค์, มนทการ, กระแยงแก้ว, ปืนหลังช้าง, ขานกยาง, หางนกคุ่ม, ลากล้อ, หามแล่น แลให้ชำนิชำนาญในการทหารยุทธสงครามจงทุกประการ ครั้นคิดตริตรองการยุทธสงครามยุทธชิงชัยไว้เสร็จแล้ว จึงให้ส่งราชบุรุษข้าหลวงชาวเมืองเชียงรายกลับไป แล้วปรึกษาด้วยข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานให้ตบแต่งจัดแจงการทั้งปวงต่าง ๆ ดังกล่าวพรรณนามานั้น ครั้นใกล้จะถึง ๓ ปีการทั้งปวงพร้อมแล้ว จึงให้จัดแจงพลโยธาหาญได้ประมาณมากหลายหมื่น ช้างม้าก็ได้มากกว่าร้อย พร้อมด้วยเครื่องสรรพยุทธต่าง ๆ แล้วให้พระปโรหิตโหรโหราหาศุภนักษัตรฤกษ์ดี ครั้นได้ศุภวารดิถีพิชัยฤกษ์ จะใกล้ระยิกระยายขยายดำเนินพลทหาร พระภูบาลเจ้าเมืองสัตวงค์ ก็ชำระสระสรงพระองค์สรรกายาด้วยอุทกธารน้ำหอม ใส่กระออมทองผ่องแผ้ว สำราญราชหฤทัยแล้วทรงพระภูษา เครื่องอลังการอาภรณ์ บวรอร่ามรุ่งโรจน์โชติรุจี ด้วยศรีสุพรรณรัตนาอำมรงค์วรราชวิไลย ใส่สอดสำหรับเครื่องทรงพิชัยสงคราม เสร็จแล้วมิช้า ได้พิชัยฤกษ์ยาตรากันลั่นฆ้องชัยแตรสังข์ ฆ้อง กลองชนะ บันลือศัพท์สำเนียง เสียงสนั่นกึกก้องโกลาหล ยกชงชัยโยกยนเวหา ดำเนินหน้าเขยื้อนขยายพลตามกระบวน

พิชัยยาตราสงคราม แลดูเห็นงามเย็นชื่นเย็นชนัด งามรถกรรชิงฉัตร พระกลดพัชนีละอองผง ฉัตรกั้นตรงแสงระวิตรัส อภิรุมรัตสว่างไสว ทวนธงชัยยายแสงแดงปลายงามริ เสด็จทรงหัสดีคชาธาร อันชำนาญชาญชำณรงค์ตัวประเสริฐ ระหงระเหิดระเห็จหัน ซับมันกระหึมครึมคำราม งามไปด้วยเครื่องคชาภรณ์บวรรจนาแวดล้อมไปด้วยโยธาทวยหาญแลสล้างสลอน พลง้าวงอนหอกยั้นไฟเสด็จไปโดยอนุกรมลำดับ ยกโยธาทัพไปตามราชมรคา ด้วยปรารถนาปรารภเพื่อจะชิงชัยเอาเมืองเชียงรายนั้น

ในกาลนั้นพระเจ้าเชียงรายคอยอยู่ช้านาน ล่วง ๓ ปีแล้วไม่เห็นเจ้าเมืองสัตวงค์เอาดอกไม้ทองเงินมาส่งหายไป จึงแคลงพระทัยสงสัยเจ้าเมืองสัตวงค์เห็นจะแข็งเมือง จึงใช้ให้ราชบุรุษไปพิจารณาสืบดูให้รู้เหตุนั้น

ส่วนราชบุรุษทั้งหลายไปสืบรู้ว่า เจ้าเมืองสัตวงค์เป็นกบฏแล้ว จึงกลับมากราบทูลได้ทราบเหตุทั้งปวงนั้นแก่พระเจ้าเชียงราย ๆ ได้ทราบแจ้งเหตุนั้นแล้ว ก็ทรงพระโรจโทมนัสขัดเคืองพระทัย จึงให้มหาเสนาเกณฑ์ทัพจัดแจงแต่งโยธาทหารช้างม้า ให้พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธสรรพยุทธต่าง ๆ ทั้งเสบียงอาหารแลเครื่องหัตถกรรมกระทำการจงพร้อมทุกประการ มหาเสนาบดีรับสั่งไปเร่งรัดจัดแจงแต่งทัพพลโยธาทหารอาสาพลแกล้วกล้าเข้มแข็ง พลแผลงศรยั้นไฟได้พร้อมเสร็จทุกประการตามรับ

สั่งโดยเร็วแล้ว จึงกราบทูลให้ทราบซึ่งเกณฑ์ทัพนั้น พระเจ้าเชียงรายได้ทราบแจ้งแล้ว เมื่อได้ฤกษ์ศุภวารดิถีแล้ว จึงแต่งพระองค์ทรงเครื่องสำหรับพระพิชัยยุทธสงครามแล้ว เสด็จขึ้นบนเกยชัยให้นำกุญชรยวรคชาธาร อันประดับสรรพด้วยคชาภรณ์เครื่องมั่นสุพรรณรัตนมณี มายืนที่ประทับพระองค์คอยสกุณพิชัยฤกษ์เหนนิมิต พระอาทิตย์เปล่งปลอดเมฆในพื้นอากาศปราศจากมลทินใส ให้ล้นฆ้องชัยแตรสังข์ประโคมฆ้องกลองศุภโยค ธงชัยโบกเย็นสำคัญ ยิงปืนไฟสนั่นเสียงบันลือลั่นกึกก้องสะเทือนท้องพระธรณี จึงเสด็จทรงศรีพระคชาธารอันชำนาญณรงค์ โยกธงยกทัพออกจากพระนครไปโดยลำดับตามมรรคา ๓ ราตรี ๔ ราตรี พอพยกองทัพเจ้าเมืองสัตวงค์ยกมาทุกลางทางนั้น ก็ทรงโกรธมิทันจะพิจารณาว่าข้าศึกมีโยธาทวยหาญมากน้อย มิได้รั้งรอจึงให้ขับพลทหารเข้าโจมตีประจันกระหนาบกองทัพเจ้าเมือง สัตวงค์อันพร้อมเสร็จมามิได้ประมาทนั้น

ฝ่ายทหารชาวเมืองเชียงรายประมาทไว้ใจว่า ทหารชาวเมืองสัตวงค์ผมอ่อน เคยเห็นมาแต่ก่อนคนก็น้อย แลทหารนายทัพนายกองทั้งปวงแกว่งเงื้อหอกดาบเข้าต้อนหลังพลทหารแห่งตน ให้เข้ากระโจมตีหักเอาด้วยกำลังกล้าแข็ง และกำลังอาวุธแห่งพลทหารมากให้บุกรุกขับม้าโยธาทหารอาสา เข้ากระโจมตีรันแทงฟันกระหนาบเป็นสามารถ มิได้ท้อถอยเต็มกำลัง

ฝ่ายทหารชาวเมืองสัตวงค์ แต่งทหารสิบทัพนำทัพ ๕ หอก ๗ หอก

เดินก่อนไกลกองทัพทาง ๒ ร้อย ๓ ร้อยเส้น มิคนเร็วม้าใช้ ๓ ม้า ๔ ม้า ไปสะกดตาม ๕ หอก ๗ หอก ให้รู้กันพบเห็นกองทัพข้าศึกสิบแน่แล้ว ให้คนเร็วม้าใช้กลับมาบอกทัพหน้าทัพหลวงให้รู้ด้วยกัน ครั้งนั้นเจ้าเมืองสัตวงศ์นั้นคนมากกว่าหมื่น รู้เหตุนั้นแล้วบอกถึงทัพหลวงให้รู้กัน จึงแยกพลทหารคนแข็งออกข้างละพันเศษ ให้ซุ่มอยู่ ๒ ฟากทาง ไกลทัพหน้าขึ้นไปทาง ๘๐ เส้น ๙๐ เส้น ไกลหนทางห่างออกไป ๒๐ เส้น ๓๐ เส้นให้คอยอยู่ ได้ยินเสียงปืนทัพหน้าแล้วให้ยกออกตีหลังข้าศึกนั้นจึงสามารถ กำหนดรู้กันได้แล้ว ครั้นได้ยินเสียงปืน ทัพหน้าก็ยกออกตีกระหนาบทั้ง ๒ ข้าง ได้ทีแล้วเข้ากระโจมฟันแทงบุกรุก ฆ่าฟันทหารชาวเมืองเชียงรายล้มตายเป็นอันมาก ฝ่ายนายทัพนายกองชาวเมืองเชียงราย เห็นทแกล้วทหารทั้งหลายเสียทีเขาฆ่าฟันล้มตายเป็นอันมาก ดังนั้นก็เสียใจ จะคิดแก้ไขอุบายถ่ายเทผ่อนผันก็เห็นมิทันที คิดแต่จะหนีทั้งไพร่ทั้งนายพลทหารทั้งหลายเป็นอันมากนัก เห็นข้าศึกเข้มแข็งผิดเหลือกำลังก็สะดุ้งตกใจกลัวตัวสั่นก็แตกพ่ายกระจัดกระจายกัน หนีกันระส่ำระสายเบียดเสียด ย่ำเหยียบกันเป็นโกลาหลวิ่งหนีไป

ส่วนพระเจ้าเชียงรายเห็นพลทหารล้มตายเป็นอันมาก แตกฉานหนีพ่ายไปดังนั้น ก็ยังเกิดภัยความกลัวยิ่งนัก จึงกลับช้างพระที่นั่งขับหนีไปโดยเร็ว ฝ่ายว่าเจ้าเมืองสัตวงศ์รู้เห็นว่า เจ้าเมืองเชียงรายกับทหารทั้งหลายเสียทีแตกพ่ายหนีไปดังนั้น ก็เร่งขับต้อนทหารโยธาทั้งหลาย ให้เร่งติดตามตีกองทัพจับเชลยให้จงได้ ส่วนทหารทั้งหลาย

ได้ทีก็ไล่ติดตามตี ทหารพม่าเสียช้างข้าศึกนนล้มตายเกลื่อนกลาดไปในป่าก็มีบ้าง บ้างก็อยู่ริมทาง บ้างป่วยลำบาก บ้างตายเป็นอันมาก บ้างก็แตกฉานซ่านเซ็นไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ต่าง ๆ กันไป

พระเจ้าเชียงรายเร่งรีบหนีมาโดยเร็ว เร่งมากลางวันกลางคืนตราบเท่าถึงเมือง แห่งตน แล้วยังคนทั้งหลายให้ขึ้นหน้าที่เชิงเทินกำแพงป้อม รักษาพระนครทุกแห่งให้มั่นคงโดยเร็ว คนทั้งหลายซึ่งอยู่บนยอยขณฑเสมา บ้านน้อยบ้านใหญ่ต่าง ๆ ในแว่นแคว้นแขวงเมืองเชียงรายนั้น ครั้นรู้ว่ากองทัพแตกเสียแก่ข้าศึก ก็ตกใจกลัววิ่งหากันสับสนอลหม่านวุ่นวาย เก็บข้าวของเงินทองพรรณผ้านุ่งห่ม หอบคายง้าวทวน ชักชวนกันพาบุตรภริยาบิดามารดาญาติแลมิตรทั้งหลาย ทิ้งเทบ้านเรือนพาบุตรหนีข้าศึกออกจากบ้าน เข้าสู่ป่าหลบหนีลี้ซ่อนซ่อนซอกอยู่ในป่ารกที่กำบังเป็นอันมาก

ฝ่ายเจ้าเมืองสัตวงศ์ก็เร่งพลโยธาทัพ ขับช้างพระที่นั่งเร่งรีบติดตามมาถึงเมืองเชียงรายแล้ว ให้ตั้งค่ายหลวงใกล้เมืองทางระยะประมาณ ๕๐ เส้น ให้ทหารตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงรายเป็นสามารถ ปรารภเพื่อจะให้ทหารเข้าหักเอาเมืองให้จงได้ เจ้าเมืองเชียงรายเลยดูหน้าที่เชิงเทินเห็นทหารโยธาข้าศึกนั้นมากยิ่งนัก เห็นทหารแห่งตนน้อยนักแตกหนีไปเสียอนนั้นมาก ก็เสียพระทัย จึงปรึกษาด้วยข้าราชการพิจารณาเห็นว่าจะรบมิหยุดจะสู้มิได้เห็นมิอาจจะรักษาเมืองได้ จะให้กวาดต้อนคนบ้านนอกเข้ามาในเมือง จะได้จัดแจงการป้องกันเมืองก็มิทันที จึงคิดอ่านกัน

ที่จะหนี จึงป้องกันรักษาเมืองอยู่ได้ ๓ ราตรี ให้บังเกิดสะดุ้งตกใจมิภัย ความกลัวยิ่งนัก พระเจ้าเชียงรายกับข้าราชการทั้งหลาย จึงจัดแจงเสบียงอาหารยานพาหนะช้างม้าโยธาทหารได้ประมาณมากกว่าพัน พร้อมด้วยเครื่องศัสตราวุธต่าง ๆ แล้วก็พาบุตรทารกทาสาทาสิญาติมิตร ยิดามารดาเสนาอำมาตย์ทาสกรรมกรพร้อมแล้ว เพลา ๒ ยามฤกษ์ดีก็ยกแหกออกไปจากเมืองตามกระบวนล่าทัพ ให้ทหารแซงซ้ายขวานำหน้าอยู่ รั้งหลังคอยป้องกันรอรบต้านทานพาอพยพครอบครัวเร่งรีบหนีไปโดยเร็ว

ฝ่ายชาวกองทัพข้างนอนหลับอยู่เป็นอันมาก ครั้นได้ยินเสียงเท้าช้างม้าโยธาคนทั้งหลาย อันออกไปจากเมืองข้างทักขิณทิศนั้น ก็รู้ว่าชาวเมืองเชียงรายเทเมืองแตกหนีไปแล้ว เร่งรัดปลุกกันขึ้นออกติดตามไปไม่พร้อมกัน ข้างหลับข้างตื่น ไปทันข้างไม่ทันข้าง ที่ไปทันนั้นน้อย ที่ไปไม่ทันนั้นมาก ได้รบข้างมิได้รบข้าง ติดตามไปจนสิ้นแคนไม่ได้เจ้าเมืองแล้ว กองทัพนั้นก็กลับคืนเข้าสู่เมืองนั้น

เจ้าเมืองสัตวงศ์นั้นได้เมืองนั้นแล้ว ให้จัดแจงเกลี้ยกล่อมมหาชนทั้งหลายอันหนีอยู่ป่า ให้เข้ามาอยู่บ้านตามภูมิลำเนาสิ้นแล้ว ให้ตบแต่งบ้านเมืองแลทำการพิธีพลีกรรมทำขวัญสมโภชพระนคร แล้วก็อยู่ว่าราชการในเมืองเชียงราย สำเร็จความปรารถนาที่ได้อธิษฐานไว้แต่ก่อนนั้น

ฝ่ายพระเจ้าเชียงราย พาบริวาร ทั้งหลายมาสู่ สยามประเทศ ถึงอรัญราวป่าฟากแม่น้ำเมืองกำแพงเพชรข้างตะวันตก บอกกล่าวเหตุการณ์ทั้งปวงให้แจ้งแก่เจ้าเมืองกรมการทั้งปวง ขอพึ่งโพธิสมภารเป็นข้าขอยขัณฑเสมาอาศัยสืบไป

ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชพิจารณาดูรู้เหตุว่า พระยานั้นมีบุญญาธิการมาก จะได้เป็นเชื้อสายเค้ามูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย จะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในสยามประเทศ จึงลงมาจากเทวโลกด้วยเพศเป็นคายส ทรงพรตกิริยางดงามยิ่งนัก มายืนอยู่ตรงหน้าช้างพระที่นั่งด้วยเทวฤทธิ์ ร้องห้ามว่าพระเจ้าเชียงรายอย่าไปอื่นเลยข้าศึกหามาตามไม่ แล้วพระองค์จงให้สร้างเมืองที่นี่เถิด จะเป็นมงคลคือยู่หาภัยมิได้ พระเจ้าเชียงรายเมื่อได้ทรงฟังก็ยังเกิดปีติโสมนัส นมัสการพระดาบสแล้ว ยังคนทั้งหลายให้ จัดแจงตบแต่งที่สร้างเมืองลงในที่นั้น พร้อมด้วยกำแพงป้อมคูประตูหอรบ ปราสาทราชเรือนหลวง โรงช้างโรงม้าศาลาลูกขุนถนนหนทางยุ้งฉางบริบูรณ์ทั้งปวง สำเร็จด้วยเทวฤทธิแลราชฤทธิแล้วมิได้ช้าแต่ใน ๔ เดือน เมืองนั้นมีนามบัญญัติชื่อว่าเมืองไตรตรึงส์ ปรากฏมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระเจ้าเชียงรายเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้นเป็นบรมสุข ปราศจากอริทัราชข้าศึกมาช้านาน จำเริญมาด้วยพระราชบุตรราชธิดา มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศลมิให้ทานรักษาศีลเป็นต้นมาช้านาน หาภัยอันตรายมิได้ตราบเท่าสิ้นอายุขัย สิ้นพระชนม์แล้วก็ไปตามยถากรรมของพระองค์นั้น พระราชบุตรแห่งพระยานั้นทรงพระนามชื่อว่าพระเจ้าไตรตรึงส์ ได้เสวยราชสมบัติสืบมา มีพระราชบุตรราชนัดดาต่อมาถึง ๓ ชั้ว ๔ ชั้ว พระยาเป็นสัมมาทิฐิ มีศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลมีรักษาศีลแลให้ทานเป็นต้น เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นสุขมาช้านานหาภัยอันตรายมิได้

ในกาลครั้งนั้นยังมีบุรุษผู้หนึ่ง มีสรรกายเป็นปมเป่าหูดูต่อมทั้งทั้งตัว เป็นคนไพร่อยู่ในบ้านนอกใต้เมืองไตรตรึงส์ อันชื่อว่าเมืองแปยนั้น ลงมาทางใกล้ วันหนึ่ง ทำไร่ปลูกพักแฟงแตงน้ำเต้าพริกมะเขือต่าง ๆ กล้วยอ้อยเผือกมันขายแลกเลี้ยงชีวิต หาภริยามิได้มาช้านาน มะเขือต้นหนึ่งอยู่ใกล้บันไดเรือน บุรุษนั้นไปเยาลงทำริมต้นมะเขือนั้นเนือง ๆ ลูกมะเขือนั้นใหญ่โตงามกว่าทุกต้นในไร่นั้น ผลมะเขือนั้นเป็นที่รักที่ชอบใจยิ่งนัก ครั้งนั้นยังมีพระราชธิดาแห่งพระยาไตรตรึงส์พระองค์หนึ่ง มีพระรูปพระโฉมงามพร้อมบริบูรณ์ด้วยเบญจกัลยาณี จึงมีพระนามชื่อนางแก้วกัลยาณี มีอายุได้ ๑๗-๑๘ ปี มีพระทัยสักยินดีด้วยราคจิต คิดอยากเสวยมะเขือเป็นกำลังยิ่งนัก จึงให้ทาสาทาสีไปเที่ยวหาซื้อมะเขือ ทาสาทาสีนั้นจึงไปเที่ยวหาซื้อมะเขือที่ตลาดใต้เหนือหลายแห่งไม่ได้มะเขือ จึงสืบเสาะไปจนถึงไร่ของบุรุษนั้น จึงซื้อมะเขือลูกใหญ่งามของบุรุษเป็นปมนั้นได้ จึงนำถวายแก่พระราชธิดา ๆ จึงเสวยมะเขือนั้น จะมีเหตุให้บังเกิดโอชารสซาบซ่าน ให้นางมีฉันทโสมนัสยินดียิ่งนักเป็นกำลัง จนมีกายกำเริบต่าง ๆ ทั้งนางนั้นได้พระราชบุตรผู้มีบุญมาบังเกิด แลจะได้พระภัสดาสามีผู้มีบุญญาธิการมาก อันเหตุภาวะแห่งคนทั้งสามนั้นได้กระทำบุญด้วยกันมาแต่ก่อน

ในกาลนั้นสัตว์ผู้หนึ่งมีบุญญาธิการได้กระทำมามาก มาอุบัติปฏิสนธิบังเกิดในครรโภทรแห่งพระราชธิดานั้น ด้วยเหตุว่านางได้เสวยมะเขืออันเป็นเชื้ออุปนิสัยสัมภาวะ แห่งบุรุษสรรกายเป็นปม อันกระทำซึ่งสาวะ

ในที่ใกล้ริมต้นมะเขือนั้น ครรภ์อุทรแห่งนางแก้วกัลยาณีนั้นก็เห็นปรากฏขึ้นมา ฝ่ายพระญาติพระวงศา ครั้นเห็นครรภ์แห่งนางเห็นวิปริต จึงไถ่ถามตามประเพณีคดีโลก ได้ฟังเหตุอันนางบอกด้วยวาสัจจาว่า ข้านี้มิได้คบหาสังวาสด้วยบุรุษผู้ใดผู้หนึ่งเป็นอันขาด ก็เห็นความจริงด้วยสุจริต ด้วยอานุภาพบุญแห่งสัตว์อันอยู่ในครรภ์นั้น พระญาติพระวงศ์ทั้งหลายมิได้โกรธ เชื่อถือช่วยกันอภิบาลรักษาครรภ์ด้วยไมตรีจิต นางนั้นก็รักษาครรภ์นั้นมา เมื่อถ้วนกำหนดทศมาส จึงคลอดซึ่งพระราชบุตร ทรงพระรูปโฉมงามยิ่งนักประดุจรูปทอง ประกอบด้วยลักษณะอันบริบูรณ์ พระญาติพระวงศ์มีพระเมตตารักใคร่ ช่วยบำรุงบำเรออุปถัมภนาการ เลี้ยงรักษาด้วยสุจริตเป็นปรกติมา สมเด็จพระอัยกานั้นมีพระทัยปรารถนา เพื่อจะเลี้ยงทายพระราชนัดดา ทดลองดูจะใคร่รู้ว่าบุรุษผู้ใดจะเป็นบิดาของพระราชกุมาร ครั้นทรงพระดำริแล้วจึงสั่งแก่ราชบุรุษทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงให้คนเอาฆ้องกลองไปเที่ยวตีป่าวบอกกล่าวแก่บุรุษทั้งหลายในกรุงนอกกรุงศรี ฯ แขวงจังหวัดจงทั่ว ตั้งแต่พรุ่งนี้ไป ๓ วันให้บุรุษทั้งหลายเข้ามาในพระราชวัง ให้ถือมาซึ่งขนมแลผลไม้ต่าง ๆ ตามทุนแต่สิ่งละน้อยให้เร่งเข้ามา ราชบุรุษทั้งหลายก็ให้ไปเที่ยวตีฆ้องร้องป่าวทั่วทุกทิศตามรับสั่ง ฝ่ายบุรุษทั้งหลายรู้ว่ารับสั่งให้เข้าไปในพระราชวังดังนั้น บ้างได้ขนม บ้างก็ได้ผลไม้ต่าง ๆ กับเผือกมันกล้วยอ้อยตามทุนก็ถือเข้าไปในพระราชวัง

สมเด็จพระอัยกาให้ตกแต่งประดับพระราชนัดดา ด้วยเครื่องกุมาร

อาภรณ์อลังการอันวิจิตร วิภูษิตสังวาลงามเลิศแล้ว จึงให้พระหลานแก้วนิสิทนาการเหนือราชาอาสน์ อันตกแต่งเป็นอันดีในที่พระราชฐาน แล้วให้เรียกหาบุรุษเข้ามาทีละคน ให้ถือขนมของกินกล้วยอ้อยผลไม้เข้าไปสู่สำนักแห่งพระราชกุมาร สมเด็จพระอัยกาจึงอธิษฐานว่า บุรุษผู้ใดเป็นบิดาของพระราชกุมารแท้จริงไซร้ ก็ให้พระราชกุมารนั้นจงถือข้าวของวัตถุของบุรุษผู้นั้น ถ้ามิใช่พระบิดา อย่าให้พระราชกุมารถือข้าวของวัตถุของบุรุษผู้นั้นเลย ครั้นอธิษฐานแล้วก็ให้พระราชกุมารเข้าไปถือเอาของวัตถุบุรุษนั้น แลชายแสนปมนั้นได้แต่ก้อนข้าวเย็นถือมาก้อนหนึ่ง พระราชกุมารก็เข้ากอดเอาคอ แล้วรับเอาก้อนข้าวเย็นมาเสวยชนทั้งปวงเห็นก็พิศวงชวนกันติเตียนต่าง ๆ พระเจ้าไตรตรึงส์ละอายพระทัยได้ความอัปยศ จึงพระราชทานพระราชธิดาแลพระราชนัดดาให้แก่ชายแสนปม ให้ใส่แพลอยไปถึงที่ไร่มะเขือ อันเป็นที่อยู่ไกลจากพระนครทางวันหนึ่ง ชายแสนปมก็พาบุตรภริยาขึ้นสู่ไร่ ด้วยเดชะบุญชนทั้งสามบันดาลให้สมเด็จอมรินทราธิราชนิมิตกายเป็นวานร เอากลองทิพย์มาส่งให้ชายแสนปม แล้วตรัสบอกว่า ท่านจะปรารถนาสิ่งไรจงตีกลองนี้อาจให้สำเร็จความปรารถนาได้สิ้น ชายแสนปมจึงปรารถนาให้รูปงามจึงตีกลองนั้น ปมเปาทั้งปวงก็อันตรธานสูญหาย รูปกายนั้นก็บริสุทธิ์ แล้วก็นำกลองนั้นมาสู่ที่อยู่แล้วก็บอกแก่ภริยา นางก็มีความยินดี จึงตีกลองทิพย์ นิมิตทองให้ช่างตีอู่ทองให้พระโอรสบรรทม เหตุดังนั้นพระราชกุมารจึงมีนามว่าเจ้าอู่ทองจำเดิมแต่นั้นมา จุลศักราช ๖๘๑ ปี

มะแมเอกศก ยิคาเจ้าอู่ทองจึงตกลองทิพย์นิมิตเป็นพระนครขึ้นในที่นั้น ให้นามชื่อว่าเทพมหานคร เหตุสำเร็จด้วยอานุภาพเทวดา และชนทั้งหลายชวนกันมาอาศัยอยู่ ณ เมืองนั้นเป็นอันมาก พระองค์ได้เสวยราชสมบัติทรงพระนามพระเจ้าศรีวิชัยเชียงแสน ปรากฏในสยามประเทศนั้น จุลศักราช ๗๐๖ ปีวอกฉอศก สมเด็จพระเจ้าศรีวิชัยเชียงแสนทิวงคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๖ ปี แล้วกลองทิพย์นั้นก็อันตรธานหาย สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชโอรส ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชยิคาได้ ๖ พระวัสสา ทรงพระปรารภสร้างพระนครใหม่ จึงให้ราชบุรุษเที่ยวแสวงหาภูมิประเทศที่มีพรรณมัจฉาชาติครบบริบูรณ์ ราชบุรุษก็เที่ยวหามาโดยทักษิณทิศ ถึงประเทศที่หนองโสน กอปรด้วยพรรณปลาพร้อมทุกสิ่ง จึงไปกราบทูลพระเจ้าอู่ทองจึง ยก จตุรงค์โยธา ประชาราษฎร์ ทั้งปวง มาสู่ประเทศนั้นนั้น จุลศักราช ๗๑๒ ปีขาลโทศก ทรงสร้างพระนครเสร็จให้นามชื่อว่ากรุงเทพมหานคร ตามนามพระนครเดิม ๑ ให้นามชื่อทวาราวดี เหตุมีคงคาล้อมรอบคุจนามเมืองทวาราวดี ๑ ให้นามชื่อว่าศรีอยุธยา เหตุเป็นที่อยู่แห่งชนชาติทั้งสอง (คือยาย) ศรีและตาอยุธยา เป็นสามีภริยากัน อาศัยอยู่ในที่นั้นนาม ๑ และนามทั้งสามประกอบกันจึงเรียกว่า กรุงเทพมหานครทวาราวดีศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอู่ทองได้ราชาภิเษกเสวยราชสมบัติพระชนม์ได้ ๓๗ พระวัสสา ถวายพระนามสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี และเมื่อแรกได้ราชาภิเษกนั้น ได้สังข์ทักษิณาวัฏภายใต้ต้นหมันในพระนครสังข์ ๑ แล้วทรงสร้างพระที่นั่งไพฑูรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง

พระที่นั่งไพชยนตมหาปราสาทองค์หนึ่ง พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง แล้วให้พระยรมราชาธิราชผู้เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ตรัสเรียกว่า พระเชษฐาธิราชนั้นไปครองเมืองสุพรรณบุรี ให้พระราชบุตรทรงพระนามพระราเมศวรไปครองเมืองลพบุรี ครั้งนั้นเมืองประเทศราชขึ้น ๑๖ หัวเมือง คือเมืองมะละกา ๑ เมืองชวา ๑ เมืองตะนาวศรี ๑ เมืองทะวาย ๑ เมืองเมาะตะมะ ๑ เมืองเมาะลำเลิง ๑ เมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมืองสงขลา ๑ เมืองจันทบุรี ๑ เมืองพระพิษณุโลก ๑ เมืองสวรรคโลก ๑ เมืองสุโขทัย ๑ เมืองพิชัย ๑ เมืองพิจิตร ๑ เมืองกำแพงเพชร ๑ เมืองนครสวรรค์ ๑ แลพระองค์สร้างวัดพุทไธศวรรย์แลวัดป่าแก้ว จุลศักราช ๗๓๑ ปีระกาเอกศก สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี

(ต้นฉบับมีอยู่เท่านี้)

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ

เรื่องพระร่วงสุโขทัย(๑)

จุลศักราช ๕๓๖ พระเจ้าสุริยราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ได้ทรงตกแต่งซ่อมแปลงเมือง พิจิตรปราการขึ้นใหม่ ครองราชสมบัติต่อไป มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่าสิริสุธาราชเทวี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งด้วยพระอัครมเหสี ทรงพระนามว่าจันทกุมาร พระเจ้าสุริยราชาเมื่อแรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๗ พรรษา เสด็จสวรรคต พระชนม์ได้ ๔๗ พรรษา พระองค์ประสูติวันจันทร์

จุลศักราช ๕๗๐ พระจันทกุมารราชโอรสได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าพระเจ้าจันทราชา พระองค์ทรงสร้างเมืองสุโขทัยขึ้นครองราชสมบัติต่อไป มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่าสุริยาเทวี พระองค์เสวยน้ำสระเมืองลพบุรี พลเมืองชาวลพบุรีเป็นส่วยน้ำเสวย อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปประพาสป่า พร้อมด้วยพลโยธาทวยหาญเป็นอันมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นนางกุมารีคนหนึ่ง มีรูปโฉมลักษณะงดงามยิ่งกว่านางมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์มีความเสน่หา เล้าโลมแลได้ร่วมอภิรมย์ด้วยนางนั้น ครั้นแล้วพระองค์ก็มีพระทัยปฏิพัทธ์ผูกพัน ตรัสชวนจะพานาง

---

(๑) เรื่องราวของพระร่วง ยังมีปรากฏในที่อื่นอีกหลายแห่ง เช่น ประชุมจารึกสยาม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ เฉพาะพงศาวดารเหนือและพงศาวดารพม่ารามัญ, ชินกาลมาลินี, สิงหลปฏิมากร หรือสิหิงคนิทาน, เรื่องราชาธิราช, มูลศาสนา, เรื่องนางอุทัย, จามเทววงศ์, คำอธิบายพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑

ไปสู่ราชวัง จะตั้งให้เป็นเอกอัครมเหสี นางจึงทูลว่า ข้าพระองค์มิใช่เป็นหญิงมนุษย์ เป็นเชื้อชาตินางนาคกุมารแปลงกายขึ้นมาเที่ยวในเมืองมนุษย์ จะตามเสด็จพระองค์ไปมิได้ ถ้าข้าพระองค์ได้อยู่ร่วมหมู่นางสนมนาฏ ราชบริจาริกาของพระองค์ในพระราชวัง ข้าพระองค์โกรธเคืองผู้ใดขึ้นมาแล้ว ก็จะพ่นพิษตามวิสัยนาค มนุษย์เหล่านั้นจะทนพิษของข้าพระยาทนมิได้ จะพากันตายเสียสิ้น เพราะฉะนั้นข้าพระยาทจะขอยังคมลาพระองค์กลับไปยังเมืองนาค ทูลดังนั้นแล้วนางนาคกุมารีนั้นก็หายไปจากสถานที่นั้น กลับไปสู่นาคพิภพ พระเจ้าจันทราชาทรงเสียดายนางนาคกุมารียิ่งนัก ก็เสด็จกลับคืนเข้าสู่พระราชวัง ครั้นอยู่มานางนาคกุมารีนั้นมีครรภ์ถ้วนกำหนดทศมาสแล้ว จึงขนมายังเมืองมนุษย์ ตกฟองไว้ในที่ไร่อ้อยแห่งหนึ่ง ฟองนั้นโตประมาณเท่าผลมะพร้าวห้าว ครั้นแล้วนางนาคกุมารีก็กลับคืนไปสู่นาคพิภพดังเก่า

ในขณะนั้น ยายกัปตาสองสามีภรรยาผู้เป็นเจ้าของไร่อ้อย พากันออกไปดูแลรักษาไร่ เห็นฟองนาคโตแปลกประหลาดดังนั้น ก็ยังไม่แจ้งว่าเป็นฟองสิ่งไร จึงนำฟองนั้นไปเก็บรักษาไว้ที่บ้าน ครั้นอยู่ไม่นานฟองนั้นครบกำหนดก็แตกออกเป็นกุมาร มีรูปโฉมลักษณะงามหาผู้เสมอมิได้ ยายตาได้เห็นดังนั้นก็มีความดีใจว่าได้บุตรบุญธรรม รักใคร่กุมารนั้นเป็นอันมาก จึงหานุ่นมาเย็บเป็นเบาะเมาะให้กุมารนั้นนอน แต่กุมารนั้นหาชอบนอนบนเบาะเมาะโดยปกติไม่ มักร้องไห้เลือกกายขึ้นไปเสียเบื้องบนแห่งที่นอน ยายตาเห็นประหลาดดังนั้นจึงไปไต่ถามโหราจารย์ว่า

อาการของกุมารเป็นดังนี้จะร้ายดีประการใด โหราจารย์จึงทำนายว่า กุมารนี้เป็นผู้มีบุญ จะเป็นเชื้อชาติเทพดาหรือพระยานาคเป็นแน่ ถ้าท่านปรารถนาจะให้กุมารนี้หลับนอนเป็นปกติ จงตัดลำไม้ไผ่ที่ขึ้นอยู่บนตอไม้มาสานเป็นเสื่ออ่อนปูให้นอน แต่ผ้าห่มนอนนั้นให้ลงเลขยันต์อาคมเสียก่อนแล้วจึงให้ห่ม ยายตาก็กระทำตามคำแนะนำของโหราจารย์นั้นทุกประการ ตั้งแต่นั้นมากุมารนั้นก็รู้นอนโดยปกติ มิได้รบกวนดังแต่ก่อนครั้นอยู่มากุมารนั้นเจริญวัยวัฒนาการขึ้นมีอายุได้ ๑๕ ปี มีรูปกายผ่องใสโสภา และอานุภาพมาก จะออกปากกล่าวสั่งสิ่งใดให้เป็นอย่างไร ก็มักให้เป็นไปตามคำกล่าวดังนั้น ยายตามีความเสน่หาต่อบุตรบุญธรรมยิ่งนัก จึงให้นามว่าพระร่วง

ครั้นอยู่มา กิตติศัพท์อันนี้ทรายเข้าไปถึงพระเจ้าจันทราชาผู้ครองกรุงสุโขทัย ก็มีพระทัยพิศวง จึงทรงพระดำริว่า กุมารผู้นี้เห็นจะเป็นบุตรนางนาคกุมารีมาทกฟองไว้ให้เป็นแน่ ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว กุมารนี้ก็คือเป็นโอรสของเราเองโดยแท้ เมื่อพระองค์ทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปหายายตาเจ้าของไร่อ้อย ให้พากุมารนั้นเข้ามาเฝ้าพระองค์

แต่เรื่องนี้จดหมายเหตุอีกฉบับหนึ่งกล่าวว่า อยู่มาคราวหนึ่งพระองค์ให้ตั้งการราชพิธีสร้างปราสาทราชมนเทียร ในขณะนั้นพวกราษฎรชาวบ้านในเมืองนอกเมือง พากันแตกตื่นเข้ามาดูงานพระราชพิธี ฝ่ายยายตาก็พาพระร่วงบุตรบุญธรรมนั้นเข้ามาดูงานพระราชพิธีในเวลานั้นด้วย

พระร่วงได้ออกปากพูดในท่ามกลางฝูงชนว่า เราเป็นผู้รักษาทน พอพูดขาดคำลง เสาปราสาทนั้นก็โอนเอนหวั่นไหวสะเทือนสะท้านทั่วไป ฝ่ายเสนาอำมาตย์ได้เห็นเหตุมหัศจรรย์ดังนั้น จึงนำความขนกราบทูลพระเจ้าสุโขทัย พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้นก็มีความพิศวง จึงตรัสสั่งให้หายายตาให้พากุมารนั้นเข้าเฝ้า จึงมีพระราชโองการตรัสถามยายตาทั้งสองว่า กุมารนี้ได้มาแต่ไหน ยายตาทั้งสองจึงกราบบังคมทูลให้ทราบความตามเหตุที่ได้กุมารนั้นมา ตั้งแต่ต้นจนปลาย พระเจ้าสุโขทัยได้ทรงฟังดังนั้นก็เข้าพระทัยทรงเชื่อแน่ว่า กุมารนเป็นบุตรนางนาคกุมารนั้น คือเป็นพระโอรสของพระองค์โดยแท้ ด้วยอำนาจความเมตตากรุณาของยิกา อันเคยมีแก่บุตร สืบขันธสันดาน มาแต่ชาติปางก่อนนั้น บันดาลให้พระองค์ทรงพระสิเนหาแด่พระโอรสนี้ในชั่วชาตินี้ จึงให้รับพระร่วงนั้นเลี้ยงไว้เป็นราชโอรสของพระองค์ในพระราชวัง และพระราชทานทรัพย์สิ่งของเป็นรางวัลแก่ยายตาทั้งสองเป็นอันมาก

ครั้นอยู่มา พระอัครมเหสีใหญ่ของพระเจ้ากรุงสุโขทัย ประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่ง สมเด็จ พระราชยิกา พระราชทาน พระนามว่าพระร่วงเหมือนกัน แต่พระราชโอรสองค์ใหญ่ซึ่งประสูติจากนางนาคนั้น มีบุญญาธิการศักดานุภาพเป็นอันมาก ถ้าพระองค์ชี้พระหัตถ์ตรัสสาปมนุษย์และสัตว์ใด ๆ เช่นผู้คนและช้างม้าโคกระบือว่าให้กลายเป็นหิน หรือให้เป็นสิ่งอันใด ก็กลับกลายและเป็นไปตามรับสั่งทั้งสิ้น วันหนึ่งพระองค์ตรัสสั่งว่าให้ต้นไม้ทั้งป่วงเป็นผล ต้นไม้นั้นก็เป็นผลตามรับสั่ง

แลตรัสว่าให้ก้างปลาเป็นปลามีชีวิตไปตามเดิม ก็เป็นไปได้ตามรับสั่งของพระองค์ ด้วยอำนาจสัจจบารมีอันแก่กล้าที่พระองค์ได้สร้างสมอบรมมาแต่หลัง จึงบันดาลให้เป็นไปได้ดังนั้นเป็นมหัศจรรย์นัก

ครั้นอยู่มา พระร่วงราชโอรสพระองค์ใหญ่ จึงกราบทูลถามสมเด็จพระราชบิดาว่า ทุกวันนี้พระองค์ยังต้องส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัสถ์อยู่หรือ พระราชบิดาจึงตรัสบอกว่า เรายังต้องส่งส่วยน้ำแก่เขาอยู่เสมอ พระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่จึงกราบทูลห้ามว่า ตั้งแต่วันนี้ไปขอพระองค์อย่าได้ส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัสถ์ต่อไปอีกเลย ถ้าพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ให้ยกกองทัพมาทำร้าย แก่บ้านเมืองของพระองค์เป็นประการใด ข้าพระองค์จะอาสาสู้รบเอาชัยชนะให้จงได้ มิต้องให้พระองค์และไพร่พลได้ความเดือดร้อน พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงเชื่อตามคำทูลของพระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่ ด้วยได้ทรงเห็นอภินิหารอันเป็นอัศจรรย์ต่าง ๆ มาแต่หลังแล้ว

ฝ่ายพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ ครั้นได้ทราบว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยตั้งแข็งเมืองไม่ส่งส่วยน้ำดังแต่ก่อน จึงตรัสสั่งพระราชโอรสผู้เป็นพระมหาอุปราชาว่า พระเจ้าจันทราชาเมืองสุโขทัยเคยส่งส่วยน้ำให้แก่เมืองเรา สืบต่อกันมาหลายชั่วผู้ครองเมืองแล้ว บัดนี้มาแปรพักตร์ไม่ยอมส่งส่วยน้ำให้แก่เรา เห็นจะคิดต่อสู้กับเรา เจ้าจงยกพยุหโยธาทัพไปตีเมืองสุโขทัย ให้มีชัยชนะแก่พระเจ้าจันทราชาจงได้ พระมหาอุปราชถือรับสั่งพระราชบิดาแล้ว ก็กรีฑาพยุหโยธาทัพออกจากกรุงอินทปรัสถ์ไปถึงเมืองสุโขทัย ก็ยกพลเข้าประชิดล้อมเมืองไว้

ฝ่ายพระเจ้าจันทราชา ก็แต่งให้พระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่ ยกพลนิกายกองทัพออกมา กระทำยุทธสงครามกับกองทัพกรุงอินทปรัสถ์ ทั้งสองฝ่ายได้กระทำยุทธนาการต่อกันโดยสามารถ ฝ่ายมหาอุปราชพระราชโอรสพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ ทานกำลังพระร่วงราชโอรสพระเจ้ากรุงสุโขทัยมิได้ ก็แตกหนีกลับไปยังพระนคร กราบทูลสมเด็จพระราชบิดาว่า ข้าศึกมีกำลังเข้มแข็งนัก จึงต้องแตกพ่ายถอยมาจะรับพระราชอาชญาแล้วแต่จะโปรด

ฝ่ายพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ ได้ทรงเห็นพระมหาอุปราชราชโอรสแตกพ่ายทัพหนีกลับมา ทูลขอจะรับพระราชอาชญาดังนั้น พระองค์ทรงเห็นว่า พระราชบุตรของพระองค์ยังอ่อนแก่การทัพศึกอยู่ ก็ทรงพระเมตตาพระราชทานโทษให้ จึงตรัสว่า พระเจ้าจันทราชาผู้ครองเมืองสุโขทัยนั้น ก็เป็นพระญาติพระวงศ์ของเราเองมิใช่ผู้อื่น ถ้าเขาไม่สมัครจะส่งส่วยน้ำให้แก่เราแล้วก็ตามเถิด ตั้งแต่วันนี้ไปเราอย่าไปรบกวนย่ำทำสงครามกับเขาอีกเลย พระองค์จึงตรัสสั่งให้เลือกเมืองอันเป็นเมืองส่วยน้ำแก่พระองค์ต่อไป

พระเจ้าอินทปรัสถ์ผู้สืบพระวงศ์พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์นั้น ได้ครองราชสมบัติในกรุงอินทปรัสถ์ต่อมา ครั้นพระชนม์พรรษาได้ ๕๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๓๐ พรรษา เมื่อแรกได้ครองราชสมบัตินั้นพระชนม์ ๒๕ พรรษา ศุภกราช ๕๖๖

ฝ่ายพระเจ้าจันทราชาผู้ครองกรุงสุโขทัย เมื่อแรกได้ราชสมบัติมี

พระชนมายุ ๓๐ พรรษา ครองราชสมบัติได้ ๓๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๖๐ พรรษาถ้วน ก็เสด็จสวรรคตในศักราช ๕๗๖

ในปีนั้น พระร่วงพระราชโอรสองค์ใหญ่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระราชบิดาต่อไป พระองค์ได้เสด็จไปสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นใหม่ แลครองราชสมบัติในเมืองนั้น ในขณะนั้นพระอัครมเหสีใหญ่ของพระองค์ ทรงพระนามว่าศรีจันทาเทวี ประสูติพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าสุวรรณเทวี

ครั้นอยู่มาสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ภูมิลำเนาข้างทิศใต้เมืองสุโขทัยนั้นพื้นภูมิภาคเรียบราย เป็นชัยภูมิแห่งหนึ่ง สมควรจะสร้างสระใหญ่ลงไว้ให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป จึงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่โดยรอบจตุรัสมีกำหนด ๑๕ วา ให้ช่างก่ออิฐเป็นซุ้มคร่อมหลังสระ แลบนหลังซุ้มนั้นก่อพระเจดีย์องค์หนึ่ง เรียกว่าพระมหาธาตุ ในสระใหญ่นั้นให้ปลูกบัวเบญจพรรณ ครั้นแล้วพระองค์ทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า ขออย่าให้น้ำในสระนั้นแห้ง แลอย่าให้ต้นบัวเบญจพรรณนั้นตาย ให้มีอยู่เสมอเป็นนิจนิรันดรไป แลพระองค์ได้ทรงนำเมล็ดมะขามมาโปรยรอบตามขอบเขตสระ ทรงพระสัตยาธิษฐานว่าให้มะขามนั้นขึ้นมาเป็นต้นมีผลเมล็ดพร้อมบริบูรณ์ บางต้นเมื่อมีผลเป็นฝักให้มีแต่เนื้อ เมล็ดมะขามที่หล่นตกลงไปในสระนั้น ให้กลายเป็นเต่าปลามัจฉาชาติแลให้ว่ายน้ำไปได้ ทรงพระอธิษฐานแล้วก็ปลูกไว้รอบสระน้ำนั้น ปลาแล เต่าก็เป็นไปตาม พระสัตยาธิษฐาน นั้นทุกประการ แล้วพระองค์ให้สร้างเฉลียงรอบสระน้ำนั้น มีศาลาแลรงบังครบครัน

ครั้นขุดสระสำเร็จแล้วก็ให้ทำมหกรรมฉลองสระ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เป็นอันมาก

ในครั้งนั้นมีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อมะกะโท้เป็นเชื้อชาติมอญ เป็นบุตรชาวบ้านซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลตะเกาะวุนแขวงเมืองมุตะมะ ในรามัญประเทศ ได้เข้ามาเป็นข้าสวามิภักดิ์ในสมเด็จพระร่วงเจ้า พระองค์ทรงโปรดปรานชุบเลี้ยง มะกะโท้ผู้นี้เป็นคนมีวาสนา ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือมีรูปโฉมลักษณะดีเป็นที่ชอบรักแก่ชนทั่วไป ๑ มีสติปัญญาดี ๑ มีความกตัญญูกตเวทีรู้คุณท่านผู้มีคุณ ๑

อยู่มาวันหนึ่งมะกะโท้กับพรรคพวก แลข้าทาสใช้สอยรวมประมาณ ๓๐ คน ให้หาบสิ่งของสินค้ามาเที่ยวค้าขาย มะกะโท้เป็นนายคุมลูกหาบ ครั้นมาถึงเชิงเขานวรัตนคีรี เด็กคนใช้คนหนึ่งของมะกะโท้ป่วยลง มะกะโท้จึงให้คนเหล่านั้นช่วยกันหามเด็กที่ป่วยนั้นขึ้นไปพักรักษาตัวอยู่บนยอดเขา ในเวลานั้นไม่ใช่เทศกาลฤดูฝน บันดาลฝนตกฟ้าร้องเป็นอันมาก ในทันใดนั้น อสนีบาตผ่าถูกปลายไม้คานของมะกะโท้แตกแล่งออกไป แต่หาถูกผู้คนเป็นอันตรายไม่ เมื่อมะกะโท้ได้ยินฟ้าผ่าลงมาดังนั้น จึงแลไปในอากาศ เห็นแสงฟ้าเป็นปราสาทราชมนเทียรประดับด้วยราชวัติฉัตรธง มะกะโท้คิดเห็นประหลาดในใจ แต่ยังหารู้ว่าร้ายแลดีเป็นประการใดไม่ จึงคุมลูกหายกับพรรคพวกจากตำบลนั้นมาถึงบ้านแห่งหนึ่ง มะกะโท้จึงเข้าพักอาศัยในบ้านนั้นพร้อมด้วยพรรคพวกของตน ถามพวกชาวบ้านว่าในตำบลนั้นบ้านนั้นมีโหราจารย์ผู้ทายนิมิต

ร้ายดีบ้างหรือไม่ พวกชาวบ้านบอกว่าโหราจารย์ผู้เฒ่ารู้ทายนิมิตร้ายดีมีอยู่ จึงช่วยพามะกะโท้ไปให้ถึงเรือนโหราจารย์ มะกะโท้ก็ไหว้นบเคารพท่านโหราจารย์ผู้เฒ่านั้น แล้วจึงเล่านิมิตให้ฟังตั้งแต่ต้น แลถามเหตุผลร้ายดีว่าจะมีเป็นประการใด ฝ่ายโหราจารย์ผู้เฒ่าได้ฟังเล่านิมิตดังนั้น ก็รู้เหตุผลทั้งปวง แลรู้ว่าชายหนุ่มผู้นี้เป็นคนมีวาสนา จะได้เป็นใหญ่ในภายหน้า จึงบอกว่านิมิตที่ได้เห็นนั้นเป็นสิริสวัสดิมงคลใหญ่หลวงยิ่งนัก ท่านจงนำเงินทองมากองลงให้สูงเสมอเท่าจอมปลวก เป็นการคำนับบูชาครูเราก่อน เราจึงจะทำนายให้แก่ท่านได้ ถ้าท่านทำสักการบูชาคำนับครูเราดังนั้นแล้ว เราก็จะพยากรณ์ทักทายนิมิตของท่าน ให้ท่านได้คิดเป็นใหญ่ให้เห็นคุณได้โดยเร็ว ถ้าท่านไม่นำเงินทองมาบูชาครูเราดังว่านั้นแล้ว เราก็ไม่อาจทำนายให้แก่ท่านได้ มะกะโท้ได้ฟังดังนั้นก็คิดว่าสิ่งของสินค้าที่เรานำมาขายครั้งนี้ ถึงจะขายสิ้นแล้วจะรวมเงินทั้งทุนแลกำไร ให้ได้เงินกองสูงเสมอเท่าจอมปลวกนั้นก็หามิได้ ทำฉันใดดีเราจึงจะได้เงินทอง มากองสูงเสมอเท่าจอมปลวกเล่า มะกะโท้คิดไปก็เห็นช่อง จึงถอดแหวนในนิ้วมือของตน ไปตั้งลงตรงเหนือยอดจอมปลวกแห่งหนึ่งแล้วจึงบอกแก่โหราจารย์ว่า ข้าพเจ้าได้บูชาคำนับครูท่านด้วยทองเสมอเท่าจอมปลวกแล้ว ขอท่านได้เมตตาทายนิมิตให้ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายโหราจารย์ได้เห็นดังนั้นก็คิดว่า บุรุษหนุ่มผู้นี้เป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลมลึกไปเบื้องหน้าคงจะได้เป็นใหญ่เป็นแน่ จึงทำนายตามนิมิตนั้นให้มะกะโท้ว่าในเวลาไม่ช้านานท่านจะได้เป็นเจ้าบ้านผ่านเมืองใหญ่โต มีอานุภาพมาก เพราะฉะนั้นท่านอย่าทำการค้าขายเลย จงอุตส่าห์ทำราชการเถิด จะได้

เป็นใหญ่มียศศักดิ์รุ่งเรือง เมื่อท่านได้เป็นใหญ่แล้วอย่าลืมเรา มะกะโท้กับทั้งพรรคพวกได้ฟังคำทำนายดังนั้นก็ดีใจ ลงกรายไหว้ขอขอบคุณโหราจารย์เป็นอันมาก จึงกล่าวว่า ถ้าข้าพเจ้าได้ดีเป็นใหญ่เหมือนคำทำนายของท่านแล้ว ข้าพเจ้าจะตอบแทนคุณท่านให้จงหนักหาลืมคุณของท่านไม่ ว่าแล้วก็คำนับลาโหราจารย์คุมลูกหายไปขายสินค้าในเมืองสุโขทัย ครั้นขายของสิ้นแล้ว จึงพาพรรคพวกข่าวไพร่ไปฝากไว้กับชาวบ้านที่รู้จักชอบกัน ครั้นแล้วมะกะโท้จึงหาช่องเข้าไปพึ่งพักฝากตัวอยู่กับนายช้างพระที่นั่งโรงใน ซึ่งเป็นมงคลคเชนทร์ตัวโปรดของสมเด็จพระร่วงเจ้าช่วยดูแลรักษาเก็บกวาดมูลช้างล้างโรงให้สะอาดอยู่เสมอ นายช้างก็มีความเมตตารักใคร่ใช้สอยมะกะโท้สนิทอยู่ทุกวัน

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็เสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่งของพระองค์อยู่เนือง ๆ ไม่ใคร่ขาด วันหนึ่งพระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่ง ทรงเห็นโรงช้างยังกวาดสะอาดเรียบร้อยดี จึงตรัสถามนายช้างว่า ใครมาช่วยท่านแผ้วกวาดโรงช้างให้สะอาดเรียบร้อยดังนี้ นายช้างจึงกราบทูลว่า มีมอญน้อยคนหนึ่งมาพึ่งพักอยู่กับข้าพระยาทช่วยขัดกวาดล้างชำระโรงให้สะอาดอยู่เสมอ พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้นก็ชอบพระทัย จึงตรัสสั่งว่า ท่านจงเลี้ยงมอญน้อยนั้นให้ดีเถิด

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่ง ณ โรงในตามเคย ประทับยืนพระที่นั่งใกล้ช่องพระแกลบ้านพระโอษฐ์ลงไปที่แผ่นดิน ทอดพระเนตรเห็นเขยตัวหนึ่งตกอยู่ จึงตรัสเรียก

มะกะโท้ว่า มอญน้อยเจ้าจงมาดูเยียน มะกะโท้จึงคลานเข้าไปกรายยังคมแล้วก็เกยเยียนนั้นไว้ มีความคิดใจว่าได้พระราชทานเยียหนึ่งแล้วก็หมอยเผ้าอยู่กับหน้าพระที่นั่ง จนสมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จกลับ

ฝ่ายมะกะโท้มีความยินดีที่ได้รับพระราชทานเยีย ๆ หนึ่ง จึงคิดว่าตั้งแต่นี้ไปเราจะตั้งใจคิดทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ เพื่อให้ได้ความชอบยิ่งขึ้น และเยียที่เราได้รับพระราชทานนี้ จะทำเป็นประการใดดีจึงตรึกตรองเห็นช่องว่า จะซื้อเมล็ดพรรณผักกาดมาปลูกไว้ จึงจะควร มะกะโท้จึงนำเยียนั้นไปซื้อเมล็ดพรรณผักกาดที่ตลาด หญิงแม่ค้าผู้ขายเมล็ดพรรณผักกาดจึงบอกว่า เยีย ๆ เดียวนั้นเราไม่รู้จะขายให้อย่างไรได้ มะกะโท้จึงว่า ขอจมนวลงแต่นวเดียวพอติดเมล็ดได้เล็กน้อยเท่านั้น หญิงแม่ค้าผู้ขายเมล็ดพรรณผักกาดก็ยอมให้ มะกะโท้จึงชุบนวมือให้ชุ่มด้วยเขฬะในปากเสียก่อนแล้ว จึงจุ้มนวลงในกระบุงเมล็ดพรรณผักกาด ๆ กติดนวมือขึ้นมาเป็นอันมาก หญิงแม่ค้าเห็นดังนั้นก็ชมว่า มอญน้อยนี้ฉลาดมีความคิดเฉียบแหลมดี มะกะโท้จึงส่งเยีย ๆ เดียวนั้นให้แก่หญิงแม่ค้า แล้วนำเมล็ดพรรณผักกาดนั้นมา จึงขุดดินข้างโรงช้างอันว่างเปล่าประสมมูลช้างให้เป็นเชื้อ บริหารปลูกเพาะ เมล็ด พรรณผัก กาดลงในที่พื้นใหม่นั้น ไม่ช้านานผักกาดนั้นก็ขึ้นงอกงาม ออกกอกายงดงามตามกัน

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง ถึงกำหนดสมเด็จพระร่วงเจ้าจะเสด็จมาทอดพระเนตรช้างที่โรง มะกะโท้จึงถอนต้นผักกาดที่ปลูกไว้ ล้างน้ำชำระให้สะอาดแล้ว หาภาชนะมารองเตรียมไว้เป็นของถวาย พอสมเด็จ

พระร่วงเจ้าเสด็จมาประทับบนพระที่นั่งในโรงช้างแล้ว มะกะโท้ก็นำถาดผักกาดเข้าไปตั้งถวายต่อหน้าพระที่นั่ง จึงมีรับสั่งว่า มอญน้อยได้ผักกาดที่ไหนมาให้เรา มะกะโท้จึงทูลว่า เขย ๆ หนึ่งที่โปรดพระราชทานข้าพระพุทธเจ้า ๆ ไปซื้อเมล็ดพรรณผักกาดมาปลูกไว้ จึงได้นำมาถวายในครั้งนี้ พระองค์มีรับสั่งถามว่า เขย ๆ เดียวเท่านั้นซื้อกันได้เมล็ดพรรณผักกาดเท่าไร มะกะโท้ก็กราบทูลให้ทรงทราบความตั้งแต่ต้นจนที่สุด สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นก็ตรัสสรรเสริญว่ามอญน้อยนี้มีปัญญาฉลาดเฉียบแหลมคิดควรจะชุบเลี้ยงไว้ จึงตรัสแก่นายช้างว่า เราจะขอมอญน้อยนี้เข้าไปใช้ราชการข้างใน จึงโปรดให้มะกะโท้เข้าไปรับราชการ เป็นพวกวิเสทเครื่องต้นอยู่ในพระราชวัง ครั้นอยู่มามะกะโท้ทำราชการก็มีความชอบ จึงโปรดเลื่อนให้เป็นกรมวัง

แต่ในพงศาวดารฝ่ายรามัญนั้นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าโปรดเลื่อนมะกะโท้เป็นขุนวัง มีตำแหน่งในกรมวังนั้นเอง

ครั้นอยู่มาเกิดขบถกำเริบขึ้นในหัวเมืองขอบขัณฑเสมา สมเด็จพระร่วงเจ้าจะเสด็จกรีธาทัพไปปราบพวกขบถด้วยพระองค์เอง จึงตรัสสั่งให้มะกะโท้เป็นกรมวังอยู่เฝ้ารักษาพระนคร แล้วพระองค์เองก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพไปยังเมืองนอกแดน อยู่ภายหลัง นางสุวรรณเทวีพระราชธิดาของสมเด็จพระร่วงเจ้ากับมะกะโท้นั้น ซึ่งเคยเป็นคู่บุพเพสันนิวาสกันมาแต่บุรพชาติปางก่อน เผอิญให้เห็นกันแล้ว ก็มีความปฏิพัทธ์ผูกพันยังเกิดความเสน่หารักใคร่กัน มะกะโท้ก็ลอบรักใคร่กับพระราชธิดานั้น

ฝ่ายข้าราชการทั้งปวงในกรมวังได้รู้เหตุ ก็มีความกลัวเกรงต่อมะกะโท้ผู้เป็นกรมวัง ด้วยเห็นสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงโปรดปรานมะกะโท้อยู่เป็นอันมาก จึงหามีผู้ใดจะว่ากล่าวขึ้นได้ไม่ ฝ่ายมะกะโท้จึงคิดปรึกษากับนางสุวรรณเทวีพระราชธิดาว่า จะอยู่ช้าฉะนี้มิได้ ด้วยกลัวพระราชอาญาสมเด็จพระร่วงเจ้า จำเราจะพากันหนีไปเสียก่อน อย่าทันให้พระองค์เสด็จกลับมา พระราชธิดาเห็นด้วยจึงรวบรวมทรัพย์สิ่งของแก้วแหวนเงินทองเป็นอันมาก มะกะโท้ก็เกลี้ยกล่อมผู้คนข้าทาสได้ ๓๐๐ คนเศษ จึงพาพระราชธิดาขึ่นช้างพังตัวหนึ่งหนีออกจากเมืองสุโขทัย ไปโดยทางด่านกะมอกะลก รีบไปทั้งกลางวันแลกลางคืน ฝ่ายเสนาอำมาตย์รู้ว่ามะกะโท้พาพระราชธิดาหนีไปดังนั้น ก็พากันติดตามจะจับตัวมะกะโท้ แต่ติดตามไปหาทันไม่ด้วยมะกะโท้พาพระราชธิดากับผู้คน หนีข้ามด่านล่วงพ้นแดนไปเสียนานแล้ว เสนาอำมาตย์เหล่านั้นก็พากันกลับมา คอยท่าจะฟังพระราชโองการตรัสสั่งของสมเด็จพระร่วงเจ้าต่อไป

ฝ่ายมะกะโท้พาพระราชธิดากับผู้คน ไปถึงบ้านตะเกาะวุ่นซึ่งเป็นบ้านเดิมของตนแล้ว ก็จัดให้พระราชธิดาอยู่เป็นสุข แลผู้คนที่ไปทั้ง ๓๐๐ คนเศษ ก็จัดให้มีที่อยู่อาศัยทำกินเป็นสุขพร้อมเพรียงกัน

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้า ทรงปราบปรามพวกขบถอันกำเริบให้สงบราบคาย ทรงจัดบ้านเมืองปลายแดนให้เป็นปรกติเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพกลับยังพระนคร เสนาอำมาตย์ทั้งปวงจึงนำความเรื่องมะกะโท้ลักพาพระราชธิดาหนีไป แลได้ไปติดตามจับจนสุดแดนหาทัน

ไม่ ขนกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็หาได้ทรงพระพิโรธแก่มะกะโท้ไม่ จึงตรัสว่า เรารู้มาแต่เดิมแล้ว มอญน้อยคนนี้มีลักษณะดี นานไปภายหน้าจะมีบุญได้เป็นใหญ่ เราจึงมีใจรักใคร่เหมือนบุตร ถ้าเราจะสาปแช่งให้เป็นอันตราย หรือจะให้ยกกองทัพไปติดตาม จับมาลงทัณฑ์อย่างไรก็จะทำได้ทุกประการ แต่จะเป็นเวรกรรมแก่เรา แลเสียเกียรติยศของบ้านเมือง เป็นที่อัปยศแก่นานาประเทศ ซึ่งมอญน้อยพาธิดาเราไป ถ้าตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ได้เมื่อใดแล้ว ก็คงจะตั้งแต่งให้ธิดาเราเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น จะเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองทั้งสองฝ่าย อนึ่งบุพเพสันนิวาสแห่งธิดาเรากับมอญน้อยนั้น ก็ได้อยรมมาด้วยกันแต่ปางก่อนแล้ว จึงเผอิญให้มาพิศปฏิพัทธ์ต่อกันดังนี้ เพราะเหตุนั้นเราจำเป็นจะอวยพรแก่มอญน้อยแลธิดาเรา อย่าให้มีภัยอันตรายสิ่งใด ให้เกิดความสิริสุขสวัสดีด้วยกันเถิด

ซึ่งพระองค์มิได้ทรงพระโกรธแก่มะกะโท้ แลกลับทรงอำนวยพรพรให้ไปทั้งนี้ ด้วยอำนาจบุญบารมีของมะกะโท้ จะได้เป็นกษัตริย์ใหญ่ในรามัญประเทศต่อไป

ตั้งแต่มะกะโท้พาพระราชธิดา ของสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัยไปอยู่บ้านตะเกาะวุ่นอันเป็นบ้านเดิมของตนดังนั้นแล้ว มะกะโท้ก็มีสง่าราศีเกิดสิริมงคลยิ่งขึ้น ด้วยนางนั้นเป็นราชธิดาของกษัตริย์ผู้มีราชอิสริยยศใหญ่ยิ่ง พวกชาวบ้านชาวเมืองก็กลัวเกรงนับถือรักใคร่มะกะโท้

แลพระราชธิดานั้นเสมอกัน ต่างคนพากันเข้ามาสวามิภักดิ์ฝากตัว เป็นพรรคพวกข้าไทให้ใช้สอยมากขึ้นทุกที จะนับได้เป็นคนหลายพันหลายหมื่น ฝ่ายมะกะโท้เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดเปลื้องทุกข์ร้อนของชนทั้งปวงด้วยทรัพย์สมบัติ จึงเป็นที่นับถือแก่ชนทั่วไป ครั้นมะกะโท้เห็นผู้คนนับถือรักใคร่ตนมากขึ้นแล้ว จึงประกาศเกลี้ยกล่อมคนทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ในรามัญประเทศ ให้เข้าร่วมสามัคคีพร้อมเพรียงน้ำใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เข้ามาอยู่ใต้อำนาจตนทั้งสิ้นแล้ว ก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติในเมืองมุตะมะ ชนทั้งปวงก็ยินดีถวายพรชัยมงคลแก่กษัตริย์ใหม่ทั้งสิ้น แต่พระเจ้ามะกะโท้ยังหาได้ราชาภิเษกเฉลิมพระนามไม่

ครั้นอยู่มา พระเจ้ามะกะโท้ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณ ของสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย จึงให้แต่งพระราชสาส์นลงในสุพรรณบัฏ แลจัดเครื่องมงคลราชบรรณาการเป็นอันมาก แต่งให้อำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อว่าโลกี เป็นราชทูตจำทูลพระราชสาส์นคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการพร้อมด้วยพลพาหนะเข้าไปถวายสมเด็จพระร่วงเจ้า ณ กรุงสุโขทัย ครั้นราชทูตไปถึงแล้ว เสนาอำมาตย์ฝ่ายกรุงสุโขทัยจึงนำความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระร่วงเจ้าก็โปรดให้อำมาตย์นำราชทูตเมืองมุตะมะเข้าเฝ้า ราชทูตก็เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้าไปถวายหน้าพระที่นั่ง จึงมีรับสั่งให้อ่านในลักษณะพระราชสาส์นนั้นว่า "ข้าพระยาทั้งผู้ชื่อว่า

มะกะโท้ เป็นข้าสวามิภักดิ์ใต้พระบาทมูลิกากรของพระองค์ ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ผ่านพิภพกรุงสุโขทัย พร้อมด้วยพระราชธิดาของพระองค์ ขอโอนอุตมงคเคียรเกล้ากรายถวายบังคม มาแทบพระยุคลยาทยงกชมาศของพระองค์ ซึ่งทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงข้าพระบาททั้งสอง ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข พระเดชพระคุณปกป้องอยู่เหนือเกล้าข้าพระองค์ทั้งสอง หาที่จะเปรียบให้สิ้นสุดมิได้ ด้วยเผอิญบุพเพสันนิวาสแห่งข้าพระบาททั้งสอง มาคลบันดาลให้มีปฏิพัทธจิตต่อกัน ข้าพระองค์ได้ละเมิดล่วงพระราชอาชญาพาพระราชธิดาของพระองค์มา โทษานุโทษมีแก่ข้าพระองค์เป็นล้นเกล้า ฯ แต่ยังคงด้วยเดชะพระบารมีบรมเดชานุภาพของพระองค์ ปกแผ่อยู่เหนือเกล้า ฯ ข้าพระองค์ทั้งสอง ชนทั้งปวงจึงยินดีพร้อมกันอัญเชิญข้าพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองราชสมบัติในเมืองมุตะมะ เป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั่วไป เพราะฉะนั้นข้าพระองค์ขอพระราชทานโทษานุโทษซึ่งมีผิดมาแต่หลัง ขอพระบารมีของพระองค์เป็นที่พึ่งสืบไป ขอได้ทรงประสาทพระราชทานนามกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ แก่ข้าพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติใหม่ เพื่อเป็นสวัสดิชัยมงคลแก่ข้าพระองค์ทั้งสองสืบไป เมืองมุตะมะนี้จะได้เป็นสุพรรณปฐพีแผ่นเดียวกันกับกรุงสุโขทัย อยู่ใต้พระเดชานุภาพของพระองค์สืบต่อไปจนตลอดกัลปาวสาน”

ครั้นสมเด็จพระร่วงเจ้า ได้ทรงทราบความในพระราชสาส์นดังนั้นแล้วก็มีพระทัยยินดี จึงตรัสสรรเสริญว่า มะกะโท้มอญน้อยนั้นเราได้

ทำนายไว้แล้วว่าสืบไปจะมีบุญญาธิการ ยังไม่ได้เป็นกษัตริย์ครองรามัญประเทศแล้ว ต่อไปภายหน้านอกจากเราผู้เดียวแล้ว จะหากษัตริย์อื่นมีบุญยิ่งกว่ามะกะโท้นมิได้ พระองค์จึงทรงตั้งพระนามให้แก่มะกะโท้ว่า พระเจ้าวารีหู (พ้ารัว) กับพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการสำหรับกษัตริย์ คือ พระขรรค์ ๑ ฉัตร ๑ พระมหามงกุฎ ๑ ฉลองพระบาททอง ๑ พัดวาลวิชนี ๑ รวมเป็น ๕ ประการ จึงโปรดพระราชทานพระราโชวาทไปแก่ราชทูตว่า ให้เจ้าแผ่นดินมุตะมะอยู่ในทศพิธราชธรรม บำรุงปกครองแผ่นดินโดยยุติธรรม ให้ตั้งใจรักใคร่ราษฎรพลเมืองดุจดังบุตรในอุทร แลทรงประสาทพระพรว่า ให้เจ้าแผ่นดินมุตะมะปราศจากภัยอันตรายทั้งภายนอกภายใน ให้ครองราชสมบัติเป็นสุขเจริญสืบไปสิ้นกาลนานเทอญ

ราชทูตก็กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระร่วงเจ้า กลับไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินมุตะมะให้ทราบทุกประการ แลถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ พระเจ้ามะกะโท้ก็ทรงพระโสมนัสยินดี ขอบพระเดชพระคุณสมเด็จพระร่วงเจ้าหาที่สุดมิได้ จึงผินพระพักตร์เฉพาะตรงทิศกรุงสุโขทัยกราบถวายบังคมสมเด็จพระร่วงเจ้า โดยความระลึกรู้พระคุณของพระองค์ อันยิ่งเหลือล้นไม่มีที่สิ้นสุดฉะนั้น

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้าผู้ผ่านพิภพกรุงสุโขทัย ได้ครองราชสมบัติเป็นสุขมาช้านาน เมื่อแรกได้ราชสมบัตินั้น มีพระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๔๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๗๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต

ในปีนั้น พระลือชัยเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระเชษฐาธิราชต่อไป พระองค์เสด็จไปครองเมืองนครสวรรคบุรี มีพระมเหสีทรงพระนามว่าสุธาเทวี พระลือองค์นี้เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนม์ ๓๐ พรรษา ครองราชสมบัติได้ ๔๕ พรรษา เสด็จสวรรคต รวมพระชนมายุ ๗๕ พรรษา พระองค์ประสูติวันจันทร์

เทศนาจุลยุทธการวงศ์

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายพระสัทธรรมเทศนา ในจุลยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโบราณกษัตริย์ในสยามประเทศนี้ อันบุพพาจารย์รจนาไว้ว่า

กาลเมื่อ พระเจ้าเชียงราย พ่ายแพ้ยุทธ สงคราม แต่ พระยาสะตองเสียพระนคร พาประชาราษฎรชาวเมืองเชียงราย ปลาสนาการมาสู่แว่นแคว้นสยามประเทศ ถึงราวป่าใกล้เมืองกำแพงเพชร ด้วยบุญญานุภาพแห่งพระองค์ สมเด็จอมรินทราธิราชนิรมิตพระกายเป็นคายสมาประดิษฐานอยู่ทรงหน้าช้างพระที่นั่ง ตรัสยอกให้ตั้งพระนครในที่นี้เป็นชัยมงคลสถาน บรมกษัตริย์ก็ให้สร้างพระนครลงในที่นั้น จึงให้นามชื่อว่าเมืองไตรตรึงส์ พระองค์เสวยไอศูริยสมบัติอยู่ในพระนครนั้นตราบเท่าทิวงคต พระราชโอรสนัดดาครองสมบัติสืบ ๆ กันมาถึงสี่ชั้วกษัตริย์

ครั้งนั้นยังมีบุรุษผู้หนึ่ง เป็นปมเปาทั้วทั้งกาย ทำไร่ปลูกพริกมะเขืออยู่ในแดนพระนครนั้น เก็บผลพริกมะเขือขายเลี้ยงชีวิต แลมะเขือต้นหนึ่งนั้นอยู่ใกล้ห้าง บุรุษนั้นไปถ่ายปัสสาวะลงที่ริมต้นนั้นเป็นนิตย์ มะเขือนั้นออกผล ๆ หนึ่งใหญ่กว่าผลมะเขือทั้งปวง เหตุซาบไปด้วยรสแห่งมูตรอันเจือด้วยสมภวะ พอพระราชธิดาพระยาไตรตรึงส์มีพระทัยปรารถนาจะเสวยผลมะเขือ จึงใช้ทาสีไปเที่ยวซื้อ ก็ได้ผลมะเขือผลใหญ่นั้นมาเสวย นางก็ทรงพระครรภ์ ทราบถึงพระราชบิดา

ตรัสไต่ถาม ก็ไม่ได้ความว่าคบหาสมัครสังวาสกับด้วยบุรุษผู้ใด จนพระครรภ์ใหญ่กำหนดทศมาสประสูติพระราชกุมาร อันบริบูรณ์ด้วยบุญธัญญลักษณะ พระญาติทั้งหลายอภิบาลบำรุงเลี้ยงพระราชกุมารจนค่อยวัฒนาการ ประมาณพระชนม์สองสามขวบ สมเด็จพระอัยกาปรารถนาจะทดลองเสี่ยงทายแสวงหาบิดาพระราชกุมาร จึงให้ทดลองเบ่ารัองบุรุษชาวเมืองมาให้สิ้นยมิได้เศษ ให้มีมือถือขนมแลผลาผลมาทุกคน ๆ ประชุมพร้อมกันในหน้าพระลาน ทรงพระอธิษฐานว่าถ้าบุรุษผู้ใดเป็นบิดาของทารกนี้ ของทารกนี้รับเอาสิ่งของในมือแห่งบุรุษนั้นมาบริโภค แล้วให้อุ้มกุมารนั้นออกไปสู่ที่มหาชนสันนิบาต แลบุรุษกายปมนั้นได้แต่ก้อนข้าวเย็นถือมาก้อนหนึ่ง พระราชกุมารนั้นก็เข้ากอดเอาคอ แล้วรับเอาก้อนข้าวมาบริโภค คนทั้งปวงเห็นก็พิศวงชวนกันกล่าวติเตียนต่าง ๆ สมเด็จบรมกษัตริย์ก็ละอายพระทัย ได้ความอัปยศ จึงพระราชทานพระราชธิดาและพระนัดดานั้นให้แก่บุรุษแสนปมให้ใส่แพลอยไปถึงที่ไร่มะเขือ ไกลจากพระนครทางวันหนึ่งบุรุษแสนปมก็พาบุตรภรรยาขึ้นสู่ไร่อันเป็นที่อยู่ ด้วยอานุภาพแห่งบุญของชนทั้งสาม ยังกาลให้สมเด็จอมรินทราธิราช นิมิตกายเป็นวานรนำเอาทิพยเภริมาส่งให้ชายแสนปมนั้น แล้วตรัสบอกว่า จะปรารถนาสิ่งใดจงตีเภรีนี้ อาจให้สำเร็จที่ความปรารถนาทั้งสิ้น บุรุษแสนปมปรารถนาจะให้รูปงามจึงตีกลองนั้นเข้า อันว่าปมเปาทั้งปวงก็อันตรธานหาย รูปกายนั้นก็งามบริสุทธิ์ จึงนำเอากลองนั้นกลับสู่ที่สำนัก แล้วบอกเหตุแก่ภริยา ส่วนพระนางนั้นก็กอปรด้วยยศโสมนัส จึงตีกลองนิมิตทอง ให้

ช่างกระทำอู่ทองให้พระราชโอรสไสยาสน์ เหตุดังนั้นพระราชกุมารจึงได้พระนามปรากฏว่าเจ้าอู่ทองจำเดิมแต่นั้นมา ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๖๘๑ ปี ส่วนว่าบิดาแห่งเจ้าอู่ทองราชกุมาร จึงประหารซึ่งทิพยเภรีนิมิตเป็นพระนครขึ้นในที่นั้น ให้นามชื่อว่า เทพนคร เหตุสำเร็จ (ด้วย) เทวดานุภาพ มหาชนทั้งปวงชวนกันมาอาศัยอยู่ในพระนครนั้นเป็นอันมาก พระองค์ก็ได้เสวยไอศูริยสมบัติในเมืองเทพนคร ทรงพระนามกรชื่อพระเจ้าสิริชัยเชียงแสนปรากฏในสยามประเทศ กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๐๖ ปี สมเด็จพระเจ้าสิริชัยเชียงแสนเสด็จคัยขันธ์ทิวงคต กลองทิพย์นั้นก็อันตรธานหาย สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชโอรสได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดาได้ ๖ พระวัสสา ทรงพระปรารภจะสร้างพระนครใหม่ จึงใช้ราชบุรุษให้เที่ยวแสวงหาภูมิประเทศที่ อันมีพรรณมัจฉาชาติบริบูรณ์ครบทุกสิ่ง ราชบุรุษเที่ยวหามาโดยทักษิณทิศ ถึงประเทศที่หนองโสน กอปรด้วยพรรณมัจฉาชาติบริบูรณ์พร้อม สมเด็จบรมกษัตริย์ทรงทราบ จึงยกพลโยธาประชาราษฎรทั้งปวง มาสร้างพระนครลงในประเทศที่นั้น ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๑๒ ปี ให้นามบัญญัติชื่อว่ากรุงเทพมหานครนามหนึ่ง ตามนามพระนครเดิมแห่งพระราชบิดา ให้ชื่อทวาราวดีนามหนึ่ง เหตุมีคงคาล้อมรอบเป็นขอบเขตคูเมืองทวาราวดี ให้ชื่อศรีอยุธยานามหนึ่ง เหตุเป็นที่อยู่แห่งชนชาติทั้งสอง อันชื่อยายศรีอายุและตาอุทยาเป็นสามีภริยากัน อาศัยอยู่ในที่นั้น ประกอบกันพร้อมด้วยนามทั้งสามจึงเรียกว่า กรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดี ศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าอู่ทองได้ราชาภิเษก เสวยสวรรยาธิปัตย์ถวัลยราช ณ กรุงเทพมหานคร ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดี และวันเมื่อราชาภิเษกนั้น ได้สังข์ทักษิณาวัฏณภายใต้ต้นไม้หมันในพระนคร เมื่อแรกได้ราชสมบัตินั้นพระชนม์ได้ ๓๗ พระวัสสา แล้วให้พระยรมราชาธิราชผู้เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ตรัสเรียกว่าเป็นพระเชษฐาธิราชไปครองสมบัติ ณ เมืองสุพรรณบุรี ให้พระราชโอรสทรงพระนามพระราเมศวรกุมาร ไปพานสมบัติ ณ เมืองลพบุรี

ครั้งนั้นมีเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร ๑๖ เมือง คือ เมืองมะละกา เมืองชวา เมืองตะนาวศรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองทะวาย เมืองเมาะตะมะ เมืองเมาะลำเลิง เมืองสงขลา เมืองจันทบุร เมืองพระพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองพิจิตร เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์

พระองค์ทรงสร้างพุทไธศวรรยาวาสวิหาร และรัตนวนาวาสวิหาร คือวัดป่าแก้ว และสถิตอยู่ในราชสมบัติ ๒๐ พระวัสสาก็เสด็จทิวงคต

ในลำดับนั้นสมเด็จพระยรมราชาธิราช ซึ่งครองสมบัติ ณ เมืองสุพรรณบุรี เสด็จมาได้ราชาภิเษกสืบเสวยสวรรยา ณ กรุงเทพมหานครสืบต่อไป และบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เสด็จดำรงราชอาณาจักรอยู่ได้ ๑๓ พระวัสสาก็สวรรคต ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๔๔ ปี

ลำดับนั้นพระราชบุตรทรงพระนามชื่อว่าสุวรรณจันท์ คือทองจันท์ มีพระชนม์ได้ ๑๕ พระวัสสา ได้เสวยสมบัติประมาณ ๗ วัน สมเด็จ

พระราเมศวรราชกุมาร ผู้พานเมืองลพบุรี ยกพยุหโยธามากระทำชิวิตันตรายแก่พระสุวรรณจันทราชกุมาร แล้วได้พานมไหสุริยสมบัติสืบมาในกรุงเทพมหานคร ให้กระทำพระมหาธาตุเจดีย์องค์หนึ่ง สูง ๑๕ วา ยอดนภศูล ๓ วา แล้วสร้างพระมหาวิหารลงในที่นั้น ให้นามชื่อว่า มหาธาตุวิหาร แล้วทรงสร้างพระมหาเจดีย์สุวรรณบัพพตาราม เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ได้ ๖ พระวัสสาก็เสด็จทิวงคต

ในลำดับนั้น พระยารามราชบุตรได้เสวยสมบัติสืบมาได้ ๑๕ ปี ทรง พระโกรธจะให้จับมหาเสนาบดีฆ่าเสีย และเสนาบดีนั้นหนีไปสู่สุพรรณบุรี อันเชิญสมเด็จพระนครอินทราชผู้ครองสุพรรณบุรี อันเป็นพระบิตุลาธิราช ให้ยกพยุหโยธาเข้ามาสู่กรุงเทพมหานคร เข้าตีพระนครได้ จึงให้พระยารามราชนัดดานั้น ไปครองเมืองปทาคูจาม พระองค์ก็ได้เสวยราชมไหสวริยาในกรุงเทพมหานคร จึงทรงตั้งพระราชบุตรทั้งสามคือ เจ้าอ้ายพระยา ไปครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้ายี่พระยา ไปครองเมืองสรรคบุรี เจ้าสามพระยา ไปครองเมืองชัยนาทบุรี พระองค์เสวยสมบัติได้ ๑๘ พระวัสสา ก็เสด็จทิวงคตในกาลจุลศักราชล่วงได้ ๗๘๐ ปี

ครั้งนั้นพระราชบุตรทั้งสอง คือ เจ้าอ้ายพระยาแลเจ้ายี่พระยาต่างยกพยุหโยธาทัพมาจากพระนครแห่งพระองค์ ปรารถนาจะชิงเศวตฉัตรในกรุงศรีอยุธยา ต่างพระองค์ทรงคชาธารกระทำคชสงครามแก่กัน ณ เชิงสะพานช้างข้ามถ่านภายในพระนคร ต่างพระองค์ทรงฟันด้วยพระแสงของ้าวต้องพระศอขาดทั้งสองพระองค์ ทิวงคตพร้อมกัน อำมาตย์ทั้งหลายจึง

ไปเชิญเจ้าสามพระยา พระอนุชาธิราช ซึ่งครองชัยนาทบุรี ก็กระทำพระราชพิธีราชาภิเษกขึ้นเสวยสมบัติในพระนครศรีอยุธยาสืบไป ถวายพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช จึงให้ถวายพระเพลิงพระศพพระเชษฐาทั้งสอง แล้วทรงสร้างพระอารามลงในที่นั้นให้นามชื่อว่า ราชบุรณาวาสวิหาร แล้วทรงสร้างมเหยงควิหาร พระองค์สถิตในราชสมบัติได้ ๑๗ ปี ก็ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๙๖ ปีเป็นกำหนด

ในกาลนั้นพระราเมศวรราชโอรส ได้ราชาภิเษกสืบขัตติยสกุลต่อมา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงยกพระราชวังสร้างเป็นพระอาราม ให้นามชื่อว่า พระศรีสรรเพชดาราม แล้วเสด็จไปสร้างพระราชนิเวศอยู่ใกล้ฝั่งน้ำ ให้สร้างปราสาททั้งสอง ให้นามเบญจรัตนปราสาทหนึ่ง สรรเพชญ์ปราสาทหนึ่ง แล้วพระราชทานหมู่อำมาตย์ทั้งหลาย มีสมุหนายก แลสมุหพระกลาโหม เป็นต้น แลตำแหน่งนาโดยลำดับฐานันดรศักดิ์ทั้งปวง แล้วทรงสร้างพระรามาวาสวิหาร ในที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีอันสร้างพระนครนั้น แล้วหล่อรูปพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕๕๐ พระชาติ กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๑๐ ปี พระองค์ทรงอุทิศสร้างอุฬารามณีอาราม แล้วเสด็จออกทรงบรรพชาได้ ๘ เดือน ก็ลาผนวช พระองค์เสวยราชสมบัติ ๑๖ ปี ก็ทิวงคต

ในลำดับนั้น พระอินทราชาราชโอรส ได้มุรธาภิเษกสืบสมบัติ พระองค์ได้เศวตกิริณีเป็นศรีพระนคร ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๑๕ ปี

และพระองค์กระทำมหามหกรรม การฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุวิหาร ถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ให้เล่นการมหรสพสมโภช ๑๕ วัน แล้วตั้งพระยรมราชาราชบุตร เป็นพระยาอุปราช เสด็จดำรงราชมไหสวริย์ ๒๒ พระวัสสา ก็ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๓๕ ปี

จึงพระยาอุปราชราชโอรส ได้เสวยราชสมบัติถวายพระนามพระรามาธิบดี ให้ปฏิสังขรณ์พระศรีสรรเพชดาราม ซึ่งค้างอยู่แต่ก่อนนั้นให้สำเร็จ แล้วทรงหล่อพระพุทธปฏิมากรอันใหญ่พระองค์หนึ่ง กำหนดโดยสูงแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมี คณนาได้ ๘ วา ถวายพระนามพระศรีสรรเพชดาญาณ คิดทองหล่อหนักถึง ๕๓,๖๐๐ ชั่ง ทองคำแผ่หุ้มหนัก ๒๘๖ ชั่ง ข้างหน้านั้นเนื้อเจ็ด ข้างหลังนั้นเนื้อหก ประดิษฐานไว้ในพระมหาวิหาร แล้วกระทำมหามหกรรมการฉลอง ทรงบำเพ็ญมหาทานเจ็ดวัน ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๔๕ ปี แลตั้งพระอาทิตยวงศ์ราชบุตรเป็นมหาอุปราช ให้ไปครองราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุมหานคร พระองค์อยู่ในราชสมบัติได้ ๔๐ พระวัสสาก็ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๗๑ ปีนั้น

ครั้งนั้นพระมหาอุปราชราชโอรส ทรงพระนามพระอาทิตยวงศ์ได้ดำรงยวรเศวตฉัตรสืบไป ถวายพระนามใหม่ชื่อว่า สมเด็จพระยรมราชาหน่อพุทธางกูร เสวยราชมไหสวริย์ได้ ๕ พระวัสสา ทรงพระประชวรอหิวาตกโรค ก็คัยขันธ์ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๗๕ ปี

จึงพระโอรสาธิราช ทรงพระนามรัฐาธิราชกุมาร พระชนมายุได้ ๕ พระวัสสา ได้ราชาภิเษกเสวยสมบัติประมาณ ๕ เดือน ครั้งนั้นพระราชนัดดาของสมเด็จพระรามาธิบดี ผู้เป็นพระยรมราชอัยกา ทรงพระนามพระไชยราชาธิราช จึงพิฆาตฆ่าเสียซึ่งพระราชกุมารนั้น ชิงเอาเศวตฉัตรได้เสวยราชสมบัติสืบมา

กาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๘๗ ปี บังเกิดเพลิงไหม้ในพระนครถึง ๓ วันจึงดับ มีบัญชีกุฎิวิหารเคหฐานบ้านเรือน ซึ่งเพลิงไหม้นั้นถึงแสนหนึ่งกับห้าสิบหลัง กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๘๙ ปี สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จยาตราพลากรทัพหลวงไปตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว กลับทัพมาโดยมัคคันควิถี พอทรงพระประชวรหนักลง ก็สวรรคตในระหว่างมรรคา เสนาบดีเชิญพระศพมาสู่พระนคร ถวายพระเพลิงโดยราชประเพณี พระองค์ดำรงราชอาณาจักรได้ ๑๕ ปี ก็ทิวงคต มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ ทรงพระนามพระยอดฟ้าพระชนม์ ๑๑ ขวบพระองค์หนึ่ง พระศรีสินพระชนม์ ๕ ขวบพระองค์หนึ่ง อำมาตย์ทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น ประชุมชวนกันยกพระยอดฟ้าราชกุมารขึ้นผ่านสิริสมบัติสืบไป และพระราชมารดาแห่งพระราชกุมารทั้งสอง ทรงพระนามแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ภายหลัง พระราชเทวีประพฤติพาล ทุจริต ลอย สมัคร สังวาส ด้วย ขุนวรวงศาธิราชข้าพระผู้รักษาหอพระ ให้พิฆาตฆ่าพระยอดฟ้าราชบุตรนั้นเสีย ยก ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชสมบัติ ในกาลเมื่อ จุลศักราชได้ ๘๙๑ ปี แลพระยอดฟ้าได้เสวยราชสมบัติ ๒ ปีกับ ๖ เดือนโดยกำหนด

ครั้งนั้น ขุนพิเรนทรเทพผู้เป็นราชวงศ์ จึ่งคิดกับราชบุรุษทั้งสาม ไปอัญเชิญพระเตียรราชา ซึ่งเป็นพระราชนัดดาสมเด็จพระไชยราชาธิราช อันทูลลาไปบรรพชาอยู่ ณ ราชปติฐานาวาสวิหาร กระทำสัตย์เสี่ยงเทียนได้ชัยมงคลนิมิต คิดพิฆาตฆ่าขุนวรวงศาธิราช แลนางศรีสุดาจันทร์ให้ถึงกาลพินาศ ขุนวรวงศาธิราชอยู่ในสมบัติได้ ๕ เดือน จึ่งอาราธนาพระเตียรราชา ปริวัตรออกเสวยมไหสุริยสมบัติ ถวายพระนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า จึ่งพระราชทานอุปโภควัตถุแก่ชนทั้งสี่ มีขุนพิเรนทรเทพเป็นอาทิ ตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดีขึ้นไปครองพิษณุโลกมหานคร พระราชทานพระราชธิดาทรงพระนามพระวิสุทธิกษัตรีย์ เป็นพระอัครมเหสีพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์ได้เสวตกุญชรชาติ คือ พลาย ๕ ขนานนามช้อ พระแก้วทรงบาศ ๑ พระรัตนากาศ ๑ พระคเชนทโรดม ๑ พระปรายไกรสร ๑ พระสุริยกุญชร ๑ กับพัง ๒ นามขมิได้ปรากฏ สิริเป็น ๗ ช้าง จึ่งได้พระนามเพิ่มเข้าว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือก แลพระองค์มอบราชสมบัติแก่มหินทราโชรส แล้วเสด็จออกบรรพชาภายหลังลาผนวชออกครองราชสมบัติดังเก่า แลพระเจ้าหงสาวดีกรีฑาทัพมาล้อมพระนครเป็นหลายครั้ง ครั้งหลังพระองค์เสด็จทิวงคตในขณะศึกมาติดพระนครนั้น เสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ ๒๗ พระวัสสา

จึ่งพระมหินทราชวรราโชรส ได้ครองสมบัติประมาณปีหนึ่ง ก็เสียพระนครแก่พระเจ้าหงสาวดี ในกาลเมื่อศักราชได้ ๙๑๘ ปี

พระเจ้าหงสาวดีจึงตั้ง พระมหาธรรมราชา ผู้ผ่าน พิษณุโลก ให้เสวยสมบัติในพระมหานครศรีอยุธยาสืบไป พระองค์มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ พระนเรศวรราชกุมาร ๑ พระเอกาทศรฐราชกุมาร ๑ จึ่งโปรดให้พระเชษฐโอรสไปครองพระพิษณุโลกพระนคร ภายหลังกลับกระทำยุทธสงคราม กับ กรุงหงสาวดีสืบไปเป็นหลายครั้ง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า เสด็จดำรงราชพิภพอยู่ได้ ๒๒ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราช ๙๔๐ ปี

จึ่งสมเด็จพระนเรศวรเชษฐราชโอรส ได้มุรธาภิเษกสมบัติสืบไป พระเจ้ากรุงหงสาวดี ให้ พระมหาอุปราชาราชบุตร ยกพยุหแสนยาทัพมายุทธนาการ สมเด็จพระนเรศวรราชได้กระทำยุทธสงครามกับพระมหาอุปราช ๆ ถึงซึ่งปราชัยพินาศ ขาดคอช้างในท่ามกลางศึก แล้วเสด็จยกจตุรงคโยธาทัพไปตีกรุงกัมพูชาธิบดีได้มาเป็นเมืองขัณ ภายหลังเสด็จไปตีกรุงหงสาวดี แล้วไปตีรัตนะบุระอังวะ เสด็จโดยทางเมืองเชียงใหม่ พอทรงพระประชวร หนักลง ก็ทิวงคต ณ เมืองห้างหลวงในระหว่าง มรรค มรรคา ในกาลเมื่อศักราชได้ ๙๕๔ ปี มุขมนตรีก็อัญเชิญพระมหาอุปราชราชอนุชาเอกาทศรฐ ขึ้นราชาภิเษกในที่นั้น แล้วเชิญพระศพกลับยังพระนคร สมเด็จพระนเรศวรเชษฐาธิราชดำรงไอสุริยสมบัติอยู่ได้ ๑๖ พระวัสสาก็ทิวงคต

สมเด็จพระเอกาทศรฐราชอนุชา ได้ปรายคาภิเษกเสวยสวรรยาธิปัตย์สืบ ขัตติยประเพณี มีพระราชกฤษฎาเดชานุภาพเป็นอันมาก

ครั้งนั้นพระราชอาณาเขตแผ่ไปถึงรามัญประเทศ กระทั่งถึงเมืองตองอู พระองค์ให้ช่างกระทำพระพุทธปฏิมากรทอง ๓ พระองค์ เงิน ๒ พระองค์ เป็น ๕ พระองค์ด้วยกัน แล้วแห่โดยสถลมารคชลมารค กระทำมหามหกรรมการ ฉลอง ๗ วัน ถวายมหาทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก กาลเมื่อศักราชได้ ๙๕๗ ปี พระองค์ให้แต่งพระราชกำหนดกฎพระอัยการไว้สำหรับแผ่นดิน และตั้งส่วยสัตพิกัดอากรทั้งปวงสำหรับขึ้นท้องพระคลัง และตั้งพระกัลปนาอุทิศถวายพระสงฆ์ราชาคณะทุกพระอาราม พระองค์มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ ทรงพระนามเจ้าฟ้าสุทัศน์ ๑ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาค ๑ และเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคนั้น ประชวรทรพิษเสียพระเนตรข้างหนึ่ง จึงตั้งพระราชบุตรผู้พี่เป็นพระมหาอุปราช พระมหาอุปราชนั้นมีความผิด เสวยยาพิษสวรรคต และสมเด็จพระเอกาทศรฐยรมกษัตริย์ เสวยสมบัติได้ ๙ พระวัสสา ก็ทิวงคต จึงพระกนิษฐราชโอรสซึ่งเสียพระเนตรข้างหนึ่งนั้น ได้ราชาภิเษกสมบัติสืบมา ปีหนึ่งกับ ๒ เดือน คณนากษัตริย์ในราชวงศ์สมเด็จพระรามาธิบดีผู้แรกสร้างพระนครนั้น เว้นแต่ขุนวรวงศาธิราชสิริเป็นกษัตริย์ ๒๐ พระองค์ด้วยกัน

กาลเมื่อจุลศักราชได้ ๗๖๔ ปี ครั้งนั้นพระพิมลธรรมราชาคณะสถิตอยู่ณคณฑีกาวาส คือ วัดระฆัง มีศิษย์โยมมากมาย ทั้งจมื่นศรีโสรักษ์ก็เป็นบุตรเลี้ยง จึงคิดซ่องสุมบริษัทได้เป็นอันมาก แล้วปริวัตรออกในเพลาราตรี ยกพลเข้าล้อมพระราชวัง ซึ่งเอาราช

สมบัติ ให้จับสมเด็จบรมกษัตริย์สำเร็จโทษเสีย แล้วเสวยราชสมบัติผลัดพระวงศ์ใหม่ ถวายพระนามพระเจ้าทรงธรรม แล้วตั้งจมื่นศรีโสรักษ์เป็นพระยาอุปราช ๆ อยู่ในสมบัติได้ ๗ วันก็ทิวงคต ครั้งนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ชวนกันคิดประทุษร้าย สมเด็จพระบรมกษัตริย์หนีไปอยู่ ณ อัศนาวาส คือวัดประดู่ ครั้งนั้นพระมหาอำมาตย์ตระเตรียมพลมายุทธนาการ ยังญี่ปุ่นให้แตกฉานพ่ายหนีไป จึงไปเชิญเสด็จพระมหากษัตริย์เข้าพระนคร ก็พระราชทานรางวัลแก่พระมหาอำมาตย์เป็นอันมาก ตั้งเป็นที่เสนาบดีนามเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ คงแก่ความชอบ กาลเมื่อศักราชได้ ๙๖๘ ปี ได้ข่าวพระพุทธยาทปรากฏณเขาสุวรรณบรรพต จึงเสด็จขึ้นไปทรงสร้างพระมณฑปแลวิหารเสนาสนะทั้งปวง แล้วทรงแต่งพระมหาชาติคำหลวงไว้สำหรับแผ่นดิน พระองค์อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๖ พระวัสสาก็ทิวงคต มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ คือ พระเชษฐาธิราชกุมาร ๑ พระพันปีศรีสิน ๑ พระอาทิตยวงศ์ ๑

จึงพระเชษฐาธิราชกุมารได้ผ่านสมบัติ แลพระพันปีศรีสินราชอนุชานั้นคิดประทุษร้าย จึงพิฆาตฆ่าพระอนุชาเสีย ภายหลังคิดจะลงโทษเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์อันมิได้มีความผิด จึงเจ้าพระยากลาโหมก็คิดชิงเอาราชสมบัติ ขจัดพระบรมวัตติยาติยติ ให้ถึงกาลพินาศจากราชมไหสวริย จึงราชาภิเษกพระองค์อาทิตยวงศ์อนุชา พระชนม์ ๙ ขวบขึ้นดำรงราชสมบัติสืบไป และพระเชษฐาธิราชนั้น อยู่ในสมบัติได้ปีหนึ่งกับ ๗ เดือน แลกษัตริย์ในราชวงศ์พระเจ้าทรงธรรมนั้น สืบเสวยสมบัติ

มาได้ ๓ พระองค์ พระอาทิตยวงศ์นั้นยังทรงพระเยาว์ มีความขวนขวาย ในการเล่น อยู่ในราชสมบัติ ๖ เดือน อำมาตย์ทั้งหลายจึงเนรเทศเสีย จากสมบัติ ประชุมเชิญเจ้าพระยากลาโหมเสนายกขึ้นราชาภิเษก เสวย สมบัติผลัดพระวงศ์ใหม่ ถวายพระนามพระเจ้าปราสาททอง ในกาลเมื่อ ศักราชได้ ๙๙๒ ปี พระองค์มีพระอนุชาพระองค์หนึ่ง ตั้งให้เป็นพระศรี สุธรรมราชา แลที่บ้านเดิมแห่งพระมารดานั้น ทรงสร้างเป็นพระอาราม ให้นามชื่อชัยวัฒนาราม แล้วให้สร้างปราสาทองค์หนึ่ง ให้นามชื่อ จักรวรรดิไพชยันต์มหาปราสาท กาลเมื่อศักราชล่วงได้ ๑๐๐๐ ปี เป็น พยัคฆสังวัจฉรสัมฤทธิศก จึงทรงพระราชดำริตั้งพระราชพิธีลบศักราช เปลี่ยนเอาสุกรสังวัจฉรเป็นสัมฤทธิศก เพื่อจะให้โลกทั้งปวงเป็นสุข สมบูรณ์ตุจกาลทวาปรยุค แล้วตั้งกระบวนแห่เสด็จเลียบพระนคร ทรง โปรยทานและทิ้งต้นกัลปพฤกษ์ ระยะห่างกัน ๑๐ วาต้นหนึ่ง รอบเมือง แล้วพระราชทานสตกมหาทาน คือช้างม้ารถทาสกรรมกรชายหญิงสิ่งละ ๑๐๐ กับสุวรรณหิรัญราชทรัพย์นับสิ่ง ๑๐๐ ละชั่ง พระราชทานแก่ มหาชนทั้งปวง กาลเมื่อศักราชได้ ๑๐๐๕ ปี อสุนีบาตลงต้องมังคลา ภิเษกมหาปราสาท ติดเป็นเพลิงไหม้ในพระราชวังถึง ๑๑๐ เรือน จึงดับ จึงทรงสร้างพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จ สำเร็จในปีหนึ่งนั้น สมเด็จ พระเจ้าปราสาททองสถิตอยู่ในราชศวรรย์ได้ ๒๖ พระวัสสาก็ทิวงคต ในกาลศักราชได้ ๑๐๑๗ ปี ครั้งนั้นพระราชบุตรผู้ใหญ่ทรงพระนาม เจ้าพ้าชัย ได้ราชสมบัติสืบมาประมาณ ๕ เดือน จึงพระนารายณ์ราช

อนุชาแต่ต่างพระมารดากัน ทรงทำริรหัสเหตุความลับกับพระศรีสุธรรมราชาธิราช ประกาศเชิงเอาราชสมบัติ ขอพระเชษฐาให้ถึงแก่กาลพินาศแล้วอัญเชิญพระเจ้าอาขึ้นครองสมบัติ พระองค์ได้เป็นพระยาอุปราช พระศรีสุธรรมราชาได้ดำรงราชอาณาจักรประมาณ ๒ เดือนกับ ๒๐ วัน พระนารายณ์อุปราชก็พิฆาตฆ่าซึ่งพระเจ้าอา แล้วพระองค์ก็ได้ราชาภิเษกสืบราชสกุลโดยขัตติยประเพณี พระองค์ได้เสวตหัตถีพลายพังทั้งคู่ เป็นอัครยาน ขนานนามชื่อพระยายมคเชนทรฉัททันต์หนึ่ง พระอินทรไอยราวัณหนึ่ง ทรงสถิตอยู่เมืองลพบุรีบ้าง สถิตอยู่พระนครศรีอยุธยาบ้าง และดำรงราชพิภพอยู่ประมาณ ๒๖ พระวัสสา ก็ทิวงคตในลพบุรีนคร ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๐๔๔ ปี ครั้งนั้นอำมาตย์ผู้หนึ่งมีนามชื่อพระเพทราชา ได้เสวยสมบัติ เหตุหลวงสรศักดิ์ซึ่งเป็นพระราชบุตรสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้านั้น เป็นบุตรเลี้ยงแห่งตน ช่วยอุปถัมภกยกขึ้นผ่านสมบัติ พระองค์ได้เสวตกริณีทั้งคู่เป็นราชพาหนะ ขนานนามพระอินทรไอยราพตหนึ่ง พระยมรัตนากาศหนึ่ง และทรงสร้างพระมหาปราสาทองค์หนึ่ง ให้นามว่าบรรยงครัตนาศน์ พระองค์อยู่ในราชสมบัติได้ ๑๖ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราชได้ ๑๐๕๙ ปี จึงพระราชบุตรเลี้ยงซึ่งเป็นพระยาอุปราชก็ได้ราชสมบัติสืบมา มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ ทรงพระนามเจ้าฟ้าเพชรหนึ่ง เจ้าฟ้าพรหนึ่ง

จึงตั้งพระโอรสผู้พี่เป็นอุปราช พระองค์กระทำแต่อกุศล เป็นต้นว่า ปาณาติบาต ฆ่าเสียซึ่งมัจฉาชาติเป็นอันมาก ทรงสถิตในราชสมบัติได้ ๑๐ ปี ก็ทิวงคตในศักราช ๑๐๖๘ ปี

ในลำดับนั้น พระยามหาอุปราชเชษฐโอรส ก็ได้มุรธาภิเษกเสวยราชสมบัติ จึงตั้งพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช สมเด็จบรมกษัตริย์ทรงกระทำอกุศลกรรม ฆ่าเสียซึ่งนานามัจฉาชาติคุจพระราชบิดาพระองค์เสวยมไหสุริยสมบัติอยู่ได้ ๒๗ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราช ๑๐๙๔ ปี แล พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร กระทำยุทธนาการชิงราชสมบัติกับพระมหาอุปราช ซึ่งเป็นพระเจ้าอา ก็ถึงปราชัยพ่ายแพ้ปลาสนาการหนีไป พระมหาอุปราชให้ราชบุรุษติดตามจับได้ ก็ให้สำเร็จโทษโดยราชประเพณี แล้วพระองค์ก็ได้เสวยถวัลย์ราชาภิเษกสืบมา จึงตั้งเจ้าฟ้าธิเบศรเชษฐโอรส ซึ่งเป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์เป็นพระมหาอุปราช พระองค์ได้เศวตกิริณีหนึ่ง ให้นามพระวิเชียรหัสดินทร กับทั้งคชาชาติสุปดิฐหนึ่ง ขนานนามพระบรมคชลักษณ์ และทั้งงาสันนับในเนียมตรอก ๓ ช้าง ให้นามพระบรมนาเคนทรหนึ่ง พระบรมกุญชรหนึ่ง พระบรมคเชนทรหนึ่ง และพิชทองยังเกิด ณ บางสะพานแคนกุยบุรีด้วยพระมหันตยารมีบุญญานุภาพ ครั้งนั้นพระเจ้าลังกาให้ทูตานุทูตจำทูลพระราชสาส์น มาขอพระภิกษุสงฆ์ออกไปตั้งพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป จึงพระราชทานพระไตรปิฎกธรรม กับภิกษุสงฆ์ ๒๕ รูป มีพระอุบาลีเป็นอาทิสงฆ์ ออกไปลังกาทวีป แล้วให้กระทำราชอาญาแก่พระมหาอุปราช อันกระทำประทุษร้ายภายในพระราชวังจนถึงทิวงคต แล้วพระราชทานอุปราชาภิเษกแก่พระกนิษฐโอรสกรมขุนพรพินิจ สถิตในที่อุปราช พระองค์เสวยสมบัติอยู่ได้ ๒๖ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราชได้ ๑๑๒๐ ปี

ครั้งนั้นพระมหาอุปราชราชบุตร และกรมขุนอนุรักษมนตรี ผู้เป็นพระเชษฐาธิราช จึงให้จับพระราชกุมารพี่น้อง ๓ พระองค์ อันต่างพระมารดาคือกรมจิตสุนทร และกรมสุนทรเทพ กรมเสพภักดี อันมีประทุจริตคิดร้ายนั้น ให้สำเร็จโทษโดยขัตติยประเพณีเสร็จแล้ว สมเด็จพระมหาอุปราชก็ได้มุรธาภิเษกเสวยสมบัติประมาณ ๑๐ วัน จึงมอบเวนราชสมบัติถวายพระเจ้าพี่ กรมขุนอนุรักษมนตรี เสร็จแล้วก็ถวายบังคมลาไปบรรพชาสถิตอยู่ ณ อัคนาวาสวิหาร คือวัดประดู่ ส่วนพระยรมเชษฐาธิราชก็ได้สวรรยาภิเษกสมบัติ สิริกษัตริย์ในราชวงศ์สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เว้นแต่พระเพทราชา คณนาเป็นกษัตริย์ ๙ พระองค์ด้วยกัน กาลเมื่อศักราชได้ ๑๑๒๑ ปี พระเจ้าอังวะนามชื่อมังลอง ยกกองพยุหทัพมาล้อมพระมหานครศรีอยุธยา สมเด็จพระอนุชาธิราชลาผนวชออกช่วยว่าราชการป้องกันพระนคร หมู่พม่าข้าศึกมิตรทั้งหลาย กระทำยุทธสงคราม ไม่ได้พระนครก็เลิกโยธาทัพกลับ สมเด็จพระอนุชาธิราชก็ถวายบังคมลาออกทรงบรรพชาใหม่ ฝ่ายพุกามประเทศ มังระราชบุตรมังลองได้ครองสมบัติ จึงให้มหานรธาเป็นอัครโยธา คุมพลากรทัพยกมาตีพระมหานครศรีอยุธยาอีกครั้งหลัง ในกาลเมื่อศักราชได้ ๑๑๒๖ ปี หมู่พม่าข้าศึกมิตรมาตั้งล้อมพระนครอยู่ ๒ ปี ก็เสียพระนครศรีอยุธยาแก่ปรเสนาข้าศึก ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๑๑๒๙ ปี และบรมขัตติยาธิราช อันเป็นบำฉิมกษัตริย์ เสวยสมบัติได้ ๙ พระวัสสา คณนาบรมกษัตริย์ได้เสวยสมบัติในกรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดี ศรีอยุธยา

สิริเป็นชัตตยาธิราชถึง ๓๔ พระองค์สืบด้วยกัน ประมาณปีแต่แรกสร้างพระนคร จนเสียแก่ปัจจามิตรหมู่ข้าศึกนั้น นับได้ ๔๑๗ ปีเป็นกำหนด รับพระราชทานถวายพระสัทธรรมเทศนา ในจุลยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโยราณกษัตริย์ อันได้เสวยสมบัติเป็นอิสราธิบดีในสยามประเทศนี้ อันบุพพาจารย์รจนาไว้ เพื่อจะให้บังเกิดประสาทเลื่อมใส และสังเวชในกุศลเหตุ และอกุศลเหตุทั้งปวงต่าง ๆ ก็ยุติแต่เท่านี้

บัดนี้จักได้ถวายวิสัชนาตามเนื้อความ ในพระคัมภีร์สังคีติการวงศ์(๑) สืบเรื่องต้นเป็นลำดับต่อไป

กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๑๑๒๙ ขณะเมื่อพระมหานครศรีอยุธยาเสียแก่พม่าปัจจามิตรแล้ว ในลำดับนั้น พระยาวชิรปราการ ผู้ผ่านเมืองกำแพงเพชร กวาดประชาชนอันเหลืออยู่ในชนบทประเทศธานีใหญ่น้อยทั้งปวง ประมวลมาไว้ในอำนาจแห่งตน นำมาสู่เมืองธนบุรี ตั้งเป็นพระนครใหญ่ แล้วได้เสวยไอสุริยสมบัติเป็นบรมกษัตราธิราช แล้วยกพยุหโยธาหาญไปยุทธนาการ ในชนบทประเทศธานีต่าง ๆ มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอาทิ กวาดชนทั้งปวงนำมาสู่พระนครแห่งตน เสวยราชมไหสวรรย์อยู่ประมาณ ๑๔ ปีเศษ แลกระทำอกุศลกรรมต่าง ๆ ภายหลังมีจิตฟุ้งซ่านถึงซึ่งสัญญาวิปลาส ประพฤติพิปริตธรรมกรรมอันเดือดร้อน แก่สมณพราหมณาประชาราษฎร ทั้งปวงอันชน

---

(๑) ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ โรงพิมพ์ไทย เรียกชื่อว่า สังคีติยวงศ์ พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน เรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรในรัชกาลนั้น

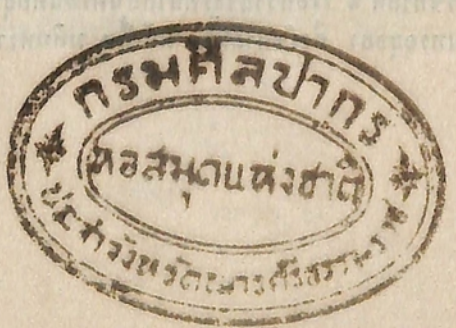
ทั้งหลายมีความโกรธ ชวนกันกำจัดเสียจากราชสมบัติ แล้วพิฆาตฆ่าเสียกับทั้งบุตรนัดดาวงศานุวงศ์ทั้งสิ้น ในกาลนั้นสมเด็จพระบรมกษัตริย์ พระเชษฐา พระอนุชาธิราช ทั้งสองพระองค์ผู้เป็นพงศ์พุทธางกูร ทรงบำเพ็ญพุทธการกจริยา ปรารถนาพระปรมาภิเษกสมโพธิญาณ เสด็จยกพยุหโยธาแต่ปราจีนทิศมาสู่เมืองธนบุรี ทรงกระทำระงับสรรพอาดูรภัยพิบัติเดือดร้อน แห่งสมณพราหมณาประชาราษฎรให้ผาสุกภาพแล้ว ก็ทรงสร้างพระมหานครใหม่ ฝ่ายฟากคงคาข้างบูรพทิศแห่งเมืองธนบุรี มีข้อมค่ายเชิงเทินปราการทวารนิเวศวัง ทั้งพระมหามนเทียรปราสาท อาวาสน้อยใหญ่ ภายในภายนอกพระนครให้นามบัญญัติชื่อกรุงรัตนโกสินทร มหินทรอยุธยา(๑) แลสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชได้ปรายดาภิเษกเสวยราชสมบัติในพระมหานครใหม่ ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๑๔๔ แลพระองค์ทรงอุปถัมภกพระพุทธศาสนาให้จัดสรรพะภิกษุสงฆ์อันทรงพระปริยัติธรรมได้ ๒๑๘ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีเป็นประธาน อิกราชบัณฑิตามาตย์ ๓๒ คน กระทำการนวมสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกธรรมอันพิสุทธิ ให้ถูกถ้วนด้วยบทอักษรพยัญชนะบริบูรณ์ ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๑๕๐ เสด็จดำรงราชอาณาจักรได้ ๒๘ ปี ก็ทิวงคต จึงสมเด็จพระบรมเชษฐาโอรสราชภาคิไนย ได้เสวยสิริราชสมไหสวรรย์สืบสันตติวงศ์ ดำรงปวรราชาณัตรสืบกันต่อมา ตราย เท่าถึงกาลบัจจุบันทุกวันนี้ สาธุชนทั้งปวงได้สวนาการสดับในเรื่องสยาม

---

(๑) ครั้งรัชกาลที่ ๑ เรียกว่ากรุงรัตนโกสินทรอินทอยุธยา ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ แก้สร้อยเป็น มหินทรอยุธยา ถึงรัชกาลที่ ๔ แก้เป็น มหินทรายุธยา

ราชวงศ์ พึงปลงปัญญาลงพิจารณาในวิปัสสนาวิถี วิธีทางพระไตรลักษณ์ คือพระอนิจจลักขณะ พระทุกขลักขณะ พระอนัตตลักขณะ ให้เห็นแท้ว่านามรูปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มิสภาวะยงมิได้เที่ยง เป็นวิปริณามธรรม นำมาซึ่งกองทุกข์ปราศจากสุข สิ่งอันแก่นสาร ซึ่งจะถือเที่ยงว่าเป็นของตนยงมิได้มีเป็นแท้ แต่สมเด็จบรมชัตติยาธิบดีละพระองค์ ๆ แต่ล้วนทรงสุรศักดิเดชามหันตปุญญานุภาพ ก็ยงมิอาจพ้นจากอำนาจพระยามัจจุราชได้กษัตริย์บางพระองค์ก็ทิวงคตโดยกาลมรณะ ตามวิสัยโลกธรรมดาบางพระองค์เล่าก็ทำลายพระชนม์ชีพเป็นอกาลมรณะ ด้วยอำนาจความเพียรแห่งบุคคลผู้อื่น เหตุด้วยราชสมบัติแต่ล้วนจัดลงในภูมิอศุภสาธารณทั่วสันยงมิได้เศษ ควรจะสังเวชวิจารณปัญญาลงในมรณานุสสติกรรมฐาน นามชื่อว่าชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายในโลกสันนิวาส ที่จะยนยงคำรงอยู่ในจิรฐิติกาลนั้นหามิได้ บางทีก็ทำลายขันธ์ด้วยสิ้นบุญก็มี ด้วยสิ้นอายุก็มี บางทีเล่าก็มรณภาพด้วยอุปัจเฉทกกรรม มารันทำให้ขาดชีพในกาลอันยมิควรจะพึงตาย

ควรที่สาธุสัปปุรุษทั้งหลายจะเจริญในมรณานุสสติภาวนา ตามพุทโธวาทานุศาสน์ ที่พระราชทานแก่พระโยคาพจรกุลบุตร ในพระพุทธศาสนา โดยนัยถวายวิสัชนามาฉะน.

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

พิมพ์ที่ ร.พ. สุทธิสารการพิมพ์ 443 โพธิ์สามต้น ถนนอิสรภาพ ธนบุรี
สุดใจ เชียวสุทธิ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2503